

TARTU ÜLIKOOL
ÕIGUSTEADUSKOND
Karistusõiguse osakond

Nicole Vingertsuk

KAHTLUSTATAVA ÜLEKUULAMISE HEA TAVA

Magistritöö

Juhendajad
PhD Anneli Soo
MA Annegrete Palu

Tallinn
2022

SISUKORD

SISSEJUHATUS.....	4
1. Kahtlustatava ülekuulamine	7
1.1. Kahtlustatava ülekuulamise regulatsiooni rahvusvaheline tasand.....	7
1.2. Kahtlustatava ülekuulamise regulatsioon Eestis.....	14
1.3. Valeülestunnistused	17
1.3.1. Vabatahtlik valeülestunnistus	21
1.3.2. Sunnitud-allutatud valeülestunnistus	24
1.3.3. Sunnitud-sisendatud valeülestunnistus	25
2. Ülevaade ülekuulamise tehnikatest	28
2.1. Süüdistavad ülekuulamised	28
2.1.1. Reidi tehnika.....	29
2.1.2. Süüd eeldav ülekuulamine.....	34
2.2. Info kogumisele suunatud ülekuulamine	36
2.2.1. PEACE mudel.....	37
2.2.2. Usaldusliku kontakti loomine	39
2.2.3. Motiveeriv intervjuu	43
2.2.4. Tõendite avaldamine.....	45
2.2.4.1. Tõendite strateegiline kasutamine	46
2.2.4.2. Strateegia vahetamise tehnika	49
2.2.5. Kognitiivne intervjuu.....	50
2.2.6. Praimimine.....	54
2.2.7. Ülekuulamise tehnikatega kaasuvad põhimõtted	55
2.2.7.1. Keskkond.....	55
2.2.7.2. Kultuurilised erinevused ja keelekontekst.....	56
2.2.7.3. Ülekuulamiste salvestamine	58
2.2.7.4. Treenimine ja järelevalve	60
3. Soovituslikud ülekuulamise printsiibid	62
KOKKUVÕTE	69
BEST PRACTICE OF SUSPECT INTERROGATION	72

KASUTATUD ALLIKAD	75
Kasutatud kirjandus	75
Euroopa Inimõiguste Kohtu praktika	79
Kasutatud õigusaktid	79
Muud allikad.....	80

SISSEJUHATUS

Kriminaalmenetluses on kesksel kohal tõendite kogumine, mille üheks osaks on kahtlustatavate ülekuulamine. Ülekuulamise üldine eesmärk peaks olema võimalikult usaldusväärse, täpse ja detailirohke info kogumine. Käesoleval ajal puudub Eestis kahtlustatavate ülekuulamise metoodika, millest küsitajad saaksid lähtuda ülekuulamise eesmärkide saavutamisel. Siseriiklikust õigusest reguleerib Eestis kahtlustatava ülekuulamist kriminaalmenetluse seadustik¹ (edaspidi „KrMS“), mis sätestab vaid teatud formaalsed ülekuulamise kriteeriumid nagu näiteks õiguste ja kohustuste tutvustamine, kaitsja tagamine, protokolli koostamine. KrMS ei reguleeri konkreetseid ülekuulamisel kasutatavaid metoodikaid vaid annab üksikud juhtnöörid kahtlustatava ülekuulamiseks. Näiteks tehakse KrMS § 75 lg 3 kohaselt kahtlustatavale ettepanek anda vabalt jutustades ütlusi kahtluse aluseks oleva kuriteo asjaolude kohta. Konkreetse metoodika puudumise tõttu Eestis ei ole ka võimalik hinnata, kuivõrd usaldusväärsete tulemusteni ülekuulamistel jõutakse.

Vajadust sobiva ülekuulamise metoodika järele kinnitab ka maailmas tähelepanu pälvinud valeülestunnistuse andmise probleem. Valeülestunnistused ei ole pelgalt teoreetiline probleem, vaid seda kinnitavad ka elulised juhtumid. Ameerika Ühendriikides on loodud *The Innocence Project*, mille eesmärk on süü alt vabastada valesti süüdimõistetud isikuid DNA testide alusel. *The Innocence Project*'i statistika andmete kohaselt on Ameerika Ühendriikides käesolevaks ajaks DNA testide alusel süüst vabastatud 375 inimest, kellest 29% olid andnud valeülestunnistusi ja 11% tunnistasid kohtus enda süüd kuritegudes, mida nad ei olnud toime pannud.² Seega ilmestab projekti statistika selgelt seda, et valeülestunnistuste protsent on kõrge ning valeülestunnistuse andmine on ka päriselt viinud ebaõige süüdimõistmiseni, s.t süütu isik on mõistetud süüdi. Süütu inimese süüdimõistmine on aga problemaatiline, sest see võib süüdimõistetule laastavalt mõjuda ning see lõhestab kogu ühiskonna usaldust ja toetust riigi suhtes, sest karistusõiguse eesmärk on siiski kaitsta õiguskorda ning karistada neid, kes on inkrimineeritava süüte toime pannud.

Politsei ülekuulamised ja ülestunnistused on aastakümneid olnud teadlastele huvipakkuvaks valdkonnaks, milles on läbi viidud mitmeid uuringuid, mis annavad olulise ülevaate valeülestunnistuste riskifaktoritest. Tuvastatud riskifaktorid on seotud eelarvamustega uurimises, manipuleerivate ülekuulamise tehnikatega ja isikute mõjutatavusega. Sellega on

¹ Kriminaalmenetluse seadustik – RT I, 22.12.2021, 45.

² The Innocence Project. DNA Exonerations in the United States. Arvutivõrgus: <https://innocenceproject.org/dna-exonerations-in-the-united-states/> (23.04.2022).

leitud, et riikide õigussüsteemid vajavad muutusi ülekuulamise regulatsioonides. Paremate ülekuulamise praktikate saavutamiseks peavad koostööd tegema nii seadusandlik võim, praktikud kui ka teadusringkond. Käesolevaks ajaks on vähe uuringuid, milles teadlased oleks süsteemselt tuvastanud ning arendanud ülekuulamise tehnikaid. Õiguskaitseasutustele on peamiselt kättesaadavad vaid uuringute põhised juhised sellest, milliseid ülekuulamise tehnikaid ei tohiks kasutada. Praktikas esineb aga vajadus teaduslikult tõendatud soovitude järele, kuidas saavutada tõepäraseid ülestunnistusi.³ Seega on käesoleva magistritöö eesmärgiks uurida valeülestunnistuse andmise põhjuseid ning analüüsida, milliste printsiipide järgimine tagab ütluste usaldusväärsuse.

Magistritöö peamiseks uurimisküsimuseks on, millised teaduspõhised printsiibid tagavad kahtlustatavalt usaldusväärse ja detailse info kogumise. Uurimisküsimusele vastuse leidmiseks analüüsib töö autor rahvusvahelisest ja Eesti siseriiklikust õigusest tulenevaid kahtlustatava ülekuulamise tingimusi. Samuti uurib töö autor, mis põhjusel annavad inimesed valeülestunnistusi. Peamisele uurimisküsimusele vastuse leidmiseks tuleb hinnata, milliseid ülekuulamise tehnikaid ei ole soovitatav kasutada ning millised teaduslikult tõendatud ülekuulamise tehnikad võimaldavad koguda võimalikult usaldusväärseid ütlusi.

Esimese peatüki esimeses alapeatükis uurib töö autor, millised kahtlustatava ülekuulamise standardid tulenevad rahvusvahelisest õigusest. Teises alapeatükis toob autor välja Eesti siseriiklikust õigusest tulenevad kahtlustatava ülekuulamise tingimused. Kolmandas alapeatükis keskendub autor valeülestunnistuste probleematikale, tuues välja valeülestunnistuse liigid ja nende psühholoogilised põhjused koos teadusuuringutega.

Teise peatüki esimeses alapeatükis kirjeldab töö autor süüdistava ülekuulamise tehnikat ning selle seost valeülestunnistuse andmisega. Samuti kirjeldab autor süü eeldamise mõju ülekuulamise läbiviimisele. Teises alapeatükis kirjeldab töö autor erinevaid informatsiooni kogumisele suunatud ülekuulamise tehnikaid ning toob välja nende efektiivsust tõendavaid teadusuuringuid. Kolmandas alapeatükis annab autor ülevaate ülekuulamise tehnikatega kaasuvatest põhimõtetest, mis soodustavad usaldusväärse informatsiooni kogumist ülekuulamisel.

³ Meissner, C. A., Hartwig, M., Russano, M. B. The Need for a positive Psychological Approach and Collaborative Effort for Improving Practice in the Interrogation Room. – Law and Human Behavior 2010/34, No 1, lk 43-44.

Kolmandas peatükis toob autor esile kahtlustatava ülekuulamise teaduspõhised printsiibid, mida küsitlejad võiksid ülekuulamisel kasutada ning analüüsib nende sobivust Eesti õiguskorda. Ühtlasi markerib töö autor kolmandas peatükis ülekuulamise printsiibid, mida ei tohiks kasutada. Seega ei ole töö eesmärk pelgalt välja tuua, milliseid taktikaid ei tohi ülekuulamisel kasutada, vaid pakkuda teaduslike uuringutega kinnitatud efektiivseid info kogumisele suunatud ülekuulamise tehnikaid, mida võiks Eestis kasutada.

1. Kahtlustatava ülekuulamine

1.1. Kahtlustatava ülekuulamise regulatsiooni rahvusvaheline tasand

Kriminaalmenetluse läbiviimist reguleerivad konkreetset normid, mis kaitsevad isikute õigusi ning tagavad menetluse läbipaistvuse. Kriminaalmenetluse üheks oluliseks etapiks on kahtlustatava ülekuulamine, mille standardeid kehtestavad Euroopa riikides Euroopa inimõiguste ja põhivabaduste konventsioon⁴ (edaspidi „EIÕK“) koos Euroopa Inimõiguste Kohtu (edaspidi „EIK“) praktikaga ja Euroopa Liidu direktiivid koos Euroopa Kohtu praktikaga.

EIÕK eesmärk on tagada õiguste üldine ja tõhus tunnustamine ja jälgimine. Kahtlustatava ülekuulamise aspektist on olulisimad artikkel 3, mis sätestab üldise piinamise keelu ja artikkel 6, mis näeb ette õiguse õiglasele kohtumenetlusele. Konventsiooni artiklis 6 sätestatud õiglase kohtumenetluse puhul peavad kahtlustatava ülekuulamise seisukohalt olema tagatud järgmised aspektid: süütuse presumptsioon, õigus saada teavet, õigus kaitsjale ja õigus tõlkele. EIK selgitas lahendis *Imbrioscia vs. Šveits*, et konventsiooni artiklis 6 sätestatud õigus õiglasele kohtumenetlusele tähendab ühtlasi seda, et põhiõigusi peab tunnustama nii kohtumenetluses kui ka sellele eelnenud menetlustoimingutes.⁵

Süütuse presumptsioon on üks olulisimaid kriminaalmenetluse aluspõhimõtteid. Tegemist on põhiõigusega, mille eesmärk on kaitsta isikuid ebaõige süüdimõistmise eest.⁶ EIÕK artiklis 6 lg-s 2 sätestatud süütuse presumptsiooni kohaselt peetakse iga kuriteos süüdistatut süütuks seni, kuni tema süü ei ole seaduse kohaselt tõendatud. Sarnaselt on süütuse presumptsiooni käsitletud ka Euroopa Parlamendi ja nõukogu direktiivi (EL) 2016/343⁷ artiklis 3. Tänapäevane laiem arusaam süütuse presumptsioonist kui kriminaalmenetluse põhimõttest sisaldab kahte elementi. Esiteks kannab kriminaalmenetluses tõendamiskoormist riik ning teiseks peab isiku süü olema tõendatud kõrvaldamata kahtlusteta.⁸ Kitsamas tähenduses hõlmab süütuse presumptsioon kahtlustatava vaikimisõigust ja enese mittesüüstamise privileegi. Nimetatud põhimõtteid ei ole küll sõnaselgelt sätestatud konventsiooni artiklis 6 lg-s 2, kuid tegemist on rahvusvaheliselt tunnustatud süütuse presumptsiooni standarditega, mis on ühtlasi ka õiglase kohtumenetluse

⁴ Inimõiguste ja põhivabaduste kaitse konventsioon. – RT II 2000, 11, 57.

⁵ EIKO 13972/88, *Imbrioscia vs. Šveits*, p 36.

⁶ Tadros, V., Tierney, S. The Presumption of Innocence and the Human Rights Act. – The Modern Law Review 2004/67, No 3, lk 402.

⁷ 9. märtsi 2016. aasta Euroopa Parlamendi ja nõukogu direktiiv (EL) 2016/343, millega tugevdatakse süütuse presumptsiooni teatavaid aspekte ja õigust viibida kriminaalmenetluses kohtulikult arutelul. – ELT L 65, lk 1-11.

⁸ Campbell, L. Criminal Labels, the European Convention on Human Rights and the Presumption of Innocence. – The Modern Law Review 2013/76, No 4, lk 681.

aluspõhimõteteks.⁹ Direktiivi (EL) 2016/343 artikli 7 lg-te 1 ja 2 kohaselt peavad liikmesriigid tagama kahtlustatava õiguse vaikida seoses kuriteoga, mille toimepanemises teda kahtlustatakse ning tagatud peab olema ka enese mittesüüstamise privileeg. Lisaks on direktiivi artiklis 7 lg-s 3 sätestatud, et juhul, kui isik kasutab enese mittesüüstamise privileegi, ei takista see pädevatel asutustel koguda tõendeid, mida on võimalik saada seadusliku sunni rakendamisel ja mis on olemas sõltumata kahtlustatava tahtest. Artikli 7 lg-te 4 ja 5 kohaselt võivad kohtud karistuse mõistmisel arvestada kahtlustatava koostöövalmidust, kuid juhul, kui kahtlustatav kasutab vaikimisõigust või enese mittesüüstamise privileegi, ei tohi seda kasutada tema vastu ega käsitada tõendina, et ta on toime pannud asjaomase kuriteo.

Lähtuvalt süütuse presumptsiooni põhimõttest, mille kohaselt lasub kriminaalmenetluses tõendamiskoormis riigil, on selge, et ametivõimud ei saa isikut süüdi mõista tuginedes ainuüksi kahtlustatava vaikimisele või kahtlustatava keeldumisele esitada tõendeid. Teisalt on EIK lahendis *John Murray vs. Ühendkuningriik* leidnud, et kahtlustatava vaikimist saab arvesse võtta prokuratuuri poolt esitatud tõendite veenvuse hindamisel olukordades, kus saab selgelt eeldada selgituste andmist kahtlustatava poolt. Järelikult ei ole kahtlustatava vaikimisõiguse puhul tegemist absoluutse õigusega. Selleks et hinnata, kas kahtlustatava poolt vaikimisõiguse kasutamisest tuletatud ebasoodsate järelduste tegemine rikub konventsiooni artikli 6 lg-t 2, peab arvesse võtma juhtumi asjaolusid, s.t hindama olukorda, millest ebasoodsaid järeldusi tehti ja selliste järelduste kaalu tõendite hindamisel.¹⁰

Enese mittesüüstamise privileeg on küll lahutamatu osa süütuse presumptsioonist, kuid EIK praktika kohaselt ei laiene nimetatud privileeg sellistele tõenditele, mis on saadud sunniga, kuid eksisteerivad kahtlustatava tahtest sõltumatult. Näiteks ei laiene enese mittesüüstamise privileeg varjatud pealtkuulamise salvestisele, mis sisaldab süüdistavaid ütlusi, sest selline tõendusmaterjal eksisteerib kahtlustatava tahtest sõltumata. Olukord on aga teine, kui sunni või jälitustoiminguga saadud tõend on kogutud kahtlustatava tahte vastaselt. EIK kohtuasja *Allan vs. Ühendkuningriik* asjaolude kohaselt pandi politsei kaastöötaja kahtlustatavaga samasse arestikambrisse eesmärgiga saada kahtlustatavalt teda süüstavaid ütlusi. Kahtlustatava ülestunnistused politsei kaastöötajale osutusid süüdimõistmisel määravaks tõendiks ning EIK tuvastas nimetatud kohtuasjas enese mittesüüstamise privileegi rikkumise, sest intensiivse ja

⁹ EIKo 19187/91, *Saunders vs. Ühendkuningriik*, p 68; EIKo 18731/91, *John Murray vs. Ühendkuningriik*, p 45.

¹⁰ EIKo 18731/91, *John Murray vs. Ühendkuningriik*, p 47.

suunava küsitlemise tulemusel saadud kahtlustatava ülestunnistused ei olnud spontaansed ja kahtlustatava tahtest sõltumatud.¹¹

Efektiivse kaitseõiguse ning muuhulgas ka süütuse presumptsiooni tagamiseks on oluline, et kahtlustatavale selgitataks kahtlustuse sisu ning temale kohalduvaid õigusi ja kohustusi. EIÕK artikli 6 lg 3 punkti a kohaselt on igal kuriteos süüdistataval õigus saada viivitamata talle arusaadavas keeles üksikasjalikku teavet tema vastu esitatud süüdistuse iseloomust ja alustest. Euroopa Parlamendi ja nõukogu direktiivis 2012/13/EL¹² on teavitamise kohustust EIÕK-st detailsemalt kirjeldatud. Direktiivi artikli 3 lg 1 kohaselt peab liikmesriik tagama, et kahtlustatavat teavitatakse viivitamata siseriikliku õiguse alusel kohaldatavatest menetlusõigustest, et neid õigusi oleks võimalik tõhusalt kasutada. Menetlusõigused, millest isikut peab teavitama on: õigus saada teavet süüdistuse kohta, õigus kasutada kaitsjat, õigus saada tasuta õigusnõustamist ja selle saamise tingimused, õigus suulisele ja kirjalikule tõlkele, õigus vaikida. Sama artikli lg 2 kohaselt peab selline teave olema esitatud suuliselt või kirjalikult lihtsas ja arusaadavas keeles, võttes arvesse haavatavate isikute hulka kuuluvate kahtlustatavate isikute mis tahes erivajadusi. EIÕK ei sätesta küll õigust saada teavet enda õiguste kohta, kuid EIK on selle õiguse orgaaniliselt tuletanud. Nimelt on EIK hinnangul oluline teavitada isikut tema kaitseõigustest, sest vastasel juhul ei ole neid õigusi võimalik efektiivselt kasutada.¹³

Lisaks süütuse presumptsioonile ja õigusele saada teavet on kriminaalmenetluses olulise tähtsusega ka kahtlustatava õigus kaitsjale. EIÕK artikkel 6 lg 3 p c sätestab, et süüdistataval on õigus kaitsta end ise või enda valitud kaitsja abil või saada tasuta õigusabi juhul, kui see on õigusemõistmise huvides vajalik ja süüdistataval pole piisavalt vahendeid õigusabi eest tasumiseks. Euroopa Parlamendi ja nõukogu direktiivi 2013/48/EL¹⁴ artikli 3 lg 1 kohaselt peavad liikmesriigid tagama kahtlustatavale õiguse kasutada kaitsjat nii pika aja jooksul ja sellisel viisil, mis annab talle võimaluse kasutada oma kaitseõigust otstarbekalt ja tõhusalt. Võimalus kasutada kaitsjat tuleb kahtlustatavale tagada põhjendamatult viivitusega enne küsitlemist politseis või muus õiguskaitseasutuses. Õigus kaitsjale hõlmab muu hulgas seda, et

¹¹ Sepp, H., Kergandberg, E. PSK § 22/50. – Eesti Vabariigi põhiseadus. Komm vlj. 5., täiend. vlj. Tartu: sihtasutus Iuridicum 2020. Arvutivõrgus: <https://pohiseadus.ee/sisu/3493> (15.12.2021).

¹² 22. mai 2021. aasta Euroopa Parlamendi ja nõukogu direktiiv 2012/13/EL, milles käsitletakse õigust saada kriminaalmenetluses teavet. – ELT L 142, lk 1-10.

¹³ EIKo 4268/04, *Panovits vs. Cyprus*, p 73.

¹⁴ 22. oktoobri 2013. aasta Euroopa Parlamendi ja nõukogu direktiiv 2013/48/EL, mis käsitleb õigust kaitsjale kriminaalmenetluses ja Euroopa vahistamismäärusega seotud menetluses ning õigust lasta teavitada vabaduse võtmisest kolmandat isikut ja suhelda vabaduse võtmise ajal kolmandate isikute ja konsulaarasutustega. – ELT L 294, lk 1-12.

kahtlustataval isikul on õigus suhelda ja kohtuda privaatseks teda esindava kaitsjaga, sealhulgas enne küsitlemist. Isikul on õigus sellele, et kaitsja viibiks küsitlemise juures ja osaleks selles tõhusalt. Õigusest kaitsjale võib erandjuhtudel ja üksnes kohtueelses etapis teha ajutise erandi ulatuses, mis on juhtumil konkreetsetest asjaoludest tulenevalt põhjendatud. Selliseks põhjuseks võib olla kiireloomuline vajadus hoida ära tõsiseid negatiivseid tagajärgi inimese elule, vabadusele või füüsilisele puutumatusele ning samuti on see põhjendatud olukordades, kus uurimisasutuste viivitamatu tegutsemine on hädavajalik kriminaalmenetlusele märkimisväärse kahju tekkimise vältimiseks (2014/48/EL artikkel 3 lg 2–6).

Õiglase kohtumenetluse kontseptsiooniga kaetud õigus kaitsjale peab kahtlustatavale olema tagatud sõltumata isiku rahaliste vahendite olemasolust (EIÕK artikkel 6 lg 3 p c). Siiski ei taga EIK praktika kohaselt EIÕK artiklis 6 sätestatu tasuta õigusabi kahtlustatava ülekuulamisel, vaid seab kohustuse tagada kahtlustatavale riigi õigusabi alates vabaduse võtmisest.¹⁵ Tasuta õigusabi andmist reguleerib ka Euroopa Parlamendi ja nõukogu direktiiv (EL) 2016/1919¹⁶, mille artikli 4 lg 1 kohaselt tagavad liikmesriigid, et kahtlustatavatel, kellel puuduvad piisavad vahendid õigusabi eest tasumiseks, on õigus tasuta õigusabile juhul, kui õigusemõistmise huvid seda nõuavad. Sama artikli lg 2 kohaselt võivad liikmesriigid tasuta õigusabi andmiseks kohaldada taotleja vahendite või taotluse põhjendatuse kontrolli. Direktiivi puhul tuleb aga samuti tähele panna asjaolu, et õigust saada tasuta õigusabi kohaldatakse artikli 2 järgi kahtlustatavate suhtes, kellelt on a) võetud vabadus; b) kes peavad liidu või liikmesriigi õiguse kohaselt kaitsjat kasutama või c) kes peavad olema või võivad olla uurimis- või tõendite kogumise toimingute juures, milleks on äratundmiseks esitamine, vastastamine või uurimiseksperiment.

Kahtlustatava õigus saada teavet kahtlustuse iseloomust ning menetluslikest õigustest eeldab, et isikule edastatakse nimetatud informatsioon talle arusaadavas keeles.¹⁷ EIÕK artikli 6 lg 3 p e kohaselt on igal kuriteos süüdistataval õigus kasutada tasuta tõlgi abi, kui ta ei mõista või ei räägi kohtus kasutatavat keelt. EIK praktika kohaselt peavad õiguskaitseorganid kahtluse korral ise veenduma selles, kas õiglase kohtumenetluse kindlustamiseks on vajalik tagada kahtlustatavale tõlgi abi või mitte.¹⁸ Euroopa Parlamendi ja nõukogu direktiivi 2010/64/EL¹⁹

¹⁵ EIKo 7377/03, *Dayanan vs. Türgi*, p-d 30-31.

¹⁶ 26. oktoobri 2016. aasta Euroopa Parlamendi ja nõukogu direktiiv (EL) 2016/1919, milles käsitletakse tasuta õigusabi andmist kahtlustatavatele ja süüdistatavatele kriminaalmenetluses ning isikutele, kelle üleandmist taotletakse vahistamismäärusega seotud menetluses. – ELT L 297, lk 1-8.

¹⁷ EIKo 59868/08, *Vizgirda vs. Sloveenia*, p-d 86-87.

¹⁸ *Ibidem*, p 81.

¹⁹ 20. oktoobri 2010. aasta Euroopa Parlamendi ja nõukogu direktiiv 2010/64/EL õiguse kohta suulisele ja kirjalikule tõlkele kriminaalmenetluses. – ELT L 280, lk 1-7.

artikli 2 lg 1 kohaselt tagavad liikmesriigid, et kahtlustatavale, kes ei räägi või ei mõista kriminaalmenetluses kasutatavat keelt, võimaldatakse viivitamata suuline tõlge kriminaalmenetluse ajal uurimisasutustes, sh politsei poolt läbiviidava küsitlemise ajal. Sama artikli lg 2 kohaselt peab suuline tõlge olema kättesaadav ka kahtlustatava isiku ning tema õigusnõustaja vahelise suhtluse tarbeks, mis on otseselt seotud menetluse käigus läbiviidava mis tahes küsitlemise või ülekuulamisega, kaebuse esitamise või muu menetlusliku taotlustega, kui see on vajalik menetluse õigluse tagamiseks.

Kahtlustatava menetlusõiguste aspektist vajab märkimist ka Euroopa Parlamendi ja nõukogu direktiiv (EL) 2016/800²⁰, mis käsitleb kriminaalmenetluses kahtlustatavate või süüdistatavate laste menetluslikke tagatise. Nimetatud direktiivi eesmärk on kehtestada menetluslikud miinimumnormid selleks, et alla 18-aastased kriminaalmenetluses kahtlustatavad isikud oleksid võimelised asjaomase menetlusest aru saama ning kasutama oma õigust õiglasele kohtumenetlusele. Direktiivi artikli 4 lg 1 kohaselt teavitatakse last viivitamata tema õigustest ja menetluse üldistest aspektidest. Direktiivi kohaselt on lapsel muu hulgas õigus kaitsja abile, vanemliku vastutuse kandja saatele kõigis menetlusstaadiumites, individuaalsele hindamisele ja arstlikule kontrollile. Kõigi nende õiguste tagamisel tuleb alati esikohale seada lapse parimad huvid. Direktiivi artikli 8 lg 2 kohaselt võetakse arstliku kontrolli tulemusi arvesse, kui hinnatakse, kas last saab küsitleda ning kas ta on võimeline osalema uurimistoimingutes. Artikli 9 kohaselt salvestatakse lapse küsitlemine audiovisuaalselt või muul asjakohasel viisil, näiteks kirjalikus protokollis, mida saab kontrollida. Vaatamata sellele, et EIÕK ei sätesta täiendavaid menetluslikke tagatise alaealistele kahtlustatavatele, on EIK sealhulgas *Martin vs. Eesti* lahendis selgelt väljendanud seisukohta, et alaealiste süüdistatavate puhul peab arvestama isiku vanuse, küpsusastme ning intellektuaalsete ja emotsionaalsete võimetega. Ametivõimud peavad tagama, et alaealine süüdistatav saab täielikult aru kriminaalmenetluse olemusest ja temale kohalduvatest kaitseõigustest.²¹

Tänapäeva maailmas, milles austatakse ning seatakse esikohale inimõigusi, ei ole aktsepteeritav, et kriminaalmenetluses kasutataks tõendite kogumisel füüsilist või emotsionaalset vägivalda. Sellest tulenevalt on ka EIÕK artiklis 3 sätestatud absoluutne keeld, mille kohaselt ei või kedagi piinata, ebainimlikult või alandavalt kohelda ega karistada.

²⁰ 11. mai 2016. aasta Euroopa Parlamendi ja nõukogu direktiiv (EL) 2016/800, mis käsitleb kriminaalmenetluses kahtlustatavate või süüdistatavate laste menetluslikke tagatise. – ELT L 132, lk 1-20.

²¹ EIKo 35985/09, *Martin vs. Eesti*, p 92.

Kõige julmem isiku tahte murdmise viis on füüsilise sunni avaldamine ja piinamine ülestunnistuse saamiseks. EIK on lahendis *Gäfgen* vs. *Saksamaa* öelnud, et iga kriminaaltoimikusse lisatud ülestunnistus, mis on saadud EIÕK artiklis 3 sätestatud piinamise keelu rikkumise tulemusena, muudab kogu menetluse ebaõiglaseks ning seda sõltumata sellise ülestunnistuse tõenduslikust väärtusest ja kaalust isiku süüdimõistmisel. Lahendis *El Haski* vs. *Belgia* tõlgendas EIK konventsiooni artiklit 3 veelgi laiemalt ning selgitas, et iga EIÕK artiklis 3 sätestatud keelu rikkumise (piinamine, ebainimlik või alandav kohtlemine) tulemusena antud ütluse tõendina kasutamine muudab kogu kriminaalmenetluse automaatselt ebaõiglaseks.²²

Seega kinnitab ka EIK praktika füüsilise ja emotsionaalse vägivalga lubamatust kriminaalmenetluses. EIÕK artiklis 3 sätestatud absoluutse keelu rikkumise tulemusena kogutud tõend on lubamatu ja sellise tõendi kasutamine muudab automaatselt kriminaalmenetluse ebaõiglaseks. Sõltumata sellest, et EIÕK artiklis 6 sätestatud õigused ei ole absoluutsed, peavad õiguskaitseasutused tegema kõik endast sõltuva, et need õigused oleksid tagatud. Tegemist on õiglase kohtumenetluse aluspõhimõtetega, mis kaitsevad kahtlustatavaid õiguskaitseasutuste surve eest ning tagavad kriminaalmenetluse läbipaistvuse.

Vaatamata sellele, et õiguskaitseasutused on kohustatud tagama EIÕK artiklites 3 ja 6 sätestatud õigusi, võivad kahtlustatavad ise loobuda konventsiooni artiklis 6 sätestatud õigustest. Olukorras, kus kahtlustatav loobub vabatahtlikult EIÕK artiklis 6 sätestatud õigusest, ei saa enam rääkida õiglase kohtumenetluse rikkumisest. Näiteks loobub süüdistatav õigusest vaikida ja süütuse presumptsioonist juhul, kui ta otsustab end ise aktiivselt kaitsta. Tuues kohtu ette alibi on süüdistatava ülesanne koguda piisavalt tõendeid, mis kinnitaksid, et ta ei viibinud kuriteo toimepanemise kohas ning ta ei ole süüdi. EIK on artiklis 6 sätestatud õigustest loobumise puhul märkinud, et loobumine peab olema vabatahtlik ning isik peab aru saama kõikidest sellega kaasnevatest õiguslikest tagajärgedest.²³ Artiklis 6 sätestatud õigustest loobumine võib toimuda ka olukordades, kus isik nõustub üldmenetluse kohaldamise asemel mõne muu alternatiivse menetlusega, näiteks kokkuleppemenetlusega. Sellisel juhul loobub isik ka oma õigusest tõendeid vahetult uurida ja vaidlustada. Alternatiivne menetlus ei tähenda alati seda, et kohtumenetlus on ebaõiglane, sest praktika on näidanud, et ka üldmenetlus ei suuda alati tagada kõiki õiglase kohtumenetluse põhimõtteid. Lihtsustatud menetlused tähendavad reeglina, et isik mõõnab oma süüd ning saab vastutasuks leebema karistuse. Ka

²² Hirvelä, P., Heikkilä, S. Right to a Fair Trial. A Practical Guide to the Article 6 Case-Law of the European Court of Human Rights. Intersentia 2021, lk 140-141.

²³ Mujuzi, J. D. The Admissibility of Confessions and Real Evidence Obtained in Violation of Human Rights in Criminal Trials in European Countries: Analysing the Jurisprudence of the European Court of Human Rights. European Criminal Law Review 2019/9, lk 352.

sellisel moel artiklis 6 sätestatud õigustest loobumine peab olema vabatahtlik. Lahendis *Deweer vs. Belgia* leidis kohus, et isiku loobumine üldmenetlusest ei toiminud konventsioonis sätestatud põhimõtete alusel, sest isikule avaldati psühholoogilist survet enda süüdi tunnistamiseks. Süüdistatav nõustus prokuröri ettepanekuga võtta süü omaks ja tasuda maksuametile trahv, sest üldmenetluse tulemusena oleks teda oodanud kõrgem karistus ja potentsiaalselt ka süüdistatava lihapoe sulgemine. Selles kaasuses pandi isik stressiolukorda, kus tal ei olnud muud valikut kui tunnistada end süüdi. Sellise surve avaldamine võib aga viia selleni, et isiku loobumine üldmenetlusest ei olnud vabatahtlik ning seega esines artikli 6 rikkumine.²⁴

Kahtlustataval ei ole võimalik loobuda EIÕK artiklis 3 sätestatud õigustest, sest tegemist on absoluutsete õigustega. EIK on asunud seisukohale, et olukorras, kus ebainimlikult koheldud isik teeb politseile ülestunnistuse, ei ole isik kehtivalt loobunud enese mittesüüstamise privileegist isegi siis, kui politsei oli sellist õigust kahtlustatavale selgitanud.²⁵

Kokkuvõtlikult võib inimene loobuda õigusest õiglasele kohtumenetlusele asudes end aktiivselt kaitsma või valides lihtmenetluse vormi, kus tal ei ole võimalik tõendeid vahetult uurida. Sellisel juhul tuleb aga silmas pidada asjaolu, et loobumine peab olema vabatahtlik ning isik peab adekvaatselt aru saama kõigist tagajärgedest, mis võivad sellisest õigusest loobumise tulemusel saabuda.

Kahtlustatava ülekuulamise aspektist on EIÕK regulatsioon ja EIK praktikast tulenevad standardid väga üldised, sätestades vaid kahtlustatava õigused, mida peab kriminaalmenetluses tagama. Euroopa Parlamendi ja nõukogu direktiivid sätestavad küll detailsemalt kahtlustatava menetlusõiguste tagamise tingimusi ja protseduure, kuid ei ütle midagi ülekuulamise meetodikate kohta. Kahtlustatava ülekuulamine on aga oluline kriminaalmenetluse etapp, mis põhineb kahtlustatava ja ülekuulaja vahelisel suhtlusel. Järgides pelgalt konventsioonis ja direktiivides sätestatud menetlusõigusi ei ole seega võimalik tagada ütluste usaldusväärsust, sest ülekuulamise tulemus sõltub lisaks menetlusõiguse tagamisest ka isikute vahelisest suhtlusest ning muudest psühholoogilistest teguritest. Sellest tulenevalt esineb ka vajadus ülekuulamise meetodika kehtestamise järele, mis tagaks ütluste usaldusväärsuse ning võimaldaks hinnata ülekuulamise läbiviimist.

²⁴ Pushkar, P. The Right to a Fair Trial and Use of Unlawfully Obtained Evidence and Guilty Pleas in the Case-Law of the European Court of Human Rights. – Constitutional Law Review 2020/2, lk 45-47.

²⁵ Mujuzi, J. D. The Admissibility of Confessions, lk 352.

1.2. Kahtlustatava ülekuulamise regulatsioon Eestis

Eesti Vabariigi õigusaktid ei sätesta konkreetseid kahtlustatava ülekuulamise meetodeid, vaid kehtestavad EIÕK ja direktiivide eeskujul kahtlustatava menetlusõigused. Sarnaselt EIÕK artikli 6 lg-le 2 on ka Eesti Vabariigi põhiseaduse²⁶ (edaspidi „PS“) § 22 lg-s 1 ja KrMS § 7 lg-s 1 sätestatud, et kedagi ei tohi käsitada kuriteos süüdi olevana enne, kui tema kohta on jõustunud süüdimõistev kohtuotsus. Süütuse presumptsiooni kohaselt ei ole kriminaalmenetluses keegi kohustatud oma süütust tõendama ning kedagi ei tohi sundida tunnistama iseenda või oma lähedaste vastu (PS § 22 lg-d 2 ja 3, KrMS § 7 lg 2). Kriminaalmenetluses lasub süü tõendamise kohustus riigil ning kahtlustatav võib keelduda ütluste andmisest ning igasugusest koostööst menetlejaga.²⁷ Enese mittesüüstamise privileegi esemelise kaitseala toimest saab rääkida vaid juhul, kui isikule on enne ütluste andmist teatavaks tehtud tema põhiõigused. Teavitamiskohustuse täitmata jätmine on käsitletav KrMS olulise rikkumisena ning saadud ütlused on lubamatud tõendid.²⁸

Menetlusõiguste rakendamiseks peab kahtlustatavale selgitama talle kohalduvaid õigusi ja kohustusi. KrMS § 35¹ lg 1 kohaselt tutvustatakse kahtlustatavale viivitamata tema õigusi suuliselt või kirjalikult lihtsas ja arusaadavas keeles. Õigused, mida kahtlustatavale peab viivitamata tutvustama, on sätestatud KrMS §-s 34. Kahtlustatava ülekuulamise aspektist on kõige tähtsamad järgmised õigused: õigus teada kahtlustuse sisu ja anda selle kohta ütlusi või keelduda ütluste andmisest, õigus teada, et kahtlustatava ütlusi võidakse kasutada süüdistuseks tema vastu, õigus tõlgi abile, õigus kaitsja abile ning õigus tutvuda menetlustoimingu protokolliga.

Vaieldamatult on kahtlustatava üheks olulisimaks menetlusõiguseks õigus kaitsjale. KrMS § 34 lg 1 p-de 3–5 kohaselt on kahtlustataval õigus kaitsja abile, õigus kohtuda kaitsjaga teiste isikute juuresolekuta ning õigus olla kaitsja juuresolekul üle kuulatud. Kaitsjaga privaatse kohtumise õiguse puhul tuleb silmas pidada, et KrMS § 34 lg 2 kohaselt võib kohtumise katkestada menetlustoiminguks, näiteks ülekuulamiseks, kui kohtumine on kestnud üle tunni. Kahtlustatava õigus valida endale kaitsja ja temaga kohtuda on lisaks viidatud sätetele garanteeritud ka PS § 21 alusel. „Kaitsja juriidilised eriteadmised ja üksnes isiku kaitsele pühendunud roll tagavad sisuliselt kahtlustatava teiste subjektiivsete õiguste, nagu nt vaikimisõigus, realiseerimise. Järelikult võib väita, et õigus kaitsja abile on ausa ja õiglase

²⁶ Põhiseadus. - RT I, 15.05.2015, 2.

²⁷ Kergandberg, E., Pikamäe, P. KrMS § 34/1.2.1. – Kriminaalmenetluse seadustik. Komm vlj. Tallinn: Juura 2012.

²⁸ Sepp, H., Kergandberg, E. PSK § 22/44.

kriminaalmenetluse (EIÕK art 6) üks nurgakive. Lisaks eeltoodud subjektiivsetele kriteeriumidele on kaitsja osavõtt menetlusest vajalik ka riigi sunnivõimu ja menetluse seaduslikkuse kontrolliks.²⁹ KrMS § 45 lg 1 järgi võib kaitsja kriminaalmenetlusest osa võtta alates hetkest, mil isik saab kahtlustatava menetlusseisundi. Kahtlustatav on isik, kes on kuriteos kahtlustatavana kinni peetud, või isik, keda on piisav alus kahtlustada kuriteo toimepanemises ja kes on allutatud menetlustoimingule (KrMS § 33 lg 1). Üldjuhul võib kriminaalmenetluses kahtlustatav kaitsja valida ise. Juhul, kui kahtlustatav ei ole ise kaitsjat valinud, kuid on taotlenud kaitsja määramist või ei ole kaitsjat taotlenud, kuid kaitsja osavõtt on kohustuslik, määrab kaitsja uurimisasutus, prokuratuur või kohus (KrMS § 43 lg-d 1-2). KrMS § 8 lg 3 kohaselt on uurimisasutus, prokuratuur ja kohus kohustatud tagama kahtlustatavale ja süüdistatavale kaitsja abi KrMS § 45 lg-s 2 sätestatud juhtudel või kui ta seda taotleb. Kaitsja osavõtt kriminaalmenetlusest on kohustuslik, kui isik on toime pannud kuriteo või õigusvastase teo alaealisena, isik pole oma psüühilise või füüsilise puude tõttu suuteline ise end kaitsma, isikut kahtlustatakse kuriteos, mille eest võib mõista eluaegse vangistuse, isiku huvid on vastuolus teise isiku huvidega, kellel on kaitsja ning juhul, kui isik on viibinud vahi all vähemalt neli kuud (KrMS § 45 lg 2).

Eesti siseriiklik õigus võimaldab kahtlustatavale riigi õigusabi andmist sõltumata isiku majanduslikust seisundist ning ei seo riigi õigusabi andmist vaid vabaduse võtmisega. Riigi õigusabi seaduse³⁰ (edaspidi „RÕS“) § 4 lg 1 defineerib, et riigi õigusabi on füüsilisele või juriidilisele isikule riigi kulul õigusteenuse osutamine käesolevas seaduses sätestatud alustel ja korras. Sama paragrahvi lõike 3 p 1 kohaselt on riigi õigusabi liikideks muuhulgas määratud kaitse kriminaalmenetluses ja isiku esindamine kriminaalasja kohtueelses menetluses. RÕS § 6 lg 2 kohaselt saab kriminaalmenetluses riigi õigusabi oma majanduslikust seisundist sõltumata kahtlustatav, kes ei ole kaitsjat valinud ja kelle kriminaalasjas on kaitsja osavõtt seaduse järgi kohustuslik või kes taotleb kaitsja osavõttu.

Nagu eelnevalt mainitud, võib kahtlustatav teatud tingimustel loobuda talle kohalduvatest menetlusõigustest. Näiteks võib KrMS § 48 kohaselt kahtlustatav kirjalikult loobuda kaitsjast kohtueelses menetluses ning seda vaid juhul, kui kaitsja osavõtt ei ole kohustuslik. EIK praktikast tulenevalt peab kaitsjast loobumise puhul meeles pidama asjaolu, et loobumine peab olema vabatahtlik ning kahtlustatav peab aru saama kõikidest sellega kaasnevates õiguslikest tagajärgedest.

²⁹ Kergandberg, E., Pikamäe, E. KrMS § 34/1.3.1.

³⁰ Riigi õigusabi seadus. – RT I, 22.12.2020, 46.

Õiguste ja kohustuste tutvustamisel ja menetlustoimingute läbiviimisel on tähtis, et see toimuks kahtlustatavale arusaadavas keeles. KrMS § 34 lg 2 p 2¹ kohaselt on kahtlustataval õigus tõlgi abile. Sarnaselt direktiivi 2010/64/EL nõuetele sätestab ka KrMS § 10 lg 2, et kahtlustatavale, kes ei valda eesti keelt, tagatakse tõlgi abi. Kahtluse korral selgitab menetleja välja vajaduse tõlgi järele. Olukorras, kus menetlejal ei ole võimalik välja selgitada eesti keele oskust, tuleb kahtlustatavale tagada tõlgi abi. Tõlgi abi kaitsjaga kohtumisel on piiratud KrMS § 10 lg-ga 2¹, mille kohaselt tagatakse kahtlustatavale tõlgi abi kaitsjaga kohtumisel, mis on otseselt seotud kahtlustatava suhtes läbiviidava menetlustoimingu, esitatava taotluse või kaebusega. KrMS § 10 lg 8 kohaselt tagatakse kriminaalmenetluses suuline tõlge kahtlustatavale viivitamata ning KrMS § 35¹ lg 3 kohaselt juhul, kui kinni peetud või vahistatud kahtlustatav ei valda eesti keelt, antakse talle õiguste deklaratsioon tema emakeeles või keeles, mida ta valdab.

Eesti seadusandlus on arvestanud direktiivi (EL) 2016/800 preambuli punktis 12 sätestatud soovitusi ning on kehtestanud täiendavad menetluslikud tingimused lisaks alaealistele kahtlustatavatele ka kuni 21-aastasele haavatavatele kahtlustatavatele (KrMS § 34 lg-s 1¹). Probleemiks on aga, et seadusandja ei ole defineerinud ega määratlenud tunnuseid, mille alusel saab isikut pidada haavatavaks. Alaealisel ja haavataval kahtlustataval on õigus seadusliku esindaja või muu isiku teavitamisele ja juuresviibimisele menetlustoimingute tegemise ajal, õigus vabaduse võtmisel viivitamatule tervisekontrollile, õigus erikohtlemisele vabaduse võtmisel ning õigus kohtlemisele eraelu puutumatust ja väärikut kaitsval viisi vastavalt isiku vanusele, küpsusele, arusaamisvõimele, erivajadustele ja suhtlemisraskustele (KrMS § 34 lg 1¹ p-d 1–6). Alaealiste kahtlustatavate ülekuulamise puhul on KrMS § 75 lg-s 4 sätestatud täiendav tingimus, et vajaduse korral ülekuulamine salvestatakse, kuid seadusandja ei ole samuti reguleerinud, milliste asjaolude ilmnemisel on alaealise kahtlustatava ülekuulamise salvestamine vajalik.

Lisaks üldistele menetlusõigustele kirjeldab KrMS lühidalt ka ülekuulamise läbiviimist. Nimelt alustatakse kahtlustatava ülekuulamist isikuandmete tuvastamisega (KrMS § 75 lg 1). Kahtlustatavale selgitatakse, et tal on õigus keelduda ütluste andmisest ning et antud ütlusi võidakse kasutada tema vastu (KrMS § 75 lg 2). Seejärel küsitakse kahtlustatavalt, kas ta on toime pannud kuriteo, milles teda kahtlustatakse, ning talle tehakse ettepanek anda vabalt jutustades ütlusi kahtluse aluseks oleva kuriteo asjaolude kohta (KrMS § 75 lg 3). Kahtlustataval ja kaitsjal on õigus saada ülekuulamise käigus koopia kahtlustatava ülekuulamise protokollist ulatuses, mis sisaldab kahtlustatava isikuandmeid, perekonnaseisu, kuriteo asjaolusid, mille toimepanemises isikut kahtlustatakse ja kuriteo kvalifikatsiooni. Seega puudub õigus saada koopiat ülekuulamise protokollist osas, mis sisaldab kahtlustatava ütlusi.

„Taoline § 34 lg 1 p-s 9 sätestatud õiguse kitsendus on kantud eesmärgist takistada menetlusdokumentide leket avalikusse, kuid kahjustab samas oluliselt kaitseõiguse teostamist. Süüdistatavale ja tema kaitsjale tuleb võimaldada tutvuda vähemalt kohapeal kogu ülekuulamise protokolliga ning teha sellest väljakirjutusi.“³¹

Vaatamata sellele, et KrMS kirjeldab lühidalt ülekuulamise läbiviimist, ei anna see ülevaadet lubatavast ülekuulamise meetodist, korrektsest küsitlemise stiilist, tõendite avaldamisest ja muust olulisest, mis võib mõjutada ülekuulamise tulemusi.

1.3. Valeülestunnistused

Ühiskonna jaoks on õigussüsteemi juures oluline õigusselgus ja turvatunne. Eesti õiguskorras kehtiva *in dubio pro reo* põhimõtte kohaselt tõlgendatakse kriminaalmenetluses kõrvaldamata kahtlust süüdistatava kasuks. Seega on äärmiselt taunitavad juhtumid, kus kriminaalmenetluses ei koguta piisavalt tõendeid või ei hinnata kogutud tõendeid piisava põhjalikkusega, mille tulemusel mõistetakse kuriteo toimepanemise eest süüdi tegelikult süütu isik. Süütu isiku kaitse vajadust kriminaalmenetluse vigade eest illustreerib William Blackstone'i tsitaat: „*the law holds that it is better that ten guilty persons escape, than that one innocent suffer*“³², mis tähendab, et on parem kui kümme süüdlast pääseb vabadusse, kui üks süütu kannatab. Ebaõige süüdimõistmine omab negatiivset mõju nii süüdimõistetule kui ka ühiskonnale, sest see lõhestab usaldust riigi ja õiguskaitseasutuste suhtes.

Üheks ebaõige süüdimõistmise põhjuseks võib olla kahtlustatava antud valeülestunnistus. Üldiselt mõistetakse valeülestunnistust selliselt, et ülestunnistuse on andnud isik, kes pole ise süütegu toime pannud. Teisalt peetakse valeülestunnistuseks ka seda, kui isik, kes osales kuriteo toimepanemises, tunnistab enda osalust ja süüd tegelikkusest suuremas ulatuses.³³

Valeülestunnistuste problemaatika on hakanud üha enam tähelepanu pälvida ning elulised juhtumid, kus valeülestunnistuse tõttu on süütu isik süüdi mõistetud, näitlikustavad seda, et tegemist ei ole pelgalt teoreetilise probleemiga. Valeülestunnistuste andmise sageduse hindamiseks viisid Sigurdsson ja Gudjonsson 1994. ja 1996. aastal Islandi vangide seas

³¹ Kergandberg, E., Pikamäe, E. KrMS § 75/6.

³² Halvorsen, V. Is it Better That Ten Guilty Persons Go Free than That One Innocent Person Be Convicted? – Criminal Justice Ethics 2004/23, No 3, lk 3.

³³ Gudjonsson, G. H. The Psychology of Interrogations and Confessions. A Handbook. Chichester: John Wiley & Sons 2003, lk 174.

(vastavalt 229 ja 509 vangi) läbi uuringu, mille tulemustest selgus, et mõlema uuringu puhul on 12% vangidest elu jooksul teinud politseile valeülestunnistuse.³⁴ 2008. aastal läbiviidud kordusuuringu kohaselt oli valeülestunnistuste protsent kasvanud 24%-le ehk kahekordistunud.³⁵ Seega annavad inimesed valeülestunnistusi, mis võivad kokkuvõttes viia ka vale süüdimõistmiseni.

1992. aastal loodi Ameerika Ühendriikides *The Innocence Project*, mille eesmärk on süü alt vabastada valesti süüdimõistetud isikud DNA testide alusel ning reformida karistusõiguse süsteemi vältimaks ebaõiglust tulevikus. *The Innocence Project* keskendub juhtumitele, kus üheks peamiseks süüst vabastamise tõendiks on DNA (veri või muu kehavedelik). Käesolevaks ajaks on Ameerika Ühendriikides DNA testide alusel süüst vabastatud 375 inimest. Statistika kohaselt tunnistasid 11% inimestest kohtus oma süüd kuritegudes, mida nad ei ole toime pannud ning 29% juhtumitest olid seotud valeülestunnistustega.³⁶ *The Innocence Project*'is kasutatavad DNA tehnoloogiad kinnitavad, et ebaõiged süüdimõistmised ei ole juhuslikud, vaid on tingitud süsteemsetest vigadest.³⁷ Uurides rohkem kui 375 DNA testide alusel süüst vabastamise juhtumit, on selgunud, et esineb mitmed põhjused, miks süüitud inimesed tunnistavad end süüdi kuritegudes, mida nad ei ole toime pannud.³⁸ Valeülestunnistused võivad olla tingitud ülekuulamise ja vahistamise protsessidest, isiku tervisest ja haavatavusest ning piisava õigusliku kaitse puudumisest.³⁹

Ülekuulamise protsess mõjutab enim valeülestunnistusi andma just haavatavaid kahtlustatavaid. Teatud psüühikahäirega inimesed, noored ja ka eakad on eriti tundlikud ülekuulamise tehnikate suhtes. Seda kinnitab ka Drizini ja Leo 2004. aastal läbiviidud uuring, milles analüüsiti 125 Ameerika Ühendriikide juhtumit, kus oli tõendatud valeülestunnistuse andmine. Analüüsi tulemused näitasid, et 63% valeülestunnistuse teinud isikutest olid alla 25-aastased, 32% alla 18-aastased, 22% vaimse alaarenguga ning 10%-l oli diagnoositud psüühikahäire.⁴⁰ Haavatavaid isikuid on lihtne sundida või suunata andma tahtmatuid ja

³⁴ Kassin, S. M., Gudjonsson, G. H. The Psychology of Confessions. A Review of the Literature and Issues. – Psychological Science in the Public Interest 2004/5, No 2, lk 48.

³⁵ Gudjonsson, G. H., Sigurdsson, J. H. False confessions in the Nordic countries: background and current landscape. Raamatus Granhag, P. A. (toim). Forensic Psychology in Context: Nordic and International Approaches. Cullompton: Willian Publishing 2010, lk 107.

³⁶ The Innocence Project. DNA Exonerations in the United States. Arvutivõrgus: <https://innocenceproject.org/dna-exonerations-in-the-united-states/> (07.12.2021).

³⁷ The Innocence Project. Exonerate the Innocent. Arvutivõrgus: <https://innocenceproject.org/exonerate/> (07.12.2021).

³⁸ The Innocence Project. Research Resources. Arvutivõrgus: <https://innocenceproject.org/research-resources/> (07.12.2021).

³⁹ Gudjonsson, G. H., Sigurdsson, J. H. False confessions in the Nordic countries, lk 94-95.

⁴⁰ Kassin, S. M., Gudjonsson, G. H. The Psychology of Confessions, k 49.

ebausaldusväärseid ütlusi ning seetõttu on ka selliste isikute esindatus valeülestunnistuste andmisel väga kõrge.⁴¹

Kassin ja Gudjonsson (2004) on liigitanud ülekuulamisel esinevad haavatavuse faktorid kaheks: isikulised ja situatsioonilised faktorid.

Isikulised faktorid on seotud kahtlustatava omadustega nagu näiteks madal intelligentsus, mõjutatavus, vanus, psüühikahäired, kognitiivsete võimete langus, isiksusehäire või aktiivsuse- ja tähelepanuhäire.⁴² Teaduslike uuringutega on tõestatud, et haavatavuse isikulised faktorid on seotud valeülestunnistustega. Gudjonssoni 2008. aastal läbiviidud uuringuga tuvastati aktiivsuse- ja tähelepanuhäirete (ATH) sümptomite ja valeülestunnistuste omavaheline seos. Nimelt tunnistasid valeülestunnistuse andmist rohkem vangid, kellel esinesid ATH sümptomid täiskasvanueas. Redlich'i 2007. aastal Ameerika Ühendriikides teostatud uuringust selgus, et 22% tõsise vaimse tervise häirega patsientidest on andnud valeülestunnistusi. Gudjonsson ja kolleegid on läbi viinud ka ühiskonna uuringuid tudengite seas Islandil, Soomes, Norras, Lätis, Leedus, Bulgaarias, Venemaal ja Taanis, millede tulemustest selgus, et valeülestunnistuste protsent oli kõige kõrgem Islandi (11,3%) ja Euroopa (13,8%) noorimate tudengite seas, kelle keskmine vanus oli 15,5 aastat. Valeülestunnistuste protsent oli aga kõige madalam Islandi ülikooli tudengite seas, kes on keskmiselt 24-aastased (1,2%). Sellest saab järeldada, et mida noorem on ülekuulatatav isik, seda suurem on valeülestunnistuse andmise risk.⁴³ Seega võivad valeülestunnistused olla tingitud isikulistest faktoritest, mida ei ole võimalik muuta, kuid mida peab ülekuulamisel silmas pidama.

Lisaks isikulistele faktoritele võivad isiku haavatavust mõjutada ka situatsioonilised faktorid. On olemas kolm peamist situatsioonilist faktorit, mis võivad haavatavust suurendada ning mõjutada süütuid inimesi andma ülestunnistusi.⁴⁴

Esimene faktor on seotud vahi all viibimise ja ülekuulamise ajaga. Üldiselt kestavad ülekuulamised 30 minutist kuni kahe tunnini, kuid tõendatud valeülestunnistuse juhtumites on

⁴¹ Davis, D., Leo, R. Strategies for Preventing False Confessions and Their Consequences. Raamatus Kebbel, M. R., Davines, G. M. (toim). Practical Psychology for Forensic Investigations and Prosecutions. Chichester: John Wiley & Sons 2006, lk 133.

⁴² Gudjonsson, G. H., Sigurdsson, J. H. False confessions in the Nordic countries, lk 98; O'Mahony, B. M., Milne, B., Grant, T. To Challenge, or not to Challenge? Best Practice when Interviewing Vulnerable Suspects. – Policing: A Journal of Policy and Practice 2012/6, No 3, lk 302.

⁴³ Gudjonsson, G. H., Sigurdsson, J. H. False confessions in the Nordic countries, lk 108-111.

⁴⁴ Kassin, S. M. False Confessions: Causes, Consequences, and Implications for Reform. – Policy Insights from the Behavioral and Brain Sciences 2014/1, No 1, lk 115.

ülekuulamised kestnud oluliselt kauem. Nimelt 125-st tõendatud valeülestunnistuse juhtumist kestsid 34% ülekuulamistest 6–12 tundi ning 39% ülekuulamistest 12–24 tundi (Drizin ja Leo, 2004). Pikalt kestnud stressiolukorras vajavad inimesed kuuluvustunnet ning seetõttu otsitakse psühholoogilist ja füsioloogilist tuge just sotsiaalsest suhtlusest. Pikaajaline isolatsioon jätab aga sellisest toest ilma, mistõttu inimesed väsivad, annavad alla ja alluvad nendele osutatud survele. Sõltuvalt ülekuulamise kestusest ja tingimustest võib inimese haavatavust suurendada ka unepuudus. Teadlased on selgeks teinud, et unepuudus halvendab oluliselt inimese funktsioneerimist. Nimelt vähendab unepuudus vastupanu- ja tähelepanuvõimet ning raskendab mõttetööd ja otsustusvõimet (Blagrove, 1996).⁴⁵

Teine situatsiooniline faktor, mis võib suunata süüüt inimest ülestunnistust andma on valetõendite esitamine. Kontrollitud teadusuuringutega on tõestatud, et valetõendite esitamine suurendab valeülestunnistuse riski (Kassin ja Kiechel, 1996).⁴⁶

Kolmas situatsiooniline faktor on seotud minimeerimisega. Ülekuulajad minimeerivad kuriteo tõsidust, pakkudes kahtlustatavale moraalseid õigustusi ning tuues erinevaid vabandusi. Ülekuulamise käigus vihjatakse kahtlustatavale, et tema teod olid spontaansed, juhuslikud, provotseeritud või tingitud mõnest muust välisest faktorist. Selliselt üritatakse vähendada kahtlustatava ärevust ülestunnistuse andmisel ning lubatakse kergemat karistust. Minimeerimise tehnika mõjutab ülestunnistust andma, sest inimene eeldab, et see leevendab karistust.⁴⁷ Seega ei ole haavatavus seotud pelgalt isiku vanuse või psühholoogilise seisundiga, vaid seda võivad suurendada ka situatsioonilised faktorid, mida on ülekuulamise käigus võimalik kontrollida.

Haavatava isiku käitumist ülekuulamisel ja ka valeülestunnistuste andmisel on võimalik kirjeldada kolme omavahel seotud psühholoogilise mõistega: mõjutatavus, leppimine (*acquiescence*) ja kuuletumine. Mõjutatavus näitab seda, mil määral võtavad inimesed omaks formaalse küsitlemise ajal edastatud informatsiooni ning kuidas see mõjutab nende järgnevat käitumist. Suunavate küsimuste esitamisega võib küsitletav ekslikku informatsiooni uskuma jääda ning seda eriti olukorras, kus isik tunneb kõrgendatud stressi kahtlustatavana ülekuulamisest. Leppimisele viitab küsitletava kalduvus nõustuda esitatud küsimustega ning seda sõltumata esitatud küsimusest. Gudjonsson (2003) on leidnud, et isiku vastus „jah“ väitele

⁴⁵ *Ibidem*, lk 115.

⁴⁶ *Ibidem*, lk 115.

⁴⁷ *Ibidem*, lk 116.

„ma olen kogu aeg õnnelik“, millele järgnevalt vastab ta „jah“ ka väitele „enamus ajast olen ma kurb“, on leplik. Gudjonssoni hinnangul on leplikkus seotud isiku intellektuaalsete võimetega, mitte tema isikuomadustega. Kuuletumine tähendab aga seda, et küsitletav läheb konkreetse ideega kaasa isegi siis, kui ta ei ole konkreetse väitega nõus. Näiteks võib küsitletav kinnitada enda viibimist kuriteo sündmuskohal vaatamata sellele, et ta teab, et ta seal tegelikult ei viibinud. Selline kuuletuv käitumine võib olla ajendatud näiteks küsitletavale antud lubadusest, et tal võimaldatakse politseijaoskonnast lahkuda. Gudjonssoni (2003) hinnangul on olemas kaks kuuletumise põhjendust. Esiteks soovib küsitletav kuuletuda tähtsale vestluspartnerile enda eneseväärikuse säilitamise nimel ning teiseks võib küsitletav üritada vältida konflikti sattumist.⁴⁸ Kirjeldatud haavatava isiku võimalikud käitumismustrid võivad aga ülekuulamisel viia valeülestunnistuse andmiseni.

Eelnevast tulenevalt on selge, et haavatavad isikud kuuluvad valeülestunnistuste riskigruppi ning seega esineb ka vajadus täpsemate juhiste järele haavatavate kahtlustatavate küsitlemisel, mis laiendaksid meie arusaamist vastandamise mõjudest ning aitaksid valida kõige sobilikumat küsitlemise viisi.⁴⁹

Kahtlustatava haavatavus on üks faktor, mis suurendab valeülestunnistuse riski. Valeülestunnistusi antakse aga erinevatel põhjustel, millest sõltuvalt on valeülestunnistusi võimalik jagada kolmeks: vabatahtlikud (*voluntary false confession*), sunnitud-allutatud (*coerced-compliant false confession*) ja sunnitud-sisemised (*coerced-internalized false confession*).

1.3.1. Vabatahtlik valeülestunnistus

Vabatahtliku valeülestunnistuse puhul on tegemist olukorraga, kus süütu inimene teeb ilma välise surveta ülestunnistuse. Vabatahtliku valeülestunnistuse põhjuseks võib olla avalikkuse tähelepanu, teadlik või alateadlik enesekaristamise vajadus, reaalsuse ja fantaasia segiajamine psüühikahäirete tõttu, tegeliku kurjategija kaitsmise soov, mulje avaldamine, alibi võimaldamine või kättemaks politseile.⁵⁰

Avalikkuse tähelepanu tõttu antud valeülestunnistusi võib mõista ka kui inimese patoloogilist vajadust kurikuulsuse järele sõltumata sellest, et ülestunnistusega võib kaasneda karistus.

⁴⁸ O'Mahony, B. M., Milne, B., Grant, T. To Challenge, or not to Challenge?, lk 303.

⁴⁹ *Ibidem*, lk 302.

⁵⁰ Kassin, S. M., Gudjonsson, G. H. The Psychology of Confessions, lk 49.

Siinkohal võib näiteks tuua Ameerika Ühendriikide Lindbergh'i lapseröövi juhtumi, kus üle 200 inimese tegi valeülestunnistuse kuriteo toimepanemises.⁵¹ Kuulsad juhtumid mõjutavad haavatavaid inimesi andma valeülestunnistusi saavutamaks kurikuulsust, millega turgutatakse enda madalat enesehinnangut. Selliseks tuntud juhtumiks on Rootsi kaasus Thomas Quickist (hiljem nime vahetanud Sture Bergwall), kes tunnistas 1990. aastate alguses psühhiaatriakliinikumi teraapias üle 30 mõrva toimepanemist Rootsis ja Norras. Thomas Quick mõisteti süüdi kaheksas mõrvas sõltumata sellest, et asjas puudusid igasugused tõendid, mis viitaks kuritegude toimepanemisele Quicki poolt. Peamisteks tõenditeks süüdimõistmisel osutusid Quicki antud ülestunnistused.⁵² Seega võivad inimesed vabatahtlikult anda valeülestunnistusi soovist saada kurikuulsaks.

Vabatahtlik valeülestunnistus võib olla tingitud ka kahtlustatava soovist politseile kätte maksta. Ehe näide sellisest juhtumist leidis aset 1979. aastal Reikjavíkis, kui politsei pidas kinni varguses ja kelmuses kahtlustatava hr R-i. Kinnipidamise ajal oli R narkojoobes ning seetõttu lükati tema ülekuulamine edasi kuni järgneva hommikuni. Arestimajas ütles R uurijale, et ta teab kuulsa Islandi mõrvajuhtumi kahe surnukeha asukohta. Seda informatsiooni jagas ta arestimajast vabanemise ja tagasi peole naasmise eesmärgil. Uurija ei nõustunud sellise ettepanekuga ning kättemaksuks selle eest otsustas hr R anda valeülestunnistuse eelmisel aastal tuvastatud mõrvajuhtumis. Edasise uurimise käigus selgus, et hr R ei ole mõrvaga seotud, kuid teda karistati valeütluse andmise eest. Nagu eelnevalt mainitud, siis haavatavus on üks tegur, mis suurendab valeülestunnistuse riski. Selles valeülestunnistuse andmise juhtumis esines isikul kolm haavatavuse aspekti: 1) isiku antisotsiaalsed iseloomuomadused; 2) hr R oli pikaaegne narkootiliste ainete kuritarvitaja ning teda ei olnud võimalik kinnipidamise ajal üle kuulata, mis muutis ta vihaseks; 3) isikul esines suur tähelepanuvajadus. Valeülestunnistuse andmine oli peamiselt tingitud hr R-i soovist politseile kätte maksta peomeeleolu rikkumise eest.⁵³

Nagu eelnevalt mainitud võib vabatahtliku valeülestunnistuse andmine tuleneda isiku soovist kellelegi muljet avaldada. Näiteks võib siin tuua 1994. aastal toimunud Nina Gloveri mõrvajuhtumi. Nimelt leiti 7. novembril 1994 Gloveri paljas surnukeha ühest Chicago prügikonteinerist. Glover oli jõhkralt vägistatud ja mõrvatud. Nelja kuu jooksul ei olnud juhtumis kedagi vahi alla võetud, kuniks astus politseijaoskonda 18-aastane Jerry Fincher, kes

⁵¹ Gudjonsson, G. H. The Psychology of Interrogations and Confessions, lk 194-195.

⁵² Gudjonsson, G. H., Sigurdsson, J. H. False confessions in the Nordic countries, lk 95-96.

⁵³ Gudjonsson, G. H., Sigurdsson, J. H. False confessions in the Nordic countries, lk 103-104.

tunnistas üles Gloveri mõrva. Jerry Fincher üritas sellisel moel saada vahi all oleva sõbra tähelepanu. Enda ütlustes kinnitas Fincher Gloveri mõrvas osalemist koos veel nelja noorega, kes samuti tunnistasid vägistamises ja mõrvas osalemist. Asjas puudusid füüsilised tõendid selle kohta, et noorukid oleksid osalenud eelnimetatud kuriteos. Veel enam, Gloveri kehast tuvastatud seemnevedeliku DNA proov ei kattunud ühegi nooruki DNA-ga. Vaatamata sellele mõistis kohus neli noort kuriteo toimepanemises süüdi ning peamisteks tõenditeks selles asjas osutusid süüdistatavate enda ülestunnistused. 2010. aastal esitasid süüdimõistetud taotluse põhjalikuma DNA testi läbiviimiseks ning tulemuste võrdlemiseks riiklikus andmebaasis oleva infoga. Läbiviidud DNA testi tulemuste võrdlemisel suudetigi identifitseerida tegelik isik, kelle seemnevedelikku leiti Gloveri surnukehast. Seega tõendas DNA test nelja vangi mõistetud noore süütust ning isikud lasti vabaks.⁵⁴ Antud kaasuses ei arvestatud teisi tõendeid ning valeülestunnistus, mis oli tingitud tähelepanuvajadusest, osutus süüdi mõistmisel kõige olulisemaks tõendiks.

Lisaks eeltoodule võib vabatahtliku valeülestunnistuse põhjuseks olla soov kaitsta kedagi teist. Sigurdsson ja Gudjonsson (1996) uurisid valeülestunnistuse andmise põhjuseid vangide seas ning leidsid, et 48% puhul oli eesmärgiks teise isiku kaitsmine.⁵⁵

Samuti võib valeülestunnistus olla tingitud enesekaristamise vajadusest varasemalt toimepandud üleastumiste eest. Selline enesekaristamise vajadus võib tuleneda nii reaalselt toimepandud kui ka kujuteldavate tegude eest. Valeülestunnistuse andmine reaalsuse ja fantaasia segiajamise tõttu on tavaliselt seotud mõne psüühikahäirega nagu skisofreenia.⁵⁶

Vabatahtlikud valeülestunnistused tulenevad inimesest endast, mistõttu on kahtlustatava ülekuulamisel vajalik tähelepanu pöörata ka isiku võimalikele motiividele ülestunnistuse andmisel. Selleks, et hinnata, kas antud ülestunnistus on usaldusväärne, peab ülestunnistust kõrvutama ka teiste olemasolevate tõenditega, mis võivad olla nii süüstavad kui ka süüd välistavad.

⁵⁴ The Innocence Project. Vincent Thames. Arvutivõrgus: <https://innocenceproject.org/cases/vincent-thames/> (07.12.2021).

⁵⁵ Kassin, S. M., Gudjonsson, G. H. The Psychology of Confessions, lk 48.

⁵⁶ Gudjonsson, G. H. The Psychology of Interrogations and Confessions, lk 194-195.

1.3.2. Sunnitud-allutatud valeülestunnistus

Sunnitud-allutatud valeülestunnistuse puhul ei tee kahtlustatav ülestunnistust vabatahtlikult, vaid survestava ülekuulamise tõttu, mille tulemusena allub ta ülekuulaja nõuetele. Valeülestunnistust andes loodab isik saada sellest mingit kasu, mis ei pruugi ülekuulaja poolt olla verbaliseeritud, kuid võib olla vihjatud. Praktikas võib saavutatav kasu seisneda järgnevas: pärast ülestunnistuse andmist lubatakse kahtlustataval minna koju, ülestunnistuse andmisega lõpetatakse ülekuulamine, isik pääseb survestamisest ja vahistamisest. Seega on kahtlustatava jaoks ülestunnistusega saavutatav kasu peamiselt seotud stressirohkusest ja talumatusest olukorrast pääsemisega. Soovides saada ülestunnistuse andmisega kasu, ei mõtle aga kahtlustatavad võimalikele tagajärgedele, mis ülestunnistusega kaasneda võivad.⁵⁷

Eelnevat tõestab Sigurdssoni ja Gudjonssoni 1996. aastal vangide seas läbiviidud uuring, mille tulemuste kohaselt oli valeülestunnistuse andmise põhjuseks 51% puhul soov vabaneda politsei survest ja 40% puhul soov pääseda vangistusest.⁵⁸ Ülekuulamisel avaldatud surve tõttu antud valeülestunnistust illustreerib ka Islandi juhtum, kus 22-aastane mees tunnistas end süüdi kolmes süütamises. Esimese ülekuulamise ajal eitas isik kindlalt teo toimepanemist. Seejärel paigutati ta kolmeks tunniks arestimaja kambrisse ning talt võeti ära jalanõupaelad ja vöö, mis tekitas isikule mulje, et politsei plaanib teda pikemat aega kinni hoida. Pärast arestikambris veedetud kolme tundi kuulati isik uuesti üle. Ülekuulamisel eksitati kahtlustatavat väitega, et väikesest kogukonnast, kus mees elas, on keegi tema vastu tunnistusi andnud. Eksitava ülekuulamise tõttu ja edasise kinnipidamise hirmus tegi isik valeülestunnistuse kolme süütamise toimepanemises. Isik mõisteti kohtus õigeks, sest tema ülestunnistus politseile oli ebausutav. Lisaks teostati kohtumenetluse käigus isikule psühholoogiline uuring, millest selgus, et isikul on madal intelligentsus ning ta on erakordselt mõjutatav.⁵⁹ Sellest tulenevalt võib survestav ülekuulamine ja stress viia valeülestunnistuseni. Siinjuures vajab ka märkimist, et stressirohkusest ülekuulamisest vabanemise ja karistuse vältimise soov avaldab erilist mõju just haavatavatele isikutele.⁶⁰

Sunnitud-allutatud valeülestunnistuste vältimiseks on vajalik uurida ülekuulamise meetoodikaid ning leida lahendus sellele, kuidas ülekuulamisel vältida kahtlustatava survestamist ja stressi viimist.

⁵⁷ Gudjonsson, G. H. *The Psychology of Interrogations and Confessions*, lk 196.

⁵⁸ Kassin, S. M., Gudjonsson, G. H. *The Psychology of Confessions*, lk 48.

⁵⁹ Gudjonsson, G. H., Sigurdsson, J. H. *False confessions in the Nordic countries*, lk 105-107.

⁶⁰ Kassin, S. M., Gudjonsson, G. H. *The Psychology of Confessions*, lk 49-50.

1.3.3. Sunnitud-sisendatud valeülestunnistus

Sunnitud-sisendatud valeülestunnistuse puhul on tegemist olukorraga, kus tegelikult süütu kahtlustatav hakkab ülekuulamise käigus uskuma, et ta on väidetava kuriteo toime pannud ning seda sõltumata asjaolust, et tal puuduvad teo toimepanemisest mälestused.⁶¹ Sunnitud-sisendatud valeülestunnistuse andmine on üldiselt tingitud manipuleerivast ülekuulamise tehnikast ning sellist tüüpi valeülestunnistusi andvatel inimestel esinevad üldjuhul kolm järgnevat iseloomuomadust: autoriteetsete inimeste uskumine, enesekindluse puudumine ja kõrgendatud mõjutatavus.⁶² See tähendab, et sobimatute ülekuulamise tehnikate kasutamine võib viia nii valemälestuste tekke kui ka valeülestunnistusteni.

Sisendatud valeülestunnistus võib tuleneda ka mälu usaldamatuse sündroomist (ingl *memory distrust syndrome*), mille esinemise korral inimene kahtleb enda mälus ning seetõttu tugineb meenutamisel hoopis välistele vihjetele ja soovitudele. Mälu usaldamatuse sündroomi seostatakse kahe erineva seisundiga. Esimesel juhul puuduvad kahtlustataval täielikult mälestused väidetavast kuriteost, isegi kui ta pani selle toime. Mälestuste puudumine võib olla tingitud näiteks amneesias või alkoholist. Seega puudub kahtlustataval kindel teadmine sellest, millega ta väidetava kuriteo toimepanemise ajal tegeles ning ta hakkab uskuma, et tõenäoliselt pani ta toime kuriteo. Teise mälu usaldamatuse sündroomi seisundi puhul on kahtlustataval kindel mälestus sellest, et ta ei ole väidetavat kuritegu toime pannud, kuid manipuleerimisvõtete tulemusel hakkab enda mälus ja veendumustes kahtlema.⁶³ Seega võivad sunnitud-sisendatud valeülestunnistused olla tingitud manipuleerivast ülekuulamisest, konkreetsetest iseloomuomadustest ning kahtlustatava mälestustest konkreetsest sündmusest, mis võivad olla osalised või puududa täielikult.

Manipuleeriva ülekuulamise ja mälu usaldamatuse mõju valeülestunnistuste andmisele võib näitlikustada Kassini ja Kiecheli (1996) uuringuga, milles hoiatati 65 tudengit, et katse läbiviimise ajal ei tohi puudutada arvuti klahvi, sest vastasel juhul jookseb arvuti kokku ning uuringu andmed hävinevad. Arvuti oli programmeeritud selliselt, et 60 sekundi möödudes jooksis ta kokku ning igat katses osalejat süüdistati klahvi vajutamises, mida nad tegelikult ei teinud. Esialgu eitasid kõik katses osalenud klahvi vajutamist, kuid pärast seda, kui läbiviija ütles, et ta nägi neid klahvi vajutamas, allkirjastas 69% osalenutest ülestunnistuse, 28% võtsid

⁶¹ Gudjonsson, G. H. *The Psychology of Interrogations and Confessions*, lk 196.

⁶² Kebbell, M. R., Hurren, E. *Improving the Interviewing of Suspected Offenders*. Raamatus Kebbell, M. R., Davines, G. M. (toim). *Practical Psychology for Forensic Investigations and Prosecutions*. Chichester: John Wiley & Sons 2006, lk 107.

⁶³ Gudjonsson, G. H. *The Psychology of Interrogations and Confessions*, lk 196-197.

süü omaks ning 9% hakkasid välja mõtlema detaile, mis kinnitasid nende valesid uskumusi. Nimetatud katse näitab, et isegi sõbralikus keskkonnas võivad intelligentsed täiskasvanud inimesed luua valeülestunnistusi.⁶⁴ Teisalt tuleb Kassini ja Kiecheli (1996) katse tulemuste puhul arvestada seda, et ühe klahvi vajutamine on niivõrd väike tegevus, mille puhul võisid inimesed tõepoolest hakata uskuma seda, et nad endalegi märkamatult seda klahvi vajutasid. Samuti ei pruugi katse tulemused olla praktikas rakendatavad, sest klahvi vajutamisega seotud valeülestunnistuse tagajärjed ei ole samastatavad kriminaalmenetluses valeülestunnistuse tagajärjel isiku süüdimõistmisega.

Lisaks laboratoorsetele uuringutele võib kahtlustatava mäluga manipuleerimist ja sisendatud valeülestunnistuse andmist näitlikustada 1995. aastal Norras toimunud Birgitte Tengsi mõrvajuhtumiga. Nimelt oli peamine kahtlusalune mõrvatud Tengsi sugulane hr A, sest politseile teadaoleva info kohaselt oli hr A koolis tüdrukuid seksuaalselt väärkohelnud. Hr A eitas algusest peale kuriteo toimepanemist ning tal puudusid igasugused mälestused teo toimepanemisest. Kauakestvate ülekuulamiste käigus püüdis uurija panna hr A-d kahtlema enda mälus ning veenis teda kuriteo toimepanemises ülestunnistust andma. 180 tundi kestnud ülekuulamistest salvestati vaid kolm, milles hr A andis ennast süüstavaid ütlusi ja võttis süü omaks, kuid kinnitas, et ta ei mäleta tegelikku mõrvas osalemist. 1997. aastal mõisteti hr A Birgitte Tengsi mõrvas süüdi, ainukeseks tõendiks hr A antud ülestunnistus. Hr A vaidlustas otsuse ning asja uuel arutamisel osales eksperdina valeülestunnistuste uurija Gisli Gudjonsson, kes küsitles ning viis hr A-ga läbi psühholoogilisi teste. Vaidlustatud kohtuasjas mõisteti hr A õigeks. Gudjonssoni hinnangul tulenes valeülestunnistuse andmine mitmest kokkulangevast faktorist. Valeülestunnistuse andmisele eelnevalt esines kolm aspekti, mis muutsid hr A haavatavaks: 1) ebasünnis käitumine hr A poolt koolis, mille pärast ta tundis piinlikkust; 2) hr A kahtles oma mälus vaatamata enda heale mälule; 3) hr A oli alati olnud hea kujutlusvõime ning loomingulise mõtlemisega. Lisaks esines vahi all viibides kolm survestavat faktorit: 1) pikk vahi all viibimise ja ülekuulamiste aeg; 2) sotsiaalne isolatsioon välismaailmast; 3) ulatuslik manipuleerimine ülekuulaja poolt. Samuti mõjutas valeülestunnistuse andmist hr A soov tõendada enda süütust, koostöövalmidus ning uurijast lugupidamine.⁶⁵

Sunnitud-sisendatud valeülestunnistus võib olla tingitud manipuleerivast ülekuulamise tehnikast, isiku iseloomuomadustest ning mälu usaldamatusest. Nimetatud valeülestunnistuste peamine põhjus seisneb siiski ebaõiges ülekuulamise tehnikas, mis omakorda võimendab teisi

⁶⁴ Kebbell, M. R., Hurren, E. Improving the Interviewing of Suspected Offenders, lk 107-108.

⁶⁵ Gudjonsson, G. H., Sigurdsson, J. H. False confessions in the Nordic countries, lk 98-102.

mõjutegureid. Seega on käesoleva töö autor arvamusel, et valeülestunnistuste vältimiseks on olulisel kohal just teadusuuringutega tõestatud efektiivse ülekuulamise metoodika kasutamine.

2. Ülevaade ülekuulamise tehnikatest

Eelmises peatükis käsitletud kahtlustatava õiguslikud garantiid on kehtestatud tagamaks õiglase kriminaalmenetluse läbiviimist. Paratamatult tekib aga olukordi, kus neid õiguslikke garantiisid rikutakse. Näiteks ei tagata kahtlustatavale kaitsja abi, avaldatakse ülekuulamisel lubamatut survet või ei selgitata kahtlustatavale arusaadavalt tema õigusi ja kohustusi. Sellised eksimused suurendavad valeülestunnistuse andmise riski, mis võib omada kandvat rolli isiku süüdimõistmisel.

Valeülestunnistusi on tagantjärei võimalik tuvastada, kui on olemas tõendid, mis kinnitavad, et kuritegu ei ole toime pandud, ülestunnistajal ei olnud füüsiliselt võimalik kuritegu toime panna või selgub kuriteo tegelik toimepanija. Palju on juhtumeid, kus valeülestunnistuse teinud isiku süütust tõendavad just DNA testid. Drizini ja Leo 2004. aastal läbiviidud uuringus analüüsiti 125 Ameerika Ühendriikide juhtumit, kus oli tõendatud valeülestunnistuse andmine. Analüüsi tulemused näitasid, et 74%-l juhtudest oli õigeksmõistmise aluseks tegeliku kurjategija tuvastamine ning 46%-l juhtudest esines isiku süütust kinnitavaid teaduslikke tõendeid.⁶⁶ Paratamatult ei ole aga igas kriminaalasjas tagantjärei võimalik tuvastada kahtlustatava antud valeülestunnistusi. Seega on kriminaalmenetluse õiglase tulemuste saavutamisel oluline roll just politsei ülekuulamistel, mille käigus kogutakse asjas kriitilise tähtsusega informatsiooni.

Eelnevalt käsitles töö autor kolme tüüpi valeülestunnistusi ja nende põhjuseid ning leidis, et peamiselt on need tingitud ebaõigest ülekuulamise metoodikast. Vältimaks valeülestunnistusi ning nende tulemusel ebaõiged süüdimõistmisi, tuleb põhjalikult uurida ülekuulamise tehnikate olemust ning nende mõju kahtlustatavatele.

2.1. Süüdistavad ülekuulamised

Uurides kasutuses olevaid ülekuulamise praktikaid, on välja joonistunud kaks stiili: süüdistav ja info kogumisele suunatud ülekuulamine. Süüdistav ülekuulamise stiil on levinud Ameerika Ühendriikides, Kanadas ning mõnes Aasia riigis. Süüdistavale ülekuulamisele on omane süü eeldamine, kahtlustatava eraldamine, otsene kahtlustatava süüdistamine, eituste vältimine, teo eitamisega kaasneva stressi ja ärevuse maksimeerimine ning kahtlustatava veenmine ülestunnist andma.⁶⁷

⁶⁶ Drizin, S. A., Leo, R. A. The Problem of False Confessions in the Post-DNA World. – North Carolina Law Review 2004/82, k 891-956.

⁶⁷ Russano, M. B., Kelly, C. E., Meissner, C. A. From the ivory tower to the interrogation room. Training and field evaluation research on suspect interviewing. Raamatus Bull, R., Blandon-Gitlin, I. (toim). The Routledge International Handbook of Legal and Investigative Psychology. Abingdon: Routledge 2020, lk 289.

2.1.1. Reidi tehnika

Kõige tuntum süüdistav ülekuulamise tehnika on 1942. aastal Fred Inbau poolt välja töötatud ja John Reidi poolt populariseeritud Reidi tehnika (ingl *the Reid technique*), mis on laialdaselt kasutusel Ameerika Ühendriikides.⁶⁸ Reidi tehnika koosneb kolmest komponendist: faktide analüüs, intervjuu ja ülekuulamine. Esmalt analüüsitakse kuriteos olemasolevaid tõendeid, et tuvastada võimalikud kahtlusosalused. Seejärel hinnatakse, kas kahtlustatav räägib tõtt või valetab. Selleks viib uurija läbi 30–45-minutilise intervjuu, mille käigus küsitakse kahtlustatavalt üldisi küsimusi nagu vanus, perekonnaseis, elukoht aadress jne. Selline intervjuu võimaldab uurijal hinnata kahtlustatava tavapäraseid verbaalseid ja mitteverbaalseid tunnuseid nagu küsimusele vastamise kiirus, silmkontakti loomine ning üldine kehahoiak. Intervjuu lõpus esitab uurija provotseerivaid küsimusi, mis kutsuvad esile verbaalseid ja mitteverbaalseid valetamise tunnuseid. Uurija hindab intervjuu tulemusi ning olles veendunud, et küsitletud isik on kahtlustatav, jätkatakse ülekuulamisega. Ülekuulamise peamine idee on veenda kahtlustatavat, et ülestunnistuse andmine on talle soodus. Ülekuulaja võib jätta kahtlustatavale mulje, et ta palub kahtlustatava nimel prokuratuurilt või kohtult kergemat karistust. Tegelikult ei saa kahtlustatav politseiga rääkimisest mingit kasu ning ülestunnistuse andmise tulemusel isik hoopis vahistatakse ning mõistetakse süüdi. Reidi organisatsioon kinnitab, et üle 80% Reidi tehnika alusel ülekuulatutest teevad ülestunnistuse.⁶⁹ Käesoleval ajal puuduvad aga teadusuuringud, mis kinnitaksid Reidi tehnika efektiivsust ning samuti pole teada, mille alusel väidab Reidi organisatsioon tehnika edukust ehk kui palju sisaldavad väidetavad 80% valeülestunnistusi.

Reidi manuaal koosneb üheksast sammust: 1) otsene positiivne vastasseis; 2) teema arendamine; 3) eitustega toimetulek; 4) õigustustest ülesaamine; 5) kahtlustatava tähelepanu saamine ja säilitamine; 6) kahtlustatava passiivsusega toimetulek; 7) ülestunnistuse võimaluse loomine; 8) kahtlustatavalt suulise ülestunnistuse saamine; 9) suulise ülestunnistuse kirjapanek.⁷⁰

Esimese sammu puhul veenakse kahtlustatavat, et asjas on tema süüd kinnitavad tõendeid ning seda sõltumata asjaolust, kas ülekuulajal päriselt selliseid tõendeid on. Pärast esimest vastasseisu tehakse lühike paus, mille jooksul jälgitakse kahtlustatava reaktsioone. Seejärel

⁶⁸ Kozinski, W. The Reid Interrogation Technique and False Confessions: A Time for Change. – Seattle Journal for Social Justice 2017, No 2, lk 301.

⁶⁹ *Ibidem*, lk 301-312.

⁷⁰ Gudjonsson, G. H. The Psychology of Interrogations and Confessions, lk 13-20.

süüdistatakse kahtlustatavat uuesti. Kahtlustatava passiivset reaktsiooni esitatud süüdistustele peetakse petlikkuse indikaatoriks.⁷¹

Teise sammuna tegeletakse teema arendamisega, milles ülekuulaja väljendab mõistmist ja kaastunnet selleks, et saavutada kahtlustatava usaldus. Emotsionaalsete ja mitte-emotsionaalsete kahtlustatavate puhul soovitatakse kasutada erinevaid teemasid. Ülekuulaja loob emotsionaalse kahtlustatavaga usaldusliku suhte, pakkudes talle moraalseid vabandusi kuriteo toimepanemiseks. Kahtlustatavale selgitatakse, et sellises olukorras oleks igaüks kuriteo toime pannud ning talle pakutakse eetiliselt aktsepteeritavaid kuriteo toimepanemise põhjuseid. Minimeerides kuriteo moraalset tõsidust üritatakse vähendada kahtlustatava süütunnet. Seda on võimalik saavutada sisendades talle, et teised inimesed on toime pannud veel hullemaid ja piinlikumaid kuritegusid. Uuringud on näidanud, et selline taktika on eriti efektiivne just seksuaalkurjategijate puhul, sest see vähendab kahtlustatava piinlikkust kuriteost rääkimisel (Inbau *et al*, 2001). Emotsionaalsete kahtlustatavate puhul soovitatakse usalduse saavutamiseks hukka mõista hoopis kedagi teist, näiteks kannatanut või kaastäideviijat, kes ajendas kuritegu toime panema. Kahtlustataval on kergem ülestunnistust teha, kui ta tunneb, et teo toimepanemise eest vastutab hoopis keegi teine.⁷² Mitte-emotsionaalsed kahtlustatavad tajuvad aga ülekuulamist kui vastupidamise võistlust. Sellisel juhul kasutatakse maksimeerimise tehnikat, milles ülekuulaja hirmutab ja heidutab kahtlustatavat kuritegu üles tunnistama liialdades kuriteo tõsiduse ja karistuse raskusega ning vajadusel valetatakse ka konkreetsete tõendite olemasolust.⁷³ Lisaks on Reidi tehnikas soovitatud mitte-emotsionaalsete kahtlustatavate puhul tabada isiku juhuslik vale, sest sõltumata ülekuulaja poolt tuvastatud vale tähtsusest konkreetsetes kriminaalasjas, on kahtlustataval hiljem keeruline veenda ülekuulajat, et tema poolt öeldu on tõsi.⁷⁴ Tegelikuses ei ole aga emotsionaalsete ja mitte-emotsionaalsete isikute eristamise vajadus selge, sest praktikas ei pruugi ülekuulaja osata tuvastada nimetatud isikute gruppe.⁷⁵

Kolmanda sammuna on oluline lõpetada kuriteo toimepanemise eitamine kahtlustatava poolt, sest vastasel juhul muutub ülekuulaja jaoks raskeks veenda kahtlustatavat ülestunnistust andma.⁷⁶

⁷¹ Gudjonsson, G. H. The Psychology of Interrogations and Confessions, lk 13.

⁷² *Ibidem*, lk 13-15.

⁷³ Memon, A., Vrij, A., Bull, R. Psychology and law. Truthfulness, Accuracy and Credibility. Maidenhead: McGraw-Hill Publishing Company 1998, lk 125-126.

⁷⁴ Gudjonsson, G. H. The Psychology of Interrogations and Confessions, lk 15.

⁷⁵ *Ibidem*, lk 14.

⁷⁶ Memon, A., Vrij, A., Bull, R. Psychology and law. Truthfulness, Accuracy and Credibility, lk 126.

Neljanda sammuna käsitletakse õigustustest ülesaamist ning selleks soovitatakse ülekuulajal näidata kahtlustatavale, et ta mõistab teda ning seejärel tulla tagasi ülekuulamise teema juurde. Kahtlustatav tunneb, et tema õigustused on ebaefektiivsed ning ta hakkab end ebakindlalt tundma.⁷⁷

Viienda sammuna tuleb saavutada kahtlustatava tähelepanu ning säilitada seda ülekuulamise jooksul. Seda on võimalik saavutada liikudes füüsiliselt kahtlustatavale lähemale, kallutades end tema poole, teda õrnalt puudutades, kõnetades teda eesnime järgi ning luues silmkontakti.⁷⁸

Kuues samm käsitleb kahtlustatava passiivsusega toimetulekut. Ülekuulaja peaks väljendama mõistmist ja kaastunnet ning tungivalt soovitada kahtlustataval tõtt rääkida. Seejärel peaks kahtlustatavas esile kutsuma kahetsust, näiteks rõhutades kuriteo negatiivseid tagajärgi kannatanule.⁷⁹

Seitsmes samm käsitleb alternatiivsete küsimuste esitamist. Nimelt pakutakse kahtlustatavale kaks alternatiivset põhjendust, miks ta kuriteo toime pani. Selliste põhjenduste pakkumine muudab ülestunnistuse andmise lihtsamaks, sest mõlemad pakutud alternatiivid sisaldavad endas kuriteo toimepanemise omaksvõttu. See on vaieldamatult üks olulisemaid samme Reidi tehnikas, sest selle tulemusel murtakse kahtlustatava vastupanu. Kahtlustatavaid sunnitakse valima kahe inkrimineeriva põhjenduse vahel.⁸⁰

Kaheksas samm näeb ette detailse ülestunnistuse andmist, mis sisaldab kõiki kuriteo asjaolusid ja motive. Selles sammus esitatud küsimused peaksid olema lühikesed ja selged, et neile oleks võimalik anda konkreetne vastus.⁸¹

Viimase, üheksanda sammuna, tuleb detailne suuline ülestunnistus kirja panna, sest kahtlustatavad võivad hiljem eitada suulise ülestunnistuse andmist ning kirjalik ülestunnistus on suulisest õiguslikult palju tugevam.⁸²

Nagu eelnevalt mainitud, võib üheks ebaõige süüdimõistmise põhjuseks olla kahtlustatava antud valeülestunnistus. Teadlased on tuvastanud valeülestunnistuste seoseid kahtlustatavale

⁷⁷ Memon, A., Vrij, A., Bull, R. Psychology and law. Truthfulness, Accuracy and Credibility, lk 126.

⁷⁸ *Ibidem*.

⁷⁹ *Ibidem*.

⁸⁰ Gudjonsson, G. H. The Psychology of Interrogations and Confessions, lk 19.

⁸¹ *Ibidem*, lk 20.

⁸² Memon, A., Vrij, A., Bull, R. Psychology and law. Truthfulness, Accuracy and Credibility, lk 126.

ülekuulamise avaldatud survega, kaitsja või vanemliku esindaja puudumisega, ülekuulamise kestvusega üle kolme tunni ning uurija poolt kuriteo kohta andmete avaldamisega. Osa nendest teguritest on käsitletud ka Reidi tehnikas, mistõttu on alust arvata, et Reidi tehnika mõjutab ülestunnistusi andma muu hulgas süütuid inimesi.⁸³

Üks sagedamini mainitud probleeme Reidi tehnika puhul on eeldus, et ülekuulajad suudavad esmase intervjuu käigus tuvastada isikud, kes valetavad. Nagu eelnevalt mainitud on intervjuu oluline vaheetapp, sest sellest sõltub, kas isiku menetlusseisund muutub tunnistajast kahtlustatavaks ning kas intervjuule järgneb ülekuulamine või mitte.⁸⁴ Väga suur hulk uuringuid on läbiviidud selleks, et hinnata inimeste võimekust tuvastada valetamist. Sadade uuringute seas on inimeste keskmine vale tuvastamise protsent 54, samal ajal kui valetamise juhusliku tuvastamise tõenäosus on 50%. Valetamise tuvastamine on keeruline ülesanne ning hiljutised metaanalüüsid selgitavad, et selle põhjuseks on asjaolu, et valetajate ja tõerääkijate käitumine ei erine piisavalt, et selle alusel oleks võimalik teha järeldusi, kas inimene valetab või mitte.⁸⁵ Seega on teaduslike uuringutega tõendatud, et Reidi manuaalis käsitletud valetamise indikaatorid ei vasta tegelikkusele, sest universaalseid valetamisele viitavaid märke pole olemas. Mitteverbaalsed märgid võivad teatud juhtudel viidata valetamisele, kuid teistel juhtudel võivad sarnased märgid hoopis viidata isiku närvilisusele. Sellest tulenevalt on alust kahtluse alla seada Reidi tehnika intervjuu läbiviimise edukuse ning politsei võimekuse selliste tunnuste abil valetamist tuvastada.⁸⁶

Kritiseeritud on ka Reidi tehnika üheksat sammu, sest tegemist on petliku ja manipuleeriva manuaaliga. Manuaalis kirjeldatud psühholoogiline manipuleerimine võib viia valeülestunnistuseni. Probleem seisneb selles, et kavaluse võtted mõjutavad ülestunnistusi andma nii kuriteo toimepannud kui ka süütuid isikuid. Seega mida efektiivsem on kavaluse võtte süüdlaselt ülestunnistuse saamisel, seda suurem on ka tõenäosus, et sama võtte kasutamisel teeb ka süütu isik ülestunnistuse.⁸⁷

Kahtlustatava survestamine ülestunnistuse andmiseks võib omada ka hoopis vastupidist efekti, s.t kahtlustatav, kes tavatingimustes oleks teinud ülestunnistuse, ei tunnista survestamise ja ebaõiglase kohtlemise tõttu mitte midagi. Kahtlustatavad, kes tunnevad, et neid veenakse

⁸³ Kozinski, W. The Reid Interrogation Technique and False Confessions, lk 303.

⁸⁴ *Ibidem*, lk 317.

⁸⁵ Luke, T. J. *et al.* Countermeasures Against the Strategic Use of Evidence Technique: Effects on Suspects' Strategies. – Journal of Investigative Psychology and Offender Profiling 2015/13, No 2, lk 131-147.

⁸⁶ Kozinski, W. The Reid Interrogation Technique and False Confessions, lk 317-322.

⁸⁷ Memon, A., Vrij, A., Bull, R. Psychology and law. Truthfulness, Accuracy and Credibility, lk 127-128.

ebaõiglaste meetoditega ülestunnistust andma, peavad politsei vastu tugevat vimma ka mitmeid aastaid hiljem.⁸⁸

Ülekuulamise sujuvust võib negatiivselt mõjutada ka bluffimine. Nimelt kui ülekuulaja valetab murdvargale, et sündmuskohalt leiti tema sõrmejälgi ning tegelikult olid vargal teo toimepanemise ajal kindad käes, siis suhtub varas ülekuulaja järgnevatesse väidetes küüniliselt.⁸⁹

Reidi tehnika avaldab erilist mõju vaimse alaarenguga ning alaealistele kahtlustatavatele, sest neil ei ole piisavalt enesekindlust neid süüstavate tõendite vaidlustamiseks. Nende mõjutatavust kinnitab ka kõrge protsent valeülestunnistuste andmise seas. Eriti murettekitavad on sisendatud valeülestunnistused, sest süüstavate (mõnikord ka fabritseeritud) tõendite esitamisega hakkab kahtlustatav uskuma, et on sooritanud etteheidetava kuriteo.⁹⁰

Süüstavate tõendite esitamine ülekuulamisel mõjutab ülestunnistuse detailsust. Uurides DNA testide alusel õigeksmõistmise juhtumeid, kus inimesed olid teinud valeülestunnistuse, on selgunud, et peaaegu kõik valeülestunnistused sisaldasid kuriteo detaile, mis ei olnud avalikkusele teada. Ülestunnistuse tegijatele avaldasid sellist informatsiooni just politsei uurijad ülekuulamise käigus. Detailsed valeülestunnistused on aga suureks ohukohaks süüdimõistmisel, sest üksikasjaliku informatsiooni omamine jätab prokuratuurile ja kohtunikele eksliku mulje, et isik on tõepoolest süüteo toime pannud, mistõttu jäetakse muud isiku süütust tõendavad dokumentaalsed tõendid, sealhulgas ka DNA tulemused, tähelepanuta.⁹¹

Vaatamata Reidi tehnika populaarsusele ning edukusele ülestunnistuste saamisel leiavad teadlased, et tegemist on eetiliselt kaheldava ning vaidlusi tekitava tehnikaga. Kahtlused on tingitud sellest, et nimetatud tehnika on äärmiselt sundiv ning puuduvad empiirilised uuringud, mis kinnitaksid selle edukust tõeste ülestunnistuste saavutamisel, mistõttu tuleks kõikidesse selle tehnika tulemusel antud ülestunnistustesse suhtuda teatud ettevaatusega.⁹²

⁸⁸ Memon, A., Vrij, A., Bull, R. Psychology and law. Truthfulness, Accuracy and Credibility, lk 127-128.

⁸⁹ *Ibidem*, lk 128.

⁹⁰ Kozinski, W. The Reid Interrogation Technique and False Confessions, lk 319-320.

⁹¹ *Ibidem*, lk 317-322.

⁹² Kebbell, M. R., Hurren, E. Improving the Interviewing of Suspected Offenders, lk 106.

2.1.2. Süüd eeldav ülekuulamine

Politsei ülekuulamised on sageli sisendusjõulised ning seda kinnitavad ka esimeses peatükis käsitletud sunnitud-allutatud ja sunnitud-sisemised valeülestunnistused, mida süütud inimesed võivad anda. Vaatamata sellele õigustavad õiguskaitseasutuste ametnikud jõuliste ülekuulamise tehnikate (näiteks Reidi tehnika) kasutamist sellega, et ülekuulamine viiakse läbi alles pärast esialgset intervjuud, mille käigus jälgitakse kahtlustatava verbaalset ja mitteverbaalset käitumist hindamaks isiku valelikkust ja süüd.⁹³

Enne ülekuulamist läbiviidava intervjuu puhul on üheks probleemiks see, et puuduvad empiirilised tõendid, mis kinnitaksid ametnike piisavat võimekust verbaalsete ja mitteverbaalsete tunnuste alusel valetamist tuvastada. Seega otsustavad ametnikud läbi viia ülekuulamist ekslikust eeldusest, et isik valetab ja on süüdi.⁹⁴

Teine probleem sellise lähenemise puhul on asjaolu, et veendumus isiku süüst võib mõjutada uurija käitumist ülekuulamisel. Kui ülekuulamisel on uurijal kindel uskumus kahtlustatava süüst, siis ta hindab ülekuulamise edukust sellega, kas tal õnnestus kahtlustatavalt saada ülestunnistus või mitte. Süütute kahtlustatavate puhul võiks eeldada, et uurija on avatud meelega ning suudab ülekuulamist jälgides oma veendumusi ümber hinnata, kuid uuringud on näidanud, et kui isik on juba teatud arvamuse kujundanud, siis ta alateadlikult otsib ja tõlgendab informatsiooni selliselt, mis kinnitab varasemat arvamust. Kassini, Goldsteini ja Savitsky 2003. aasta uuringuga leiti, et süüd eeldavad küsitlajad esitasid rohkem süüd eeldavaid küsimusi, kasutasid erinevaid küsitlemise tehnikaid ning nende veendumus kahtlustatava süüs oli 23% kõrgem kui nendel küsitlajatel, kes kahtlustatava süüd ei eeldanud. Lisaks omas kahtlustatava tegelik süü või süütus paradoksaalset mõju ülekuulamisele, sest uuringust selgus, et kõige rohkem avaldati survet süütutele kahtlustatavatele. Süü eeldamine muutis ülekuulamise agressiivseks, mis omakorda piiras kahtlustatava käitumist ning sellest tulenevalt jõudsid küsitlajad enda eelarvamust kinnitavale järeldusele, et isik on tõepoolest süüdi. Läbiviidud katsest nähtus, et süüd eeldavad küsitlajad tõlgendasid süütute kahtlustatavate eitusi kui süüdi oleva isiku vastupanu ning seetõttu suurendasid küsitlajad püüdlusi saada ülestunnistus. Lisaks küsitlajale ja kahtlustatavale osalesid katses ka neutraalsed vaatlejad, kelle ülesandeks oli kuulata läbiviidud küsitlemise lindistusi ning anda sellele oma hinnang. Vaatlejad leidsid, et süüd eeldava ülekuulamise käigus võtsid kahtlustatavad kaitsepositsiooni, mis vaatlejate

⁹³ Kassin, S. M., Goldstein, C. C., Savitsky, K. Behavioral Confirmation in the Interrogation Room: On the Dangers of Presuming Guilt. – Law and Human Behavior 2003/27, No 2, lk 188.

⁹⁴ *Ibidem*, lk 188-189.

hinnangul viitas isiku süüle. Eelnevast tulenevalt on kinnitust leidnud asjaolu, et politsei ülekuulamised, milles eeldatakse isiku süüd, võivad oluliselt kallutada kogu ülekuulamise protsessi ja selle tulemusi.⁹⁵

Uurijad esitavad süüd eeldavaid küsimusi ka olukorras, kus nad saavad küsimusi ise sõnastada. Eelnevalt mainitud Kassini ja kolleegide 2003. aasta uuringu puuduseks on, et küsitlajad valisid küsimusi eelnevalt ettevalmistatud nimekirjast, mistõttu ei ole selge, kas küsitlajatel esineks sarnased eelarvamused ka olukorras, kus nad saaksid küsimusi formuleerida ise. Samuti pole selge, kas muutusi kahtlustatava käitumises kutsus esile süüd eeldav küsitlemine või erinevad küsitlemise tehnikad. Carole Hill, Amina Memon ja Peter McGeorge laiendasid Kassini ja kolleegide uuringut ning hindasid millisel määral mõjutab süü eeldamine kahtlustatavale esitatavate küsimuste valikut olukorras, kus küsitleja võib neid ise formuleerida. Uuringuga leiti, et süüd eeldavad küsitlajad esitasid kahtlustatavatele rohkem süüd eeldavaid küsimusi isegi juhul, kui nad said küsimusi ise sõnastada. See näitlikustab uskumust kinnitava tõlgenduse (ingl *confirmation bias*) esinemist, mis tähendab, et süüd eeldav küsitleja soovib saada enda eelarvamust toetavat informatsiooni.⁹⁶

Lisaks uurisid Hill, Memon ja McGeorge, kas küsitlemise stiil mõjutab ülestunnistuse andmist ning kahtlustatava verbaalset käitumist. Läbiviidud katsega ei tuvastatud süüd eeldavate ja neutraalsete küsimuste seost ülestunnistuse andmisega. Katses osalejad, kellele esitati süüd eeldavaid küsimusi, viitasid vaid sellele, et nad tundsid end survestatuna ning nende puhul pingutas küsitleja rohkem ülestunnistuse saamise nimel. Küsitlemise vaatlejad hindasid, et kahtlustatavad, kes vastasid süüd eeldavatele küsimustele, näisid olevat närvilisemad, kaitsvamad ning vähem usutavamad kui kahtlustatavad, kes vastasid neutraalsetele küsimustele. Lisaks hindasid vaatlejad, et vastates süüd eeldavatele küsimustele, käitusid süüitud kahtlustatavad oluliselt kaitsvamalt ning ebausutavamalt kui süüdi olevad kahtlustatavad. Selline tulemus näitab, et süüd eeldav küsitlemine jätab kahtlustatavast, eriti süütust kahtlustatavast, valeliku mulje.⁹⁷

⁹⁵ Kassin, S. M., Goldstein, C. C., Savitsky, K. Behavioral Confirmation in the Interrogation Room, lk 189-201.

⁹⁶ Hill, C., Memon, A., McGeorge, P. The role of confirmation bias in suspect interviews: A systematic evaluation. – Legal and Criminological Psychology 2008/13, No 2, lk 359-362.

⁹⁷ *Ibidem*, lk 359-371.

2.2. Info kogumisele suunatud ülekuulamine

Süüdistava ülekuulamise kitsaskohtade teadvustamisega on üha enam hakatud liikuma tõendeid koguvate ülekuulamise meetodite suunas. 1984. aastal võeti Inglismaal vastu *Police and Criminal Evidence Act* (PACE), millega muudeti ülekuulamiste salvestamine kohustuslikuks Inglismaal ja Walesis.⁹⁸ PACE on oma regulatsioonis väga üldine ning ei sätesta konkreetseid juhiseid ülekuulamise läbiviimiseks, mis jätab tehnika valiku igäihe enda otsustada.⁹⁹ Sellest tulenevalt esines vajadus teaduslike uuringute järele, mis hindaksid kahtlustatavate ülekuulamise tehnikaid ning annaksid ülevaate esinevatest probleemidest. Ülekuulamiste salvestamise kohustuslikkus võimaldas teadlastel ja ka politseinikel endil analüüsida ülekuulamiste läbiviimist.¹⁰⁰

John Baldwin uuris 1993. aastal 600 Inglismaal läbiviidud kahtlustatava ülekuulamise heli- ja videosalvestist. Uuringust selgus, et paljud ametnikud olid ülekuulamise ajal närvilised, ebakindlad ning ei olnud piisavalt tutvunud olemasolevate tõenditega. Salvestistest nähtus ka asjaolu, et uurijad eeldasid juba küsitlemise alguses kahtlustatava süüd, mis viib aga selleni, et küsitlaja ei kuula või ei suhtu tõsiselt kahtlustatava poolt esitatud informatsiooni, mis muudab ülekuulamise kahtlustatava suhtes ebaõiglaseks. Eeldades süüd ülekuulamise varajases staadiumis on küsitlaja ainus eesmärk saada ülestunnistus võimalikult lühikese aja jooksul. Ebaõige süü eeldamine suurendab aga valeülestunnistuse riski, sest küsitlaja ei suuda sisemise veendumuse tõttu tajuda ka vähimatki valeülestunnistuse andmise ohumärki. Mitmetest valimisse kuulunud salvestistest nähtus, et uurijad segasid kahtlustatavate jutule vahele, kahtlustatavatele ei antud piisavalt aega küsimustele vastamiseks, uurijad ei kuulanud neile esitatud vastuseid ning ei suutnud tuvastada olulisi kuriteo elemente. Uuringust selgus, et valdav enamus politseiametnikest ei olnud head küsitlajad ning nende suhtlemisoskused olid puudulikud. Lisaks viitasid uurijad valetamise tuvastamisel peamiselt kehakeelele ning mitte-verbaalsetele tunnustele, mille teaduslik alus on ebakindel ning mis võib viia ekslike eelduste tegemiseni.¹⁰¹

⁹⁸ Milne, R., Bull, R. *Investigative Interviewing. Psychology and Practice*. Chichester: Wiley & Sons Ltd 1999, lk 155.

⁹⁹ Baldwin, J. *Police Interview Techniques. Establishing Truth or proof?* – *The British Journal of Criminology* 1993/33, No 3, lk 328-329.

¹⁰⁰ Walsh, D. W., Milne, R. *Keeping the PEACE? A study of investigative interviewing practices in the public sector.* – *Legal and Criminological Psychology* 2008/13, No 1, lk 39-57.

¹⁰¹ Baldwin, J. *Police Interview Techniques. Establishing Truth*, lk 340-349.

Baldwini uuringu tulemused, mis näitlikustasid tõsiseid puudusi politsei ülekuulamistes ning Suurbritannias avalikkuse tähelepanu pälvinud ebaõigete süüdimõistmist juhtumid ajendasid arendama uut „uuriva intervjuu“ (ingl *investigative interviewing*) eetost 1990. aastatel. Sisuliselt üritati ülekuulamise termini asendamise uuriva intervjuuga muuta uurijate mõtteviisi selliselt, et ülestunnistuse saamise asemel keskendutaks tõe väljaselgitamisele läbi sündmuse kohta info kogumise.¹⁰²

Info kogumisele suunatud ülekuulamise eesmärk on tõe otsimine ja võimalikult rohke informatsiooni kogumine sündmuse kohta. Selleks luuakse usalduslik kontakt, väljendatakse empaatiat, selgitatakse süüdistuse sisu, rõhutatakse tõe rääkimise olulisust, esitatakse avatud küsimusi ning kasutatakse tõendite strateegilise avaldamise tehnikat. Info kogumisele suunatud ülekuulamine hõlmab endas tihti kognitiivse intervjuu elemente, mis on algselt arendatud tunnistajate ja kannatanute küsitlemiseks, kuid mida on hakatud kasutama ka kahtlustatavate ülekuulamisel.¹⁰³

2.2.1. PEACE mudel

1993. aastal võeti Suurbritannias vastu uus ning eetilisem kahtlustatavate ülekuulamise mudel PEACE, mille eesmärk on informatsiooni kogumine. PEACE arendamisel uuriti erinevaid häid suhtlemisoskusi, inimese mälu ning vestluse juhtimist. PEACE on küsitlemise elementide akronüüm: *planning and preparation, engage and explain, account, closure, evaluate*.¹⁰⁴ PEACE mudel sisaldab kahe ülekuulamise mudeli elemente: kognitiivne intervjuu (ingl *cognitive interview*), mis parandab koostööalt küsitletava mälu ja vestluse juhtimine (ingl *conversation management*), mille eesmärk on aidata küsitl ajal toime tulla küsitletava poolt osutatava vastupanuga.¹⁰⁵

PEACE mudeli ülekuulamise etappe on kirjeldatud järgnevalt:

1. Planeerimine ja ettevalmistus (ingl *planning and preparation*) – Planeerimine ja ettevalmistus tähendab vajaliku eeltöö tegemist ning kaasusega tutvumist enne intervjuud.

¹⁰² Milne, R., Bull, R. Interviewing by the Police. Raamatus Carson, D., Bull, R. Handbook of psychology in legal contexts. Chichester: Wiley & Sons Ltd 2003, lk 112.

¹⁰³ Russano, M. B., Kelly, C. E., Meissner, C. A. From the ivory tower, lk 289-290.

¹⁰⁴ Clarke, C., Milne, R., Bull, R. Interviewing Suspects of Crime: The Impact of PEACE Training, Supervision and the Presence of a Legal Advisor. – Journal of Investigative Psychology and Offender Profiling 2011/8, No 2, lk 149-162.

¹⁰⁵ Milne, R., Bull, R. Interviewing by the Police, lk 112.

Esmalt tuleb endale selgeks teha ning piiritleda intervjuu eesmärgid, mida soovitakse saavutada. Kahtlustatava ülekuulamise puhul on eesmärkideks tõendite kogumine, mis kinnitavad või lükkavad ümber kahtlustatava osalemist kuriteo toimepanemises ning kahtlustatavale selgituste andmise võimaldamine. Teine tähtis samm on olemasolevate tõendite analüüs. Siinjuures on oluline tähelepanu pöörata ka kahtlustatava süüd välistavatele tõenditele, mida ei tohi kõrvale jätta.¹⁰⁶

2. Kaasa ja selgita (ingl *engage and explain*) – Kaasamise puhul on kõige olulisem element sissejuhatav vestlus. Kahtlustatavale tutvustatakse intervjuus osalejaid ning selgitatakse õigusi ja kohustusi.¹⁰⁷ Selles etapis peab küsitaja ja küsitatava vahel tekkima usalduslik kontakt (ingl *rapport*), mis on üks eduka intervjuu võti. Uuringute kohaselt peavad ka küsitajad ise seda etappi oluliseks, kuid mõnel juhul on usaldusliku kontakti saavutamine keerulisem, sest kaitsjad on üha enam hakanud kahtlema usaldusliku kontakti saavutamiseks läbiviidava vaba vestluse kohasuses. Kaasamisele järgneb selgitamise etapp, milles antakse ülevaade intervjuu eesmärkidest ning üldisest struktuurist.¹⁰⁸
3. Selgitused (ingl *account*) – Selgituste etapis kasutab uurija detailse informatsiooni kogumiseks vestluse juhtimise või kognitiivse intervjuu küsitlemise stiili ning vajadusel täpsustab saadud vastuseid.¹⁰⁹ Kognitiivset intervjuud kasutatakse koostööd tegevate kahtlustatavatega ning vestluse juhtimist kahtlustatavatega, kes ei ole koostööaltid.¹¹⁰
4. Intervjuu lõpetamine (ingl *closure*) – Intervjuud lõpetades tehakse kokkuvõtte saadud informatsioonist ning võimaldatakse kahtlustataval teha parandusi ja täiendusi.¹¹¹ Intervjuu lõpus peab kahtlustatavale selgitama, mis teda tulevikus ees ootab ning andma isikule võimaluse küsimuste esitamiseks.¹¹²
5. Intervjuu hindamine (ingl *evaluate*) – PEACE ülekuulamise mudeli kohaselt koosneb intervjuu hindamine kolmest osast. Esiteks peab hindama intervjuu käigus kogutud informatsiooni. Teiseks hinnatakse intervjuus kogutud informatsiooni mõju edasisele menetlusele. Kolmandaks peab küsitaja hindama enda sooritust intervjuu läbiviimisel enesearendamise eesmärkidel.¹¹³

¹⁰⁶ Milne, R., Bull, R. Investigative Interviewing, lk 159-160.

¹⁰⁷ Gudjonsson, G. H. The Psychology of Interrogations and Confessions, lk 53.

¹⁰⁸ Milne, R., Bull, R. Investigative Interviewing, lk 161-162.

¹⁰⁹ Walsh, D. W., Milne, R. Keeping the PEACE, lk 39-57.

¹¹⁰ Gudjonsson, G. H. The Psychology of Interrogations and Confessions, lk 53.

¹¹¹ *Ibidem*.

¹¹² Milne, R., Bull, R. Investigative Interviewing, lk 164.

¹¹³ *Ibidem*.

PEACE mudel on kasutusele võetud Suurbritannias, Norras ja Uus-Meremaal ning seda pooldatakse ka Rootsis, Taanis ja Kanadas.¹¹⁴

PEACE mudeli üheks oluliseks osaks on nädala pikkune treeningkursus, mis keskendub ametniku erinevate oskuste arendamisele, näiteks oskusele kaasata kahtlustatavat vestlusesse, tutvustades talle kohal viibivaid isikuid ning selgitades intervjuu eesmärki ning formaati. Samuti õpetatakse suunavate ja eksitavate küsimuste asemel avatud küsimuste esitamist, vestluse juhtimist, intervjuu kokkuvõtete tegemist ning kogutud informatsiooni hindamist.¹¹⁵

Teadlased on läbi viinud mitmeid uuringuid hindamaks PEACE treeningkursuse efektiivsust. Esimese PEACE kursuse hindamise viisid 1993. aastal läbi Barry J. McGurk, Michael J. Carr ja Debra McGurk, kes leidsid, et treening on parandanud küsitlejate teadmisi ja oskusi võrreldes treeningut mitte-läbinutega. Uuringus rõhutati, et küsitlemise edukus oli seotud eelarvamuste puudumise, küsitlemise tehnikate, struktuuri ning kuulamisoskusega.¹¹⁶ Ülekuulamisoskuste paranemist pärast PEACE mudeli tutvustamist tuvastasid ka Clarke ja Milne enda 2011. aasta uuringus, leides, et analüüsitud intervjuudele eelnes põhjalik planeerimine ja ettevalmistus, küsitlajad tundsid end suhtlemisoskustes kindlalt, intervjuu algas hea sissejuhatuse ning selgitustega, küsitlemise käigus keskenduti olulistele teemadele, küsitlajad olid avatud meelega, oskasid kuulata ning kokkuvõttes saadi ülevaatlikud selgitused või ülestunnistus.¹¹⁷ Üldiselt näilikustavad teadusuuringud, et PEACE mudeli tutvustamise tulemusel ei kasuta küsitlajad enam kritiseeritud süüdistava ülekuulamise taktikaid, vaid küsitlemine on muutunud oluliselt eetilisemaks.¹¹⁸ Mudeli efektiivsus ülestunnistuste saamisel on Reidi tehnikaga võrdväärne, kuid erinevalt viimasest puudub PEACE mudeli puhul sunnitud valeülestunnistuste andmise risk.¹¹⁹

2.2.2. Usaldusliku kontakti loomine

Muutmaks tõrjuvaid isikuid koostööaltimaks on teadlased arendanud emotsionaalseid muutusi esilekutsuvaid strateegiaid, mis aitavad saavutada ning säilitada koostööd soosivat keskkonda. Sellist keskkonda nimetatakse tihti usalduslikuks kontaktiks, milles austatakse isiku

¹¹⁴ Kozinski, W. The Reid Interrogation Technique and False Confessions, lk 334.

¹¹⁵ Clarke, C., Milne, R., Bull, R. Interviewing Suspects of Crime, lk 149-162.

¹¹⁶ Walsh, D., Milne, R. Perceptions of benefit fraud staff in the UK: Giving P.E.A.C.E a chance? – Public Administration 2007/85, No 2, lk 525-540.

¹¹⁷ Clarke, C., Milne, R., Bull, R. Interviewing Suspects of Crime, lk 149-162.

¹¹⁸ Walsh, D. W., Milne, R. Keeping the PEACE, lk 39-57.

¹¹⁹ Kozinski, W. The Reid Interrogation Technique and False Confessions, lk 333-334.

autonoomiat.¹²⁰ Usaldusliku kontakti mõiste on väga ebamäärane, mistõttu on ka arusaam selle olemusest erinev. Mõned viitavad positiivsetele omadustele nagu kooskõla ja empaatia, või sõbralikule ja mugavale keskkonnale. Teised rõhutavad vastastikuse austuse tähtsust või mõistavad usalduslikku kontakti rohkem kui professionaalset või töötamise liitu. Uurimise kontekstis viitab usalduslik kontakt küsituleja ja kahtlustatava vahelisele suhtele.¹²¹ Usalduslik kontakt kirjeldab suhtluse sujuvust ning tegemist on dünaamilise seisundiga, mistõttu tuleks seda eristada üleüldisest osapoolte vahelisest suhtest. See tähendab seda, et isikutel võib konkreetses suhtluses olla usalduslik kontakt sõltumata sellest, et nende üldine suhe ei pruugi olla lähedane või positiivne. Vaatamata usaldusliku kontakti mõiste ebamäärasusele on Tickle-Degnen ja Rosenthal oma 1990. aasta teoreetilises mudelis kirjeldanud, et usalduslik kontakt koosneb kolmest komponendist: vastastikune tähelepanu, positiivsus ja kooskõla.¹²²

Vastastikune tähelepanu tähendab kaasatust ja seotust, mida osalejad tunnevad. Tähelepanu väljendamiseks on võimalik kasutada mitteverbaalset käitumist nagu ettepoole kallutamine, keha suunamine vestluspartneri poole ja noogutamine.¹²³ Samuti võimaldab tähelepanu saavutada füüsilise distantssi vähendamine ja silmkontakti loomine, kuid siinjuures tuleb silmas pidada ka vestluspartneri kultuurilisi eripärasid ning tähelepanu peaks väljendama viisil, mis ei ole hirmutav ja ei riiva osapoole isiklikku ruumi.¹²⁴ Lisaks mitteverbaalsele käitumisele võib aktiivset kuulamist väljendada ka suuliselt lühikeste vastustega nagu „okei“, „jah“, „mhm“ ja aeg-ajalt parafraseerides vestluspartneri sõnu. Vestlust on võimalik isiklikustada ka pöördudes isiku poole tema eesnime järgi.¹²⁵ Usalduslikus kontaktis on vastastikuse tähelepanu saavutamine kõige lihtsam, kuid selle puudumisel võib kahe järgneva komponendi saavutamine muutuda keeruliseks.¹²⁶

Usaldusliku kontakti komponendiks olevat positiivsust on kirjeldatud kui sõbralikkust ja hoolivust, mida vestluse osapooled tunnevad. Siiski ei piirdu positiivsus vaid sõbralikkuse ja hoolivusega. Teadlased on tuvastanud kaks mõõdet, kuidas ühiskonnas positiivsust hinnatakse,

¹²⁰ Oleszkiewicz, S., Granhag, P. A. Establishing Cooperation and eliciting information. Semi-cooperative sources' affective resistance and cognitive strategies. Raamatus Bull, R., Blandon-Gitlin, I. (toim). The Routledge International Handbook of Legal and Investigative Psychology. Abingdon: Routledge 2020.

¹²¹ Giolla, E. M., Granhag, P. A. Interviewing Suspects. Raamatus Davies, G. M., Beech, A. R. (toim). Forensic Psychology: Crime, Justice, law, Interventions. Third Edition. Wiley & Sons Ltd 2017, lk 231-255.

¹²² Abbe, A., Brandon, S. E. The Role of Rapport in Investigative Interviewing: A Review. – Journal of Investigative Psychology and Offender Profiling 2013/10, No 3, lk 237-249.

¹²³ *Ibidem*.

¹²⁴ Abbe, A., Brandon, S. E. Research article. Building and maintaining rapport in Investigative Interviews. – Police Practice and Research 2014/15, No 3, lk 210.

¹²⁵ *Ibidem*.

¹²⁶ Abbe, A., Brandon, S. E. The Role of Rapport in Investigative Interviewing, lk 237-249.

nendeks on soojus ja austus. Suurem osa usalduslikku kontakti käsitlevast kirjandusest keskendub arsti ja patsiendi vahelisele suhtele, mistõttu on ka usaldusliku kontakti saavutamisel keskendutud justnimelt soojusele. Ülekuulamise situatsioonis on aga isikute jõupositsioonid erinevad ning seega on positiivsust võimalik saavutada eelkõige vastastikuse austusega.¹²⁷

Usalduslikus kontaktis väljendab kooskõla osapoolte käitumise sünkroonsus ja miimika. Käitumuslik kooskõla väljendab osapoolte vastastikust reageerimist.¹²⁸ Uuringud on näidanud, et vestluspartneri miimika peegeldamine on tugev usalduslikku kontakti loov käitumine. Mitteverbaalse käitumise, kõne kiiruse ja keeleliste mustrite jäljendamine aitab vestluses saavutada kooskõla ja positiivsust.¹²⁹ Lisaks Tickle-Degneni ja Rosenthali mudelis viidatud käitumuslikule kooskõlale võib kooskõla esineda ka tunnetuslikul ühise arusaamise tasandil. Ühine arusaamine võib esineda juba enne suhtlust, kui osapooled sisenevad vestlusesse sarnaste eelduste ning nägemustega situatsioonist. Samuti võib seda saavutada vestluse jooksul, jagades sarnast informatsiooni, eeldusi ja eelistusi. Ühist arusaamist ei ole küll uuritud ülekuulamise kontekstis, kuid see parandab koostööd ning läbirääkimiste tulemusi.¹³⁰

Võttes arvesse Tickle-Degneni ja Rosenthali raamistikku ning kliinilisi ja sotsiaalpsühholoogilisi uuringuid on teadlased avastanud lisaks mitmeid taktikaid, mis hõlbustavad koostöö saavutamist ülekuulamistel. Nendeks on isikliku informatsiooni avaldamine ning ühiste tunnuste leidmine.¹³¹ Collinsi ja Milleri 1994. aasta uuringuga leiti, et isikliku informatsiooni nagu näiteks elulooliste detailide ja eelistuste jagamine suurendab vestluse positiivsust, mis väljendub meeldimises ja usalduses. Enese avamine aitab suhtlust isiklikustada ning luua seost küsitleja ja küsitletava vahel. Selleks, et vastastikust meeldimist parandada peab jagatav informatsioon sobituma konteksti, sest vastasel juhul võib see vähendada allika austust küsitleja vastu. Enese avamisega on lisaks võimalik leida ühiseid jooni küsitletavaga, mis omab positiivset mõju koostöö tegemisele.¹³² Vaatamata mitmetele ulatuslikele katsetele mõõta ning defineerida usalduslikku kontakti, on teadmised selles valdkonnas limiteeritud ning tegemist on jätkuvalt väga hoomamatu konstruktsiooniga.¹³³

¹²⁷ Abbe, A., Brandon, S. E. The Role of Rapport in Investigative Interviewing, lk 237-249.

¹²⁸ *Ibidem*.

¹²⁹ Abbe, A., Brandon, S. E. Research article. Building and maintaining rapport, lk 210.

¹³⁰ Abbe, A., Brandon, S. E. The Role of Rapport in Investigative Interviewing, lk 237-249.

¹³¹ Oleszkiewicz, S., Granhag, P. A. Establishing Cooperation and eliciting information.

¹³² Abbe, A., Brandon, S. E. Research article. Building and maintaining rapport, lk 211-212.

¹³³ Oleszkiewicz, S., Granhag, P. A. Establishing Cooperation and eliciting information.

Usaldusliku kontakti loomist peetakse küsitlemise olulisimaks komponendiks, sest see on teiste ülekuulamise tehnikate rakendamise eeltingimus. Usaldussuhte loomine on PEACE mudeli ja infokogumisele suunatud ülekuulamiste võtmekohaks.¹³⁴ Kognitiivses intervjuus, milles nähakse usaldusliku kontakti loomise tähtsust tunnistaja meenutuste täpsuse edendamisel, soovitatakse vältida empaatiat ning isiklikustada küsitlust. Ka süüdistav Reidi tehnika sisaldab endas usaldusliku kontakti loomist ülekuulamise alguses.¹³⁵ Politseinikega läbiviidud uuringutest on selgunud, et tegemist on kõige rohkem kasutatava tehnikaga ning seda peetakse üheks olulisimaks ülekuulamise aspektiks.¹³⁶ Kassini ja kolleegide 2007. aasta uuringust selgus, et politsei hinnangul on usaldusliku kontakti loomine 16-st ülekuulamise tehnikast tähtsusest neljandal kohal.¹³⁷

Mitmed empiirilised uuringud on tuvastanud usaldusliku kontakti kasutegureid ülekuulamisele. Näiteks on leitud, et usaldusliku kontakti loomine on seotud kahtlustatava parema koostöö ja reageerimisega.¹³⁸ 2002. aastal uurisid Holmberg ja Christianson politsei uurija käitumise ja kahtlustatava poolt ülestunnistuse andmise või teo eitamise omavahelist seost. Uuring viidi läbi Rootsis ning valim koosnes 83-st mõrva- või seksuaalkurjategija vastusest küsimustikule. Uuringu tulemustest selgus, et inimlik ja empaatiline suhtumine kahtlustatavasse suurendab ülestunnistuse andmise võimalust.¹³⁹ Sarnase seose tuvastasid ka Keibell jt 2006. aastal Austraalias läbiviidud uuringuga. Nimelt väitsid kahtlustatavad, et neil oli kergem anda ülestunnistust, kui ülekuulaja avaldas neile kaastunnet ning suhtus neisse väärilt. Seega on nimetatud uuringud oluliseks sammuks teadvustamisel, et empaatia aitab kaasa rasketes kuritegudes kahtlustatavate ülekuulamisel.¹⁴⁰ Ka Kelly, Milleri ja Redlichi 2016. aasta uuringuga leiti, et usaldusliku kontakti loomine tõsisetes ja vägivaldsetes kuritegudes süüdistatavatega suurendas oluliselt koostööd ning tõendite avaldamine, vastasseis ja emotsioonide esilekutsumine vastupidiselt vähendasid koostööd.¹⁴¹

¹³⁴ Abbe, A., Brandon, S. E. The Role of Rapport in Investigative Interviewing, lk 237-249.

¹³⁵ Abbe, A., Brandon, S. E. Research article. Building and maintaining rapport, lk 209.

¹³⁶ Giolla, E. M., Granhag, P. A. Interviewing Suspects, lk 231-255.

¹³⁷ Kassini, S. M. *et al.* Police Interviewing and Interrogation: A Self-Report Survey of Police Practices and Beliefs. – Law and Human Behavior 2007/31, lk 388.

¹³⁸ Abbe, A., Brandon, S. E. The Role of Rapport in Investigative Interviewing, lk 237-249.

¹³⁹ Holmberg, U., Christianson, S. Murderer's and sexual offenders experiences of police interviews and their inclination to admit or deny crimes. – Behavioral Sciences & the Law 2002/20, lk 31-45.

¹⁴⁰ Oxburgh, G., Ost, J. The Use and Efficacy of Empathy in Police Interviews with Suspect of Sexual Offences. – Journal of Investigative Psychology and Offender Profiling 2011/8, No 2, lk 178-188.

¹⁴¹ Kelly, C. E., Miller, J., Redlich, A. D. The Dynamic Nature of Interrogation. – Law and Human Behavior 2016/40, No 3, lk 295-309.

Lisaks võib usalduslik kontakt omada positiivset mõju ka küsitletava mälule. Collins ja kolleegid viisid 2002. aastal läbi uuringu, millest selgus, et julgustav ja positiivne küsitaja suutis tunnistajalt saada rohkem detaile sündmuse kohta. Selline mõju võib olla tingitud sellest, et küsitletav pingutab positiivses vestluses rohkem, sest ta ei ole stressis ning selline keskkond soodustab koostöö tegemist.¹⁴² Samas leidsid Vallano ja Compo, et uurija eneseavamine ei omanud mõju tunnistaja meenutamisele, kuid see võib siiski omada positiivset mõju usaldusliku kontakti saavutamisel küsitaja ja küsitletava vahel.¹⁴³ Käesoleval ajal pole piisavalt uuritud usaldusliku kontakti komponentide mõju informatsiooni saamisele, kuid eelduslikult motiveerib positiivsus inimest meenutama ning kooskõla aitab minimeerida katkestusi meenutamise protsessides. Seega esineb vajadus teadusuuringute järele, mis teeksid kindlaks usaldusliku kontakti rolli mälestuste taastamisel.¹⁴⁴

Vaatamata usaldusliku kontakti olulisusele esineb ülekuulamistel probleeme selle saavutamisel. Analüüsides kelmuse uurijate poolt läbiviidud küsitlusi leidsid Walsh ja Bull (2010), et valdav enamus uurijatest ei suutnud luua piisavat usalduslikku kontakti intervjuu alguses. Clarke'i ja Milne'i (2001) uuringuga jõuti sarnasele järeldusele, et paljud küsitlajad ei saavutanud usalduslikku kontakti ka küsitlemise lõpuks. Olgugi et politseinikud olid uuringutes kinnitanud usaldusliku kontakti loomise tähtsust, ei nähtunud kahtlustatavate ülekuulamise salvestistest sellele iseloomulikku käitumist. See aga viitab vajadusele treenida usaldusliku kontakti loomist. Usaldusliku kontakti loomise treenimise puhul võib probleemiks osutuda konkreetse definitsiooni puudumine, sest uuringud on näidanud, et inimesed mõistavad usaldusliku kontakti olemust erinevalt.¹⁴⁵

2.2.3. Motiveeriv intervjuu

Motiveeriv intervjuu on patsiendikeskne nõustamise meetod, mis aitab patsiendil avastada ja lahendada ambivalentsust enda käitumise muutmise suhtes. See sisaldab endas soojuse ja empaatia stiili elemente ning peegeldava kuulamise tehnikat. Motiveeriva intervjuu peamine põhimõte seisneb selles, et patsiendi motivatsioon muutuda suureneb leebe läbirääkimise protsessi käigus, milles patsient saab ise kaaluda käitumise muutmisest tulenevat kasu ja kahju. Motiveerivas intervjuus soovitatakse empaatiat väljendada peegeldava kuulamisega. Vestluses

¹⁴² Abbe, A., Brandon, S. E. The Role of Rapport in Investigative Interviewing, lk 237-249.

¹⁴³ Vallano, J. P., Compo, N. S. A comfortable Witness Is a Good Witness: Rapport-Building and Susceptibility to Misinformation in an Investigative Mock-Crime Interview. – Applied Cognitive Psychology 2011/25, No 6, lk 995-996.

¹⁴⁴ Abbe, A., Brandon, S. E. The Role of Rapport in Investigative Interviewing, lk 237-249.

¹⁴⁵ Abbe, A., Brandon, S. E. Research article. Building and maintaining rapport, lk 207-208.

peab arutama lahknevusi patsiendi väärtuste ja praeguse käitumise vahel. Vastupanu ületamiseks peaks vastandamise asemel väljendama empaatiat. Motiveerivas intervjuus peab toetama patsiendi usku enda võimesse muutuda. Lisaks peamistele motiveeriva intervjuu põhimõtetele on loetletud ka oskusi hea motiveeriva intervjuu läbiviimiseks: 1) mõista isiku tugiraamistikku; 2) filtreeri patsiendi mõtteid võimendades patsiendi väiteid võimalikult muutumisest ning summutades väiteid isiku hetkeseisundist; 3) pane patsient rääkima asjadest, mis julgustavad muutuma, näiteks probleemi teadvustamine, mure, iha, võimalus muutuda; 4) väljenda heakskiitu; 5) kinnita patsiendi valikuvabadust. Motiveerivas intervjuus peab jõuliste juhiste asemel kasutama soojust ja austust selleks, et motiveerida patsienti muutuma.¹⁴⁶

Motiveeriva intervjuu tehnikat kasutatakse isikutega, kes ei soovi muutuda. Terapeutilises kontekstis pakub motiveeriv intervjuu erinevaid süsteemseid põhimõtteid, kuidas suunata isikut muutuma ning on tõenäoline, et intervjuu tulemusena valibki patsient ise parima viisi, kuidas end muuta. Siinkohal võib näiteks tuua suitsetajad, kes jätkavad suitsetamist vaatamata sellele, et on olemas teaduslikud tõendid selle kahjulikkusest tervisele. Kui üritada muuta suitsetaja käitumist vastandades teda selliste tõenditega, jääb ta vastupidiselt väga jäigalt enda põhimõtete juurde. Seega peab isiku soov suitsetamine maha jätta tulema seestpoolt. Sarnaselt peab ka kahtlustatava soov teha ülestunnistus tulenema temast endast. Kõige edukamad ravialased praktikud pakuvad oma patsientidele väljakutseid eetilisel moel, luues muutumist soosivat emotsionaalset keskkonda. Motiveeriv intervjuu pakubki praktikutele efektiivseid vahendeid, kuidas mõjutada isiku soovi muutuda.¹⁴⁷

Motiveeriv intervjuu on küll arendatud kasutamiseks terapeutilises suhtluses, kuid sellel on mitmeid kattuvaid omadusi politsei küsitlemisega. Nii motiveeriva intervjuueerimise kui ka kahtlustatava küsitlemise eesmärk on saavutada empaatiline, usalduslik ning hinnangutevaba keskkond ning säilitada paindlik, kuid eesmärgile suunatud strateegia kogu suhtluse vältel. Motiveerivat intervjuud kirjeldatakse kui usaldusliku kontakti loomist, milles vastandamise asemel luuakse koostööd soosiv keskkond, informatsiooni nõudmise asemel pannakse klient rääkima ning milles säilitatakse kliendi autonoomsus. Sarnane olukord esineb ka politsei ülekuulamistes, kus rõhuasetus paikneb tõe otsimisel. Tegemist on kahtlustatava õigusega valida, kas ja millises ulatuses ta koostööd teeb. Küsitlemise tehnikad, mis sisaldavad endas survestamist ja nõudmist, suurendavad valeülestunnistuse riski. Informatsiooni kogumisel on

¹⁴⁶ Treasure, J. L. Motivational interviewing. – *Advances in Psychiatric Treatment* 2004/10, No 5, lk 331-332.

¹⁴⁷ Porter, S. F., Crumley, D. L. Teaching Interviewing Techniques to Forensic Accountants Is Critical. – *Journal of Forensic & Investigative Accounting* 2012/4, No 1, lk 130-131.

efektiivsemad just usalduslikul kontaktil tuginevad tehnikad, mis sisaldavad erinevaid omadusi nagu empaatia, paindlikkus, avatud meel, selge struktuur ja avatud küsimused. Need omadused kattuvad ka motiveeriva intervjuu tunnustega, milleks on avatud küsimused, hinnangute puudumine ja eesmärgile suunatus.¹⁴⁸

Samuti kattub nii motiveerivas intervjuus kui ka politsei küsitlemises idee muutlikkusest. Terapeutilises kontekstis sõltub koostööd soosiv keskkond just terapeudi võimest aktiivselt suunata avastama olulist informatsiooni ning paindlikult juhendada patsienti. Need terapeutilised oskused ühilduvad ka struktureeritud politsei küsitlustega. Nimelt peab politsei küsitlemises teemasid uurima enesekindlalt ja hinnangutevabalt ning küsitleja peab suutma paindlikult vastata kahtlustatava vastustele. Arusaamist ja empaatiat on seostatud terapeutilise suhte kvaliteedi ja tugevuse paranemisega. Ka terapeutilisele suhtele vastandlikus politsei küsitlemise keskkonnas on kahtlustatavad rõhutanud, et nende jaoks on oluline, kuidas küsitleja nendesse suhtub ning kas neid mõistetakse, sest see mõjutab koostöö sujuvust ning mõnel juhul ka ülestunnistuse tegemist.¹⁴⁹

Alison ja kolleegide 2013. aastal läbi viidud uuringust selgus, et motiveeriva intervjuu põhimõtetel rajanev käitumine oli otseselt seotud info avaldamisega ning vastupanu vähenemisega küsitletava poolt. Vastupanu vähendamisele ning informatsiooni kogumisele aitasid kaasa järgnevad motiveeriva intervjuu elemendid: empaatia, väärtuste ja käitumise vaheliste ebakõlade rõhutamise, kohanemine ja aktsepteerimine.¹⁵⁰

2.2.4. Tõendite avaldamine

Teadlased, praktikud ja süüdlased teadvustavad tõendite tähtsust kahtlustatava ülekuulamisel, sest tugevate tõendite olemasolu on üks põhjusi, miks kahtlustatavad annavad ülestunnistusi. Tõendite tähtsuse tõttu on ka oluline teada, kuidas neid ülekuulamisel kasutada, et kahtlustatav avaldaks võimalikult palju usaldusväärset informatsiooni. Probleemiks siinjuures on aga see, et politseinikele ei õpetata piisavalt tõendite kasutamist kahtlustatava ülekuulamisel ning küsitlemise manuaalides pole samuti tõendite avaldamise teemat piisavalt selgitatud.

¹⁴⁸ Alison, L. J. *et al.* Why Tough Tactics Fail and Rapport Gets Results: Observing Rapport-Based Interpersonal Techniques (ORBIT) to Generate Useful Information From Terrorists. – *Psychology, Public Policy, and Law* 2013/19, No 4, lk 411-431.

¹⁴⁹ *Ibidem.*

¹⁵⁰ *Ibidem.*

Kuigi üldjuhul tõendite avaldamist ülekuulamise manuaalides ei käsitleta, on siin erandiks Reidi manuaal, mille kohaselt peaks kahtlustatavale esitama kõik olemasolevad tõendid juba ülekuulamise alguses eesmärgiga saada ülestunnistus. Tõendite varajast avaldamist on aga mitmel põhjusel kritiseeritud. Esiteks suurendab süütu kahtlustatava puhul tõendite esitamine koosmõjus süüdistamisega valeülestunnistuse andmise tõenäosust. Eriti puudutab see olukordi, kus kahtlustatavale avaldatakse Reidi tehnikas soovitud väljamõeldud tõendeid. Teiseks omab tõendite varajane avaldamine olulist rolli süüdi olevate kahtlustatavate puhul. Nimelt informatsiooni avaldamine küsitlemise alguses soodustab tõrjuvate strateegiate kasutamist, milleks on informatsiooni kinnipidamine ja eitamine.¹⁵¹ Nimetatud asjaolu on ka kinnitust leidnud Kelly ja kolleegide 2016. aasta uuringus, mille kohaselt kaldusid kahtlustatavad oma osalust eitama, kui tõendeid avaldati ülekuulamise alguses või esimeses kolmandikus.¹⁵² Samuti võimaldab tõendite varajane avaldamine kahtlustataval esitada väiteid, mis on kooskõlas olemasolevate tõendite ja väidetava süütusega. Kolmandaks kahjustab tõendite avaldamisega loodud vastasseis usalduslikku kontakti, mis on eduka küsitlemise oluline osa. Neljandaks võivad ebatäpsed tõendid vähendada küsitlaja tõsiseltvõetavust kahtlustatava silmis, mis võib omakorda vähendada ülestunnistuse andmise võimalust.¹⁵³ Seega on ülekuulamise kontekstis oluline tähelepanu pöörata tõendite avaldamise tehnikatele, et vähendada valeülestunnistusi ja kahtlustatava vastumeetmeid.

Tõendite varajase avaldamise asemel võib tõendeid ülekuulamisel esitada ka järk-järgult või lõpus. Järkjärguline või hilisem tõendite avaldamine võimaldab vähendada kahtlustatava vastumeetmeid ning seeläbi võimaldab koguda usaldusväärsemat informatsiooni. Walsh ja Bull (2015) leidsid, et tõendite järkjärgulise või hilisema avaldamisega andsid kahtlustatavad parema ülevaate toiminust. Teisalt ei tuvastanud Read jt (2014) seksuaalkurjategijate uuringus mingit seost tõendite avaldamise aja ja enese süüstamise vahel.¹⁵⁴ Siiski võimaldab tõendite järkjärguline või hilisem avaldamine vältida tõendite varajase avaldamisega kaasnevaid probleeme.

2.2.4.1. Tõendite strateegiline kasutamine

Kahtlustatava ülekuulamisel on lisaks informatsiooni kogumisele oluline ka saadava informatsiooni tõepärasus. Teadlased on loonud tõendite strateegilise kasutamise tehnika (ingl

¹⁵¹ Giolla, E. M., Granhag, P. A. Interviewing Suspects, lk 231-255.

¹⁵² Russano, M. B., Kelly, C. E., Meissner, C. A. From the ivory tower, lk 295.

¹⁵³ Giolla, E. M., Granhag, P. A. Interviewing Suspects, lk 231-255.

¹⁵⁴ Russano, M. B., Kelly, C. E., Meissner, C. A. From the ivory tower, lk 295.

strategic use of evidence – SUE), mis kutsub esile valetamise ja tõe rääkimise tunnuseid ning seeläbi võimaldab teha õigeid järeldusi ütluste usaldusväärsuse osas. SUE tehnika aitab küsitlajal planeerida, struktureerida ning läbi viia küsitlus viisil, mis toob esile vihjeid valetamisest. SUE tehnika koosneb strateegilisest ja taktikalisest osast.¹⁵⁵ SUE tehnika strateegiline osa on abstraktsem ning koosneb neljast üldisest põhimõttest:¹⁵⁶

1. Süüdi olev isik teeb oletusi selle kohta, milliseid süüstavaid tõendeid küsitlaja omab.
2. Süüdi olev isik võib eelnevalt paika panna strateegia ning vältida info avaldamist või eitada teo toimepanemist. Süütu inimene ei planeeri oma tegevust ning loodab, et tema süüsus on läbinähtav.
3. Küsitletava valetamisele võivad viidata ütluste ja tõendite vahelised vastuolud ning ütlustesisesed ebakõlad.
4. Küsitlaja võtab küsitletava perspektiivi selleks, et mõista kahtlustatava eeldusi olemasolevatest tõenditest, aimata kahtlustatava vastumeetmeid ning mõista, kuidas võib kahtlustatav tõendite esitamisele vastata ja reageerida.

SUE taktikaline osa on strateegilisest osast konkreetsem ning jaguneb kolmeks spetsiifiliseks taktikaks: enne küsitlemist olemasoleva info hindamine, küsimuste sõnastamine ning tõendite avaldamine. Sisuliselt võimaldab küsitlaja intervjuu alguses isikul anda selgitusi juhtunust, avaldamata olemasolevaid tõendeid. Küsitletaval palutakse juttu korrata ning samal ajal esitatakse täpsustavaid küsimusi. Seejärel avaldab küsitlaja olemasolevaid tõendeid ning palub neid selgitada. SUE tehnika puhul on tõendite avaldamisel oluline alustada üldisematest tõenditest ning seejärel liikuda konkreetsemate tõendite avaldamise juurde. Selline strateegiline tõendite avaldamine võimaldab tuvastada vastuolusid isiku ütluste ja tõendite vahel ning vastandada küsitletavat nende vasturääkivustega. Tehnika positiivseks omaduseks on ka see, et küsitletavale võib jääda mulje, et küsitlaja omab sündmusest rohkem informatsiooni, mille tulemusena võib küsitletav avaldada küsitlajale uut informatsiooni.¹⁵⁷

Peamine eeldus SUE tehnika puhul on see, et valetajad ja tõerääkijad kasutavad erinevaid veenmise strateegiaid. Tõerääkijad suhtlevad vabalt ning ei kasuta strateegiaid, sest nad usuvad,

¹⁵⁵ Hartwig, M., Granhag, P. A., Luke, T. Strategic Use of Evidence During Investigative Interviews: The State of the Science. Raamatus Raskin, D. C., Honts, C. R., Kircher, J. C. (toim). Credibility Assessment. Scientific Research and Applications. Elsevier Inc 2014, lk 3-17.

¹⁵⁶ Granhag, P. A., Hartwig, M. The Strategic Use of Evidence Technique: A Conceptual Overview. Raamatus Granhag P. A., Vrij, A., Verchuere, B. Detecting Deception: Current Challenges and Cognitive Approaches. Wiley-Blackwell 2015, lk 232-238.

¹⁵⁷ Kask, K. Kui seinad räägiksid. Küsitlemise kunst. Tallinn: Argo 2019, lk 96.

et nende süüatus on ilmselge. Valetajad räägivad aga väga üldsõnaliselt ning väldivad potentsiaalselt inkrimineeriva informatsiooni avaldamist.¹⁵⁸

Üheks peamiseks põhimõtteks SUE tehnika puhul on kasutada tõendeid viisil, mis muudab kahtlustatava aimdust sellest, kui palju informatsiooni küsitaja tegelikult omab. Kahtlustatava aimduse kontrollimine võib olla kasulik hindamaks valetajate ja tõerääkijate käitumist. Kahtlustatav, kes arvab, et küsitaja ei ole kõikidest asjaoludest teadlik, väldib informatsiooni avaldamist ning on tagasihoidlik. Teisalt kahtlustatav, kes arvab, et küsitaja omab rohkem informatsiooni, üritab sellist informatsiooni selgitada ning annab tõepärasemaid ütlusi. Seega soovib SUE tehnika kahtlustatavale tõendeid avaldada alles siis, kui teda on eelnevalt küsitlenud nendes tõendites sisalduvate faktide osas. Selliselt annavad tõerääkijad tõenditega kooskõlas olevaid ütlusi ning valetajate ütlustes tuleb esile vastuolu tõenditega.¹⁵⁹

Hartwig ja kolleegid viisid 2005. aastal läbi esimese empiirilise testi hindamaks SUE tehnikat ning leidsid, et avaldades kahtlustatavale tõendeid alles pärast esmast küsitlemist andsid süüdi olevad kahtlustatavad rohkem tõenditega vasturääkivad ütlusi, mis on olulised valetamise indikaatorid. Avaldades süüdi olevatele kahtlustatavatele tõendeid küsitlemise alguses kohandasid kahtlustatavad enda ütlusi selliselt, et need oleks tõenditega rohkem kooskõlas. Luke, Dawson, Hartwig ja Granhag arendasid seda tulemust ning oma 2014. aasta uuringuga leidsid, et süüdi olevad kahtlustatavad kohandavad oma strateegiat ja ütlusi tõenditega, mida nad eeldavad, et küsitaja omab ning seda sõltumata sellest, kas selliseid tõendeid on neile avaldatud või mitte. Uuringust selgus, et informatsioon võimalike tõendite olemasolust mõjutas valetajate verbaalseid strateegiaid. Vihjates võimalike tõendite olemasolule andsid süüdi olevad küsitlenavad rohkem ütlusi, mis olid kooskõlas tõenditega. Praktikas võib selline reaktsioon olla kasulik, sest kui küsitlenav üritab oma ütlusi viia kooskõlla informatsiooniga, mida ta eeldab, et küsitaja teab, võib küsitlenav avaldada muuhulgas informatsiooni, mida küsitaja varasemalt tegelikult ei teadnud. Siinjuures on oluline märkida, et SUE tehnikas ei kasutata bluffimist ega valetõendite esitamist ning seda tehnikat on võimalik kasutada vaid olukordades, kus küsitajal on olemas tegelikud tõendid asjas.¹⁶⁰

Lisaks viidi Rootsis politsei praktikantide seas läbi uuring, millest selgus, et praktikandid, kellele õpetati SUE tehnikat suutsid valetamist tuvastada oluliselt paremini nendest

¹⁵⁸ Luke, T. J. *et al.* Countermeasures Against, lk 131-147.

¹⁵⁹ Luke, T. J. *et al.* Countermeasures Against, lk 131-147.

¹⁶⁰ Luke, T. J. *et al.* How Awareness of Possible Evidence Induces Forthcoming Counter-Interrogation Strategies. – Applied Cognitive Psychology 2014/28, No 6, lk 876-882.

praktikantidest, kellele tehnikat ei õpetatud. Vale tuvastamise tulemuslikkus oli treenitud praktikantide seas 85% ning treenimata kolleegide seas 56%.¹⁶¹

2.2.4.2. Strateegia vahetamise tehnika

Strateegia vahetus (ingl *shift-of-strategy* – SoS) on tõendite strateegilise kasutamise tehnika laiendus, mis põhineb empiirilistel uuringutel, psühholoogilisel teoorial ja praktikute kogemusel. SoS lähenemine on loodud uue informatsiooni kogumiseks kahtlustatavatelt, kes on valmis rääkima, kuid kes soovivad varjata teatud kriitilist informatsiooni. Erinevalt SUE tehnikast, mille peamine eesmärk on vale tuvastamine ja ütluste usutavuse kontroll, on SoS tehnika suunatud uue informatsiooni kogumisele. SoS lähenemist on võimalik kirjeldada kolme peamise põhimõttega: 1) sotsiaalse keskkonna edendamine, mis motiveeriks kahtlustatavat tõendama tema jutu usutavust; 2) strateegilise tõendite avaldamisega mulje loomine, et küsitaja omab informatsiooni kahtlustatava tegevuste kohta; 3) soovitud kahtlustatava käitumise tugevdamine ning soovimata käitumise (valetamine) heidutamine ütluste ja tõendite vaheliste ebakõlade esitlemisega.¹⁶²

Esimese SoS põhimõtte kohaselt on oluline säilitada kahtlustatava motivatsiooni rääkida küsitajaga. Küsitajad peaksid vältima olukordi, milles kahtlustatav arvab, et tema jutu usutavuse säilitamine ei ole võimalik. Uuringutega on leitud, et hinnangutevaba keskkond suurendab kahtlustatava poolt varjatud informatsiooni avaldamist. Seega välditakse SoS lähenemises otseseid süüdistusi, et kahtlustatav valetab. Ebakõlade selgitamiseks peaks küsitaja paluma täpsustavaid selgitusi vihjamata sellele, et kahtlustatav valetab või üritab informatsiooni varjata.¹⁶³

Teine põhimõte, mis puudutab tõendite avaldamisega mulje loomist, et küsitaja omab informatsiooni kahtlustatava tegevuste kohta, tuleneb otseselt SUE tehnikast, mille puhul on leitud, et kahtlustatavad, kes eeldavad küsitaja teadlikkust nende varasematest tegevustest, avaldavad rohkem uut informatsiooni, mida nad usuvad, et küsitaja juba teab.¹⁶⁴

¹⁶¹ Granhag, P. A. *et al.* Eliciting cues to deception by tactical disclosure of evidence: The first test of the Evidence Framing Matrix. – Legal and Criminological Psychology 2013/18, No 2, lk 341-355.

¹⁶² Luke, T. J., Granhag, P. A. The Shift-of-Strategy (SoS) approach: Using evidence strategically to influence suspects' counter-interrogation strategies. – Psychology, Crime ja Law 2022, lk 1-26.

¹⁶³ *Ibidem.*

¹⁶⁴ *Ibidem.*

Kolmandat SoS tehnika põhimõtet, mis käsitleb ütluste ja tõendite vaheliste ebakõlade esitlemist, ei ole kirjanduses veel piisavalt käsitletud ning seega on vajalik läbi viia uuringuid, mis annaks kindlaid soovitusi küsitlejatele, kuidas toimida vastuoludega selliselt, et see julgustaks kahtlustatavat vahetama strateegiat ning muutuma avatumaks.¹⁶⁵

Ajendatuna vajadusest uurida SoS tehnika kolmandat põhimõtet viisid Timothy J. Luke ja Pär Anders Granhag läbi uuringu, milles katsetasid kahe erineva ütluste ja tõendite vaheliste vastuolude käsitlemise efektiivsust. Valikulise tehnika tingimuses (ingl *selective technique*) esitles küsitleja vaid olulisi ebakõlasid kahtlustatava ütluste ja tõendite vahel. Tegemist on ettevaatliku lähenemisega, milles ei vastandata kahtlustatavat liiga palju ning mis vähendab riski, et kahtlustatav ei soovi edaspidi küsitlejaga koostööd teha. Reaktiivse tehnika tingimuses (ingl *reactive technique*) vastandas küsitleja kahtlustatavat viivitamata ka kõige vähetähtsamate vastuoludega. Selliselt antakse kahtlustatavale signaal, et valetamine ei ole produktiivne strateegia ning ütluste ja tõendite vahelised vastuolud kahjustavad kahtlustatava ütluse usutavust. Uuringu tulemustest selgus, et reaktiivse tehnika kasutamise tulemusel avaldati üldiselt rohkem informatsiooni ning sealhulgas uut teavet. Vastandades kahtlustatavat ütluste ja tõendite vaheliste vastuoludega vastavalt reaktiivsele tehnikale on võimalik suunata kahtlustatavat vahetama strateegiat ning muutuma vastutulelikumaks ja avatumaks. 33 % katses osalenutest, kelle suhtes rakendati reaktiivset tehnikat, kinnitasid strateegia vahetamist ülekuulamise vältel. Strateegia vahetamine oli seotud teadvustamisega, et küsitleja omab arvatust rohkem informatsiooni.¹⁶⁶

2.2.5. Kognitiivne intervjuu

Kognitiivne intervjuu (ingl *cognitive interview* – CI) on süstemaatiline info kogumisele suunatud lähenemine tunnistajate ülekuulamisel. Teaduslike uuringutega on leitud, et kognitiivse intervjuuga on võimalik koguda oluliselt rohkem informatsiooni kui tavalise küsimus-vastus intervjuuga. Esialgne CI protokoll oli loodud kannatanute ja tunnistajate küsitlemiseks, mis keskendus avatud küsimustele ning jutustavatele vastustele. Küsitletav annab vastuseid iseseisvalt ning uurija ei esita suunavaid ja kinniseid küsimusi.¹⁶⁷

¹⁶⁵ Luke, T. J., Granhag, P. A. The Shift-of-Strategy (SoS) approach, lk 1-26.

¹⁶⁶ *Ibidem*.

¹⁶⁷ Geiselman, R. E. The cognitive interview for suspects (CIS). – American Journal of Forensic Psychology 2012/30, No 3, lk 5-20.

Ronald Fisher ja Ed Geiselman on tavapäraselt kognitiivset intervjuud kohandanud ning loonud kognitiivse intervjuu kahtlustatavatele (ingl *cognitive interview for suspects* – CIS). CIS on hinnangutevaba küsitlemise stiil olukordadeks, kus ei ole veel selge, kas küsitletav on valelik või aus. Enne eri tehnikate rakendamist võimaldatakse kahtlustataval iseseisvalt meenutada ning selgitusi anda. Selline lähenemine annab küsitlejale võimaluse hinnata vasturääkivaid väiteid ning küsitletava verbaalseid ja käitumuslikke valetamise tunnuseid. CIS sisaldab endas samu mälu parandamise ja kommunikatsiooni aspekte nagu tavaline kognitiivne intervjuu, kuid võtab lisaks kasutusele kaks kahtlustatavale ootamatut informatsiooni kogumise tehnikat: jutustuse joonistamine ja jutustuse ümberjutustamine kronoloogiliselt vastupidises järjekorras. Need CIS elemendid annavad võimaluse hinnata kahtlustatava sooritust ootamatutes olukordades suurenenud kognitiivse laadungi mõjul.¹⁶⁸

CIS koosneb kaheksast etapist:

1. Usalduslik kontakt/sissejuhatus (ingl *rapport/introduction*) – Küsitljal soovitatakse end tutvustada võimuesindaja asemel teise tavalise inimesena ning väljendada huvi küsitletava kui isiksuse vastu. Küsitleja peaks tavalise vestluse käigus looma küsitletavaga usaldusliku kontakti. Kui usalduslik kontakt on saavutatud, hakkab isik tõtt rääkima neutraalsetel teemadel ning hiljem valetama hakates tulevad valetamise tunnused kergemini esile. Küsitljal soovitatakse esmase vestluse käigus jälgida isiku käitumist, sest hilisemad muutused käitumises võivad viidata valetamisele.¹⁶⁹
2. Jutustus (ingl *narrative*) – Uuringud näitavad, et valdav enamus valelikke inimesi jutustavad oma lugu valikuliselt ning üldistatult. Esmase CI kohaselt palutakse isikul jutustus rääkida nii täpselt ja detailselt kui võimalik ning isikule antakse selleks nii palju aega kui vajalik. CI elementide kohaselt antakse jutustuse etapis kontroll üle küsitletavale. Küsitletavalt palutakse detailset informatsiooni sündmuse kohta ning samuti palutakse rekonstrueerida kõnealusele sündmusele eelnenud keskkond ja füüsiline kontekst. Suur hulk kogutud informatsiooni annab parema võimaluse tuvastada vasturääkivaid või inkrimineerivaid detaile.¹⁷⁰
3. Joonistus/visand (ingl *drawing/sketch*) – Pärast jutustuse etappi palub küsitleja sündmust joonistada. Joonistamise palvet peaks põhjendada sellega, et esineb vajadus jutustust täpsustada ning täiendavat informatsiooni meenutada. Valetajate jaoks on sündmuse joonistamine keeruline, jutustuse ja joonistuse vahel võivad esineda vasturääkivused ning

¹⁶⁸ Geiselman, R. E. The cognitive interview for suspects, lk 5-20.

¹⁶⁹ *Ibidem*.

¹⁷⁰ *Ibidem*.

valetajad üldjuhul ei lisa joonistusse täiendavaid detaile. Seega soovitatakse joonistamise etapis pöörata tähelepanu raskustele joonistamisel, vasturääkivustele ning täpsustavate detailide puudumisele.¹⁷¹ Joonistuste uurimine on lihtne ja kiire vale tuvastamise viis, millel on mitmeid positiivseid külgi. Esiteks ei hõlma joonistamine rääkimist ning seega võib sellist viisi kasutada küsitletavatega, kes ei valda küsitlejaga sama keelt. Teiseks ei osale küsitlaja joonistamises ning järelikult ei ole joonistus mõjutatud küsitlaja eelarvamustest või käitumisest. Kolmandaks on joonistusel sisalduva informatsiooni faktilist täpsust lihtne kontrollida. Aldert Vrij ja kolleegid viisid läbi uuringu hindamaks joonistusi kui vale tuvastamise vahendeid. Uuringuga selgus, et ühe konkreetse tunnuse (agent, kellelt isikud väitsid paki saamist) joonistamine või mitte joonistamine võimaldas õigesti tuvastada 80% tõerääkijatest ja 87% valetajatest. Teadlased olid arvamusel, et on olemas kaks teoreetilist põhjendust, miks konkreetsetes uuringus avaldasid joonistused rohkem valetamise tunnuseid kui ütlused. Esiteks on palve sündmust joonistada ootamatu, mis tähendab, et küsitletav peab joonistama ilma eelneva ettevalmistuse ja uurimiseta, mis aga suurendab erinevusi tõerääkijate ja valetajate vahel. Teiseks nõuab joonistus perspektiivi võtmist, mis on valetaja jaoks raske, sest valetajad tavaliselt ei mõtle objektide asukohale ning ta ei ole seda eelnevalt harjutanud.¹⁷²

4. Avatud küsimused (ingl *open-ended questions*) – Avatud küsimused peavad vastandamise asemel olema suunatud info kogumisele. Valetajad tavaliselt vastavad avatud küsimustele väga üldsõnaliselt ning ei lisa uut informatsiooni.¹⁷³
5. Vastupidise järjekorra tehnika (ingl *reverse-order technique*) – Vastupidise järjekorra tehnikat peaks isikule samuti tutvustama kui võimalust meenutada täpsustavat informatsiooni. Valelikel inimestel esineb raskusi väljamõeldud lugude tagurpidi jutustamisel. Loo vastupidises järjekorras meenutamine suurendab kognitiivset laadungit, mis on valetaval inimesel juba piisavalt koormatud loo terviklikkuse säilitamise tõttu. Täiendava kognitiivse laadungi lisamisega tulevad esile usaldusväärsed valetamise tunnused.¹⁷⁴ Vrij ja kolleegide 2006. aastal läbiviidud uuringust selgus, et politseiametnikud, kes nägid kronoloogilises järjekorras läbiviidud intervjuud, suutsid tuvastada vaid 50% tõest ja 42% valeinformatsiooni. Politseiametnikud, kes nägid aga vastupidises järjekorras läbiviidud intervjuud, suutsid tuvastada 56% tõest ja 59%

¹⁷¹ Geiselman, R. E. The cognitive interview for suspects, lk 5-20.

¹⁷² Vrij, A. et al. Drawings as an Innovative and Successful Lie Detection Tool. – *Applied Cognitive Psychology* 2009/24, No 4, lk 587-594.

¹⁷³ Geiselman, R. E. The cognitive interview for suspects, lk 5-20.

¹⁷⁴ *Ibidem*.

valeinformatsiooni. Võib tunduda, et 59%-line vale tuvastamise täpsus ei ole kõrge, kuid vale tuvastamise täpsuse tõus 42 protsendilt 59-le on märgiline.¹⁷⁵

6. Väljakutse (ingl *challenge*) – Selles etapis vastandatakse isikut esinenud vasturääkivuste ja inkrimineerivate väidetega. Sarnaselt esialgsele kognitiivsele intervjuule peab küsitaja rääkima pehmelt, austavalt ja rahulikult, et säilitada tähelepanu. Vastandamine peab toimuma järk-järgult, avaldades kõige nõrgema tõendi esimesena. Selline lähenemine suurendab täiendavate vastuoluliste väidete esitamist valetaja poolt ning annab tõerääkijale võimaluse täpsustada, mitte ei suuna teda valeülestunnistusele. Tõerääkijad annavad sellise vastandamise tulemusel veel täiendavat informatsiooni, et vastuolusid selgitada. Valetajad aga ei suuda anda uut usutavat informatsiooni ning seetõttu kalduvad neile esitatud küsimustest kõrvale.¹⁷⁶
7. Ülevaade (ingl *review*) – Intervjuu kokkuvõtte tegemisel antakse kahtlustatavale võimalus parandada ebatäpsusi ning meenutada täiendavaid fakte. Küsitaja võiks kokkuvõtte tegemisel muuta mitte süüstavat informatsiooni ning jälgida, kas kahtlustatav spontaanselt parandab seda informatsiooni või mitte. Valetajad üldiselt ei paranda ebatäpsusi, vaid nõustuvad ülevaatega, lootes võimalikult kiiresti lõpetada küsitlemine.¹⁷⁷
8. Lõpetamine (ingl *closure*) – Kui intervjuus tundus, et isik räägib tõtt, tuleks teda tänada koostöö eest. Juhul kui jäi mulje, et isik oli valelik, tuleks väljendada pettumust ning selgitada, et parem oleks tõtt rääkida praegu kui kunagi hiljem.¹⁷⁸

Teadusuuringutega on hinnatud tunnistaja küsitlemisel kognitiivse intervjuu edukust informatsiooni kogumisel. Rivardi ja kolleegide 2014. aasta uuringuga leiti, et kognitiivse intervjuu treenimine suurendas küsitlemisel saadud informatsiooni kogust kuni 80% võrreldes klassikalise küsitlemise treenimisega.¹⁷⁹ Sarnasele järeldusele jõudsid ka Molinaro ja kolleegid 2019. aasta uuringuga, leides, et kognitiivse intervjuu treeningu läbinud küsitlajad kogusid rohkem ja täpsemat informatsiooni.¹⁸⁰

Teadlased on uurinud ka kognitiivse intervjuu mõju kahtlustatava küsitlemisele. Vrij ja Granhag leidsid oma 2012. aasta uuringuga, et kognitiivse intervjuu elemendid mitte ainult ei suurenda valelikelt ja tõtt rääkivatelt kahtlustatavalt saadava informatsiooni kogust, vaid

¹⁷⁵ Williamson, T., Milne, B., Savage, S. (toim). *International Developments in Investigative Interviewing*. Willian, 2009, lk 182.

¹⁷⁶ Geiselman, R. E. The cognitive interview for suspects, lk 5-20.

¹⁷⁷ *Ibidem*.

¹⁷⁸ *Ibidem*.

¹⁷⁹ Rivard, J. R. *et al.* Testing the Cognitive Interview with Professional Interviewers: Enhancing Recall of Specific Details of Recurring Events. – *Applied Cognitive Psychology* 2014/28, No 6, lk 923.

¹⁸⁰ Molinaro, P. F. *et al.* Train-the-trainer: Methodology to learn the cognitive interview. – *Journal of Investigative Psychology and Offender Profiling* 2019/16, No 1, lk 32.

ühtlasi võimaldab ka hinnata info usutavust.¹⁸¹ Kohaldades kognitiivset intervjuud kahtlustatavatele on võimalik koguda informatsiooni, mida saab kasutada valetamise tuvastamisel. R. Edward Geiselmani 2012. aasta uuringu tulemused näitlikustasid, et vale tuvastamise maksimaalset täpsust on võimalik saavutada kasutades süsteemselt hea küsitlemise tava protseduure. CIS protokollis on need protseduurid etappide kaupa ära jaotatud ning seetõttu võib öelda, et tegemist on alternatiivse meetodiga kahtlustatavate küsitlemisel. Nimetatud uuringu puhul tuleb aga tähelepanu pöörata ka asjaolule, et küsitlejad ja katseisikud olid ülikoolitudengid, kelle jaoks oli tegemist madala panusega keskkonnaga. Oskuslikke valetajaid, kelle huvid on küsitlemisel mängus, võib aga praktikas olla keerulisem tuvastada. Samuti ei sisaldanud CIS protokollis uuring võrdlust mõne teise tehnikaga, näiteks Reidi ülekuulamise tehnikaga. Seega vajab CIS täiendavad uuringuid, mis võimaldaksid hinnata tehnika efektiivsust info kogumisel ja vale tuvastamisel.¹⁸²

2.2.6. Praimimine

Ühiskonna teadlikkuse kasv sundivate ülekuulamise meetodite mõjust valeülestunnistuste andmisele suurendas vajadust teaduslikult tõendatud ja eetiliste info kogumise meetodite järele. Kaudse tunnetuse uuringud on näidanud, et inimese tunnetus toimib väljaspool meie teadvust ning protsesse nagu koostöö ja eesmärkide poole püüdlemine on praimimisega võimalik teadvustamatult mõjutada. Praimimine on mälunähtus, mille puhul suudab inimene paremini meenutada või ära tunda stiimuleid, millega ta on varasemalt kokku puutunud. Need stiimulid võivad olla kaudsed ja üldised ning võivad olla seotud millegi tajutavaga (visuaalne või auditoorne) või kontseptuaalse taustaga (ühiskondlikud normid ja stereotüübid).¹⁸³

Kontseptuaalse praimimise puhul aktiveeritakse eesmärgiks oleva mõistega seotud semantilisi mõisteid. Näiteks kui praimitavaks mõisteks on agressiivsus, siis semantiliste mõistete aktiveerimiseks kasutatakse sõnu nagu relv, tulistama, valu. Praimimise meetod mõjutab inimese infotöötlust ning muudab mõisteid ligipääsetavamaks mälestustes, mis võib mõjutada inimese mõtteid ja käitumist.¹⁸⁴

¹⁸¹ Russano, M. B., Kelly, C. E., Meissner, C. A. From the ivory tower, lk 298.

¹⁸² Geiselman, R. E. The cognitive interview for suspects, lk 5-20.

¹⁸³ Dawson, E., Hartwig, M., Brimbal, L. Interviewing to Elicit Information: Using Priming to Promote Disclosure. – Law and Human Behavior 2015/39, No 5, lk 443.

¹⁸⁴ *Ibidem*, lk 443-444.

Dawson, Hartwig ja Brimbal otsisid 2015. aasta uuringus vastust hüpoteesile, kas info avaldamise mõisteid (ingl *disclosure concepts*) on võimalik praimimisega aktiveerida selliselt, et praimitavad isikud suhtleksid inimluure intervjuus vabamalt. Katse seisnes selles, et enne küsitluse läbiviimist paluti isikutel sooritada keskendumisülesanne, mis tegelikult oli praimimise manipulatsioon. Katses osalejatele selgitati, et teiste isikutega seotud positiivsetele kogemustele keskendumine omab kasulikku mõju otsustusvõimele. Katses osalejaid praimiti turvalise kiindumusega, paludes osalejatel meenutada suhet isikuga, keda nad usaldavad ja kellega nad tunnevad end turvaliselt. Pärast kahte minutit mõtlemisaega paluti katses osalejatel panna paberile kirja, miks see isik, kellest nad hetkel mõtlesid, peegeldas sellist suhet. Pärast praimimise manipulatsiooni viidi läbi avatud küsimustega küsitlus. Uuringuga leiti kinnitust, et aktiveerides kiindumussuhte ja info avaldamisega seotud mõisteid on võimalik küsitletavat muuta palju avatumaks ja kättesaadavamaks. Samuti leiti uuringuga, et praimitud isikud meenutasid rohkem detaile kui isikud, keda ei praimitud. Seega näitlikustavad katse tulemused, et alateadvuse protsessid toimivad ka uuriva intervjuu kontekstis.¹⁸⁵

2.2.7. Ülekuulamise tehnikatega kaasuvad põhimõtted

2.2.7.1. Keskkond

Uuriva intervjuu eesmärk on koguda võimalikult palju informatsiooni ning sellise informatsiooni kogumine on tugevalt seotud küsitaja ja küsitletava vahelise suhtlusega. Nagu eelnevalt märgitud, omab osapoolte vahelises kommunikatsioonis olulist tähtsust usalduslik kontakt, mis sisaldab endas empaatia väljendamist, intervjuu isiklikustamist, aktiivset kuulamist ja sõbralikkust. Isikutevahelises kommunikatsioonis on muu hulgas oluline meid ümbritsev keskkond, mis mõjutab meie käitumist ja suhtlust. Näiteks võib kitsas keskkond muuta isikuid kinniseks ja eemalolevaks, teisalt soe keskkond aitab lõõgastuda ning tunda end vabalt. Aldert Vrij, Ewout Meijer ja Katherine Hoogesteyn uurisid, kas ja kuidas mõjutab ruumi suurus ja isikutevaheline istumiskaugus usaldusliku kontakti loomist ja informatsiooni avaldamist. Uuringu tulemustest nähtus, et ruumi suurus ning istumiskaugus ei mõjutanud info avaldamist. Siiski leiti, et katses osalejad, keda küsitleti suuremas ruumis, tundsid end küsitlemise osas paremini kui väikeses ruumis küsitletud ning sellest tulenevalt saavutasid ka küsitlemise ajal parema usaldusliku kontakti. Seega näitasid uuringu tulemused, et ruumi suurus võib positiivselt mõjutada küsitlemisel loodavat usalduslikku kontakti.¹⁸⁶

¹⁸⁵ Dawson, E., Hartwig, M., Brimbal, L. Interviewing to Elicit Information, lk 443-447.

¹⁸⁶ Hoogesteyn, K., Meijer, E., Vrij, A. The influence of room spaciousness on investigative interviews. – Legal and Criminological Psychology 2019/24, No 2, lk 215-228.

Dawson ja kolleegid uurisid 2017. aastal kuidas mõjutab ruumi avatus kahtlustatava koostööd ning soovi avaldada informatsiooni. Selleks viidi läbi katse, mille osalejad võtsid osa fiktiivsest kuriteost ning seejärel paluti neil küsitlemise ajal olla osaliselt koostööaltid. Katsealuseid küsitleti väikeses kambritaolises ruumis või suuremas ruumis, mis viitas avatusele. Kambritaoline ruum oli väike, tühi, valgete seintega, kahepoolse peegliga, kahe jäiga tooliga ning väikese lauaga. Teine küsitlemise ruum oli umbes kaks korda suurem kambritaolisest ruumist, milles olid aknad ning valged seinad. Nimetatud ruumis praimiti avatust järgnevaga: igal seinal rippus maal, mis kujutas avatud veekogu ja taevast, ruumis oli kaks avatud otsaga lampi, väike laud koos läbipaistva veekannuga, avatud sahtel ning avatud raamat. Katses osalejad ja küsitlaja istusid mugavatel toolidel suure laua ääres. Uuringuga leiti, et isikud, keda küsitleti avatud ruumis, avaldasid oluliselt rohkem informatsiooni ja kriitilisi detaile kui isikud, keda küsitleti kambritaolises ruumis. Seega on ruumi kujunduse ja suurusega võimalik mõjutada kahtlustatava käitumist ja informatsiooni avaldamist. Siiski peab silmas pidama asjaolu, et nimetatud uuring viidi läbi laboris ning käesoleval ajal puudub meil kindel teadmine, kuidas sellist taktikat rakendada päriselus.¹⁸⁷ Kelly, Dawson ja Hartwig jõudsid oma 2016. aasta uuringuga hoopis teisele järeldusele ning leidsid, et kambritaolist ruumi seostati paremate küsitlemise tulemustega kui mugavat ning hubast ruumi.¹⁸⁸

2.2.7.2. Kultuurilised erinevused ja keelekontekst

Küsitlemisel on oluline silmas pidada ka kultuurilisi erinevusi. Teisest kultuuriruumist pärit isiku väidete tõepärasuse hindamine on keerulisem, sest valel võib erinevates kultuurides olla erinev tähendus, sama keelt kõnelevad inimesed usuvad üksteise juttu rohkem kui võõrkeelt rääkiva isiku oma, vaikimisel võib kultuurides olla erinev tähendus ning ka info edastamise stiil võib erineda.¹⁸⁹ Suhtluse stiil väljendab seda, kuidas inimesed omavahel kommunikeerivad. Edward Hall on kultuure eristanud kõrg- ja madalakontekstilisteks lähtuvalt sellest, kui täpselt sõnumeid edastatakse ning millist mõju omab sõnumite edastamise kontekst. Kõrge kontekstiga kultuurides omab informatsiooni edastamisel olulist rolli kontekst. Palju aspekte jäetakse ütlemata, lastes kultuurilisel eripäral tausta selgitada. Näiteks ei kasuta hiinlased mõnikord oma vestluses oleviku ja mineviku vorme ning jätavad sellise selgituse just konteksti hoolde. Madala kontekstiga kultuurides on vastupidiselt tähtis just selge suuline kommunikatsioon. Madala kontekstiga kultuurides annavad küsitletavad rohkem informatsiooni selleks, et nende sõnum

¹⁸⁷ Dawson, E. *et al.* A room With a View: Setting Influences Information Disclosure in Investigative Interviews. – Law and Human Behavior 2017/41, No 4, lk 333-343.

¹⁸⁸ Oleszkiewicz, S., Granhag, P. A. Establishing Cooperation and eliciting information.

¹⁸⁹ Kask, K. Kui seinad räägiksid, lk 107-114.

oleks arusaadav ning samuti viidatakse ka enda emotsioonidele. Aldert Vrij ja kolleegide 2018. aasta uuringuga leiti samuti, et madala kontekstiga kultuurides kasutati selgemat ja täpsemat suhtlemise stiili kui kõrge kontekstiga kultuurides.¹⁹⁰ Seega võib kultuuriruum mõjutada informatsiooni edastamise stiili ja täpsust, mis võib omakorda mõjutada küsitlaja järeldusi informatsiooni usaldusväärsusest.

Lisaks kultuurilistele erinevustele tuleb küsitlemisel tähelepanu pöörata ka keelekontekstile. Nimelt koormab võõrkeele rääkimine kognitiivset ressursi, mistõttu on kõnelejad võõrkeeles rääkides vähem emotsionaalsed, kui emakeeles rääkides. See võib aga raskendada osapoolte vahelist suhtlust ning muuta ütluste tõepärasuse hindamise keeruliseks.¹⁹¹

Samuti omab keelekontekst tähtsust mälestuste meenutamisel. Ühes keeleruumis omandatud informatsioon on palju kättesaadavam, kui selle informatsiooni meenutamine toimub samas keeles. Viorica Marian ja Ulric Neisser viisid läbi katse, milles küsitlesid kakskeelseid, vene ja inglise keelt valdavaid inimesi. Katse tulemustest selgus, et osalejad meenutasid vene keeleruumis elatud perioodi kohta rohkem informatsiooni, kui neid küsitleti vene keeles ning ingliskeelses keeleruumis elatud perioodi kohta, kui neid küsitleti inglise keeles.¹⁹²

Olukorras, kus küsitlaja ja küsitletav räägivad erinevates keeltes, võiks vestluse sujuvuseks kasutada tõlki. Tõlgi kasutamine võib aga teatud juhtudel vähendada informatsiooni kogust ja detailsust. Sarah Ewensi ja kolleegide 2016. aasta teadusuuringuga leiti, et küsitletavad, kes rääkisid tõlgi vahendusel, avaldasid vähem detaile kui küsitletavad, kes rääkisid enda emakeeles. Samuti leiti, et valetamise märke esines rohkem nende küsitletavate puhul, kes ei kasutanud tõlgi abi. Uuringuga ei tuvastatud tõlgi osalemise negatiivset mõju usaldusliku kontakti loomisele.¹⁹³

Nagu ka eelnevalt mainitud on usalduslik kontakt eduka küsitlemise oluline komponent. Olukorras, kus küsitlemisel osaleb ka tõlk, on oluline, et ka küsitletava ja tõlgi vahel tekiks usalduslik kontakt. Houston, Russano ja Ricks viisid 2017. aastal läbi teadusuuringu, millega leidsid, et küsitletav tajus suhtlust küsitlejaga vähem negatiivsena, kui enne intervjuud olid

¹⁹⁰ Leal, S. *et al.* Cross-cultural verbal deception. – *Legal and Criminological Psychology* 2018/23, No 2, lk 192-213.

¹⁹¹ Kask, K. Kui seinad räägiksid, lk 113-114.

¹⁹² Marian, V., Neisser, U. Language-Dependent Recall of Autobiographical Memories. – *Journal of Experimental Psychology* 2000/129, No 3, lk 361-367.

¹⁹³ Ewens, S. *et al.* The effect of interpreters on eliciting information, cues to deceit and rapport. – *Legal and Criminological Psychology* 2016/21, lk 286.

küsitletav ja tõlk omavahel loonud usaldusliku kontakti. Seega võib küsitletava ja tõlgi vahel loodud usalduslik kontakt omada positiivset mõju ka küsitleja ja küsitletava vahelisele suhtlusele.¹⁹⁴

Küsitlemise kontekstis on küsimusi tekitanud ka tõlgi istumise koht ruumis. Nimelt soovitatakse tõlgil istuda küsitletava kõrval, sest teadusuuringuga on leitud, et küsitletav tajub küsitlust negatiivsemalt olukorras, kus tõlk istub küsitletava taga.¹⁹⁵

2.2.7.3. Ülekuulamiste salvestamine

Ülekuulamiste salvestamine võimaldab tagantjäreli hinnata ülekuulamise läbiviimist. Paraku ei ole Eestis kahtlustatava ülekuulamise salvestamine kohustuslik. KrMS § 75 lg 4 sätestab vaid, et vajaduse korral alaealise kahtlustatava ülekuulamine salvestatakse. Täna on ainult 25 Ameerika Ühendriikide osariigis kohustuslik teatud tingimustel ülekuulamisi salvestada. 2014. aastal jõustas Ameerika Ühendriikide Justiitsministeerium kohustuse salvestada vahistatute ülekuulamisi, mida viivad läbi õiguskaitseasutused. Teisalt on Austraalias ja Suurbritannias ülekuulamiste salvestamine olnud kohustuslik ning tavapärane praktika alates 1990. aastatest. Inglismaal ja Walesis muutus ülekuulamise salvestamine kohustuslikuks PACE vastuvõtmisega. Jaapani ja Hiina organisatsioonid on samuti hiljuti laiendanud salvestamise nõudeid ning Hollandis muutus ülekuulamiste helisalvestamine tõsistes juhtumites kohustuslikuks 2010. aastal.¹⁹⁶

Ülekuulamise audio- või videosalvestamine on oluline, sest see võimaldab hiljem uurida küsitlemise läbiviimist, kontrollida kogutud informatsiooni kallutatust, tuvastada ütluste tõlgendamist ning samuti veenduda selles, et kahtlustatavale on tutvustatud õigusi ja kohustusi. Uuringutega pole tuvastatud salvestamise mõju koostööle või ülestunnistuse andmisele, kuid see võimaldab osapooltel vestlust hiljem üle kuulata ning teha vajalikke märkmeid. Lisaks on salvestamine oluline ka teadlastele, kes kasutavad salvestisi uurimaks kasutatavaid küsitlemismeetodeid. Teadustöö küsitlemise valdkonnas on vajalik, sest see võimaldab arendada efektiivsemaid info kogumisele orienteeritud küsitlemise tehnikaid.¹⁹⁷

¹⁹⁴ Houston, K. A., Russano, M. B., Ricks, E. P. 'Any friend of yours is a friend of mine': investigating the utilization of an interpreter in an investigative interview. – *Psychology, crime & law* 2017/23, No 5, lk 413.

¹⁹⁵ *Ibidem*.

¹⁹⁶ Russano, M. B., Kelly, C. E., Meissner, C. A. From the ivory tower, lk 287-301.

¹⁹⁷ Kask, K. Kui seinad räägiksid, lk 66-67.

Ülekuulamiste heli- ja videosalvestamine kaitseb politseid alusetutest süüdistustest ja kahtlustatavaid politsei ebakohase käitumise eest ning võimaldab kohtul kuulata ja näha ülekuulamise terviklikku pilti. Samuti loob videosalvestamine võimaluse süsteemselt analüüsida ja hinnata kogu ülekuulamise protsessi ja ülestunnistuse andmist. Geller uuris 1992. aastal ülekuulamiste videosalvestamist Ameerikas ning leidis, et õiguskaitseasutused suhtusid üldiselt videosalvestamisesse positiivselt, videosalvestamine on aidanud kohtus tõendada ülestunnistuse vabatahtlikkust, see on parandanud ülekuulamise tehnikaid ning on ühtlasi ka kasulikuks õppematerjaliks. Teisalt on oht, et videosalvestist hinnatakse valesti, sest isegi kaamera asukoht võib mõjutada isiku taju avaldatud survest. Probleemiks võib osutuda ka see, et kõiki ülekuulamisi ei salvestata või salvestatakse osaliselt. Selline videosalvestiste „valim“ ei anna aga täit ülevaadet sellest, mis ülekuulamistel tegelikult toimus ning kahjustab oluliselt kahtlustatava huve.¹⁹⁸

Nagu eelnevalt mainitud võib küsitlemise videosalvestamisel probleemiks osutuda kaamera perspektiiv. Tavaliselt suunatakse kaamera kahtlustatavale, jättes küsitaja osaliselt või täielikult kaamerapildilt välja. Sellise nurga alt filmitud videosalvestise uurimisel võidakse ülestunnistuse vabatahtlikkust valesti hinnata. Nimelt kallutab kahtlustatavale suunatud kaamerafookus tegema järeldusi, et ülestunnistus oli vabatahtlik. See on seotud kaamera perspektiivi kallutatusega (ingl *camera perspective bias*). Mitmete uuringutega on leitud, et kaamera perspektiivi kallutatuse vältimiseks peaks kaamera paiknema selliselt, et kahtlustatava ja küsitaja profiilid oleksid võrdselt näha. Teisalt on vaieldud, et võrdse fookusega kaamera perspektiiv ei võimalda hinnata isikute emotsioone ja näoilmeid, sest kahtlustatava nägu ei ole täies ulatuses nähtav. Sellele alternatiivne lahendus oleks filmida kahtlustatava ja küsitaja nägusid eraldi kaameratega ning hiljem jagada kahte salvestist ühel ekraanil selliselt, et mõlema näod on samaaegselt nähtavad. Selline alternatiivne lahendus on aga teaduslikult ümber lükatud. Snyder, Lassiter, Lindberg ja Pinegar viisid läbi uuringu, millest selgus, et kahe kaameraga filmimine võimaldas küll eelarvamusteta hinnata ütluste vabatahtlikkust ja isiku süüd, kuid see ei parandanud võimekust täpselt hinnata ülestunnistuse tõepärasust. Seega on leitud, et ülekuulamisi võiks videosalvestada selliselt, et kaamera on kahtlustatavale ja küsitajale suunatud võrdselt või suunatud hoopis küsitajale. Intuitiivselt võib küll kahtlustatavale suunatud fookus tunduda loogilisem, kuid uuringud on näidanud, et selline

¹⁹⁸ Gudjonsson, G. H. The Psychology of Interrogations and Confessions, lk 22-23.

perspektiiv kallutab tegema ebatäpseid järeldusi salvestatud ülekuulamisest, mis omakorda suurendab võimalust, et süütu inimene mõistetakse süüdi.¹⁹⁹

2.2.7.4. Treenimine ja järelevalve

Mahukaid allikaid on pühendatud treeningkursuste loomisele ja rakendamisele, mis keskenduvad politseiametnike ülekuulamisoskuste parandamisele. Vaatamata sellele on treeningkursuste efektiivsust käsitlevate teadusuuringute tulemused väga erinevad. See on tingitud sellest, et treeningkursused erinevad enda tüübi, kestuse ja sisu poolest ning samuti erinevad ka kriteeriumid, mille alusel hinnatakse treeningu efektiivsust ja selle mõju ülekuulamisoskustele. Akca, Lariviere ja Eastwood analüüsisid erinevaid empiirilisi uuringuid, milles hinnati politsei ülekuulamise ja treeningkursuste efektiivsust. Uuringute analüüsist selgus, et ülekuulamise baastadmisi on võimalik saavutada ka lühikese tõenditel põhineva treeningkursusega. Efektiivse küsitluse läbiviimine on jätkuvalt oskuste kogum, mida on keeruline arendada vaid ühe kursuse või sessiooniga. Kognitiivseid võimeid vajavate oskuste arendamiseks, nagu küsimuste valik ning usaldusliku suhte loomine, on vaja läbi viia mitmeid treeningkursuseid. Käesoleval ajal esineb vajadus süsteemsemate treeningute efektiivsust käsitlevate uuringute järele, milles hinnataks treeningute pikaajalist tulemust. Tegemist on keerulise ülesandega, kuid see on vajalik kokkuvõtlike järelduste tegemiseks sellest, kuidas on võimalik parandada ülekuulamise läbiviimist.²⁰⁰

Vajadus põhjalike treeningute järele ei ole vaid teoreetiline probleem, vaid seda teadvustavad lisaks teadlastele ka praktikud, kes ülekuulamisi läbi viivad. Näiteks leidsid Russano ja kolleegid (2014), et ülekuulamisi läbiviivad ametnikud, kes olid läbinud Reidi tehnika või mõne muu süüdistava taktika treeningu, ei uskunud selle efektiivsusesse, leides, et treening oli liiga lihtsustatud ning ei suutnud neid ette valmistada päris elus esinevateks katsumusteks. Hill ja Moston (2011) jõudsid Austraalias läbiviidud uuringus sarnasele järeldusele, nimelt ei olnud 40% vastanutest rahul läbitud treeningu ja enda uuriva intervjuu oskustega.²⁰¹ Uuringutega on leitud, et küsitlajad kasutavad rohkem tehnikaid, mille efektiivsusesse nad usuvad. Seda asjaolu tuleb arvesse võtta õpetades politseiametnikele uusi küsitlemise tehnikaid. Nimelt peab uurijale

¹⁹⁹ Snyder, C. J. *et al.* Videotaped Interrogations and Confessions: Does a Dual-Camera Approach Yield Unbiased and Accurate Evaluations? – Behavioral Sciences & the Law 2009/27, No 3, lk 453-464.

²⁰⁰ Akca, D., Lariviere, C. D., Eastwood, J. Assessing the efficacy of investigative interviewing training courses: A systematic review. – International Journal of Police Science & Management 2021/23, No 1, lk 73-81.

²⁰¹ Russano, M. B., Kelly, C. E., Meissner, C. A. From the ivory tower, lk 287-301.

selgeks tegema tehnika sisu ja tulemuslikkuse, sest vastasel juhul uurijaid küll teavad tehnika olemasolust, kuid ei kasuta seda praktikas, sest nad ei usu selle efektiivsusesse.²⁰²

Lisaks treeningutele on hea ülekuulamise praktika rakendamise seisukohalt oluline ka pidev järelevalve töökohas, sest uuringud on näidanud, et politseiametnike jaoks on töökohas keeruline rakendada sobivaid küsitlemise praktikaid. Treeningud ja koolitused õpetavad küll inimestele uuriva intervjuu läbiviimist, kuid see omab vähest mõju tegelikule tööle, kui puudub vastav järelevalve. Stockdale (1993) on väitnud, et ametnike poolt läbiviidud küsitlemisi peab regulaarselt ja järjekindlalt kontrollima, sest vastasel juhul ei oma PEACE treeningud ja soov uurivat intervjuud parandada mingit tähtsust.²⁰³ Lamb ja kolleegid (2002) uurisid küsitlusi alaealiste tunnistajatega ning tuvastasid olulise erinevuse küsitlemise kvaliteedis sõltuvalt sellest, kas küsitlemise üle teostati järelevalvet või mitte. Nimelt muutus küsitaja käitumine oluliselt pärast järelevalve teostamise lõppu. Küsitajad kasutasid pärast järelevalve lõppu vähem avatud küsimusi ning seetõttu meenutas tunnistaja vähem informatsiooni.²⁰⁴

²⁰² Kask, K. „I Use What I use“: Estonian Investigators' Knowledge of Investigative Interviewing. – *Juridica International* 2012/19, lk 168.

²⁰³ Clarke, C., Milne, R., Bull, R. Interviewing Suspects of Crime, lk 149-162.

²⁰⁴ Lamb, M. E. *et al.* Is Ongoing Feedback Necessary to Maintain The Quality of Investigative Interviews With Allegedly Abused Children? – *Applied Developmental Science* 2002/6, No 1, lk 35.

3. Soovituslikud ülekuulamise printsiibid

Käesolevas peatükis analüüsib töö autor eelnevalt kirjeldatud kahtlustatava ülekuulamise printsiipe, mis tagavad kahtlustatavalt usaldusväärse ja detailse info kogumise ning samuti toob esile ülekuulamise printsiibid, mida ei tohiks kasutada.

Töö autor soovib kasutada informatsiooni kogumisele suunatud ülekuulamise põhimõtteid, mis võimaldavad koguda detailset ja usaldusväärset informatsiooni sündmuse kohta. Ülekuulamisel tasub lähtuda PEACE mudelist, mis koosneb viiest etapist: planeerimine ja ettevalmistus, kaasa ja selgita, selgitused, intervjuu lõpetamine ja intervjuu hindamine. Teadusuuringutega on leitud, et PEACE mudel parandab ülekuulamise struktuuri, sest küsitlemisele eelneb põhjalik ettevalmistus, ülekuulamine on struktureeritud, küsitlajad keskenduvad olulistele teemadele ning oskavad kuulata. Järgides PEACE mudeli etappe on võimalik saada ülevaatlilikud selgitused või ülestunnistus ning mis kõige olulisem, PEACE mudeli puhul puudub sunnitud valeülestunnistuse andmise risk.

Ülekuulamisel ei tohiks kasutada süüdistavaid ülekuulamise printsiipe, millele on omane süü eeldamine, kahtlustatava eraldamine, süüdistamine, stressi ja ärevuse maksimeerimine ning kahtlustatava veenmine ülestunnistust andma. See on tingitud sellest, et süüdistavad ülekuulamise printsiibid on tihedalt seotud valeülestunnistusega. Sellest tulenevalt ei tohiks ülekuulamisel kasutada Reidi tehnikat, mille peamine eesmärk on kahtlustatavalt ülestunnistuse saamine. Reidi tehnika manuaalis kirjeldatud psühholoogiline manipuleerimine ja survestamine on üks põhjusi, miks inimesed annavad valeülestunnistusi. Samuti puuduvad käesoleval ajal ka teadusuuringud, mis kinnitaksid Reidi tehnika efektiivsust usaldusväärsete ütluste saavutamisel.

Kahtlustatava ülekuulamisel peaks kasutama tehnikaid, mis ei eelda isiku süüd. Esimeses peatükis käsitletud kahtlustatava ülekuulamise regulatsioonist tulenevalt on süütuse presumptsioon üks olulisemaid kahtlustatava põhiõigusi, mida peab austama kogu kriminaalmenetluse vältel. Süüdistavate tehnikate, sealhulgas Reidi tehnika, peamisi probleeme seisneb selles, et ülekuulamine viiakse läbi eeldades isiku süüd. Süüd eeldav küsitlaja esitab rohkem süüd eeldavaid küsimusi ning seab eesmärgiks enda eelarvamust toetava informatsiooni kogumise. See viib aga selleni, et küsitlaja keskendub vaid enda eeldust kinnitava ülestunnistuse saamisele ning võib kahtlustatava väiteid valesti tõlgendada. Samuti mõjutavad süüd eeldavad küsimused ka küsitletava käitumist, muutes nad närvilisemaks ja kaitsvamaks, mis muudab nad küsitlaja silmis veelgi ebausaldusväärsemaks. Seega kallutab süü

eeldamine kogu ülekuulamise protsessi ja selle tulemusi, mistõttu on informatsiooni kogumisele suunatud küsitlemise eesmärkide täitmiseks oluline sellist olukorda vältida ehk kasutama peaks ülekuulamise printsiipe, mis ei eelda isiku süüd.

Edukas ja struktureeritud ülekuulamine algab põhjalikust ettevalmistusest, mis hõlmab endas tõenditega tutvumist, kahtlustatava kohta informatsiooni kogumist, ruumi valikut ning ülekuulamise salvestamiseks vajaliku tehnika üles seadmist. Ettevalmistuse etapile järgneb sissejuhatav vestlus, milles luuakse usalduslik kontakt. Seejärel toimub informatsiooni kogumise etapp, mille käigus on võimalik kasutada motiveerivat intervjuud, praimimist, kognitiivset intervjuud ning tõendite avaldamise printsiipe. Ülekuulamine lõpetatakse kokkuvõtte tegemise ning intervjuu hindamisega.

Ettevalmistuse etapis peab küsitleja enne kahtlustatava ülekuulamist põhjalikult tutvuma kuriteo asjaolude ning olemasolevate tõenditega. Samuti on oluline uurida informatsiooni kahtlustatava isiku kohta, et valida õige suhtlusviis ning saada aimdust kuidas usalduslikku kontakti luua ning küsimusi esitada. Kahtlustatava puhul peab tähelepanu pöörama haavatavuse tunnustele, kultuurilisele taustale ning keelelistele erinevustele. Ettevalmistus on vajalik küsitluse sujuvuse tagamiseks ning selleks, et küsitleja oleks enesekindel ning suudaks keskenduda kahtlustatava poolt avaldatud informatsioonile.

Haavatavad kahtlustatavad kuuluvad valeülestunnistuste riskigruppi, mistõttu on nende ülekuulamiseks täiendavad soovitused. Euroopa direktiiv (EL) 2016/800, EIK kui ka KrMS sätestavad täiendavaid tingimusi haavatavate isikute ülekuulamiseks. Nimelt peab haavatavate kahtlustatavate puhul arvestama isiku vanuse, küpsusastme ning intellektuaalsete ja emotsionaalsete võimetega. Seega on enne ülekuulamise läbiviimist vajalik selgeks teha isiku haavatavus, mis võib olla seotud isiku vanuse, psüühikahäire, mõjutatavuse, intelligentsuse või muu isikulise eripäraga. Kõik kahtlustatava haavatavuse faktorid ei pruugi küsitlejale enne ülekuulamist teada olla, mistõttu peaks küsitleja usaldusliku kontakti loomise etapis erilist tähelepanu pöörama tunnustele, mis viitavad haavatavusele. Muu hulgas tuleb silmas pidada situatsioonilisi faktoreid, mis võivad isiku haavatavust suurendada. Haavatavuse tunnuste markerimine võimaldab küsitlejal edasist ülekuulamist vastavalt kohandada.

Enne ülekuulamise läbiviimist peab küsitleja selgeks tegema kahtlustatava kultuurilise tausta. Nimelt võivad kultuurilised erinevused isiku ütluste tõepärasuse hindamise keeruliseks muuta.

Selleks, et küsitaja teeks õigeid järeldusi kahtlustatava ütluste usaldusväärsuse kohta, peab arvestama, et erinevates kultuuriruumides võib ka informatsiooni edastamise stiil erineda.

Ettevalmistuse etapis peaks selgeks tegema ka kahtlustatava keeleoskuse, sest võõrkeelt kõneleva kahtlustatava ülekuulamisel, kes ei valda eesti keelt, tuleks suhtluse sujuvuseks kasutada tõlgi abi. Kahtlustatava õigus tõlgi abile on sätestatud nii EIÕK-is ka ja KrMS-is. Kaitseõiguste tagamise kõrval on tõlgi kasutamise vajadus tingitud ka sellest, et see parandab isiku meenutamise võimekust. Nimelt ühes keeleruumis omandatud informatsioon on oluliselt kättesaadavam, kui selle informatsiooni meenutamine toimub samas keeles. Juhul, kui ülekuulamisse kaasatakse tõlk, peab enne ülekuulamist kahtlustatava ja tõlgi vahel tekkima usalduslik kontakt, sest selliselt tajub kahtlustatav ülekuulamist vähem negatiivsena, mis võib omakorda positiivselt mõjutada kahtlustatava ja küsitaja vahelist suhtlust. Suhtluse sujuvuseks on soovitatav, et tõlk istuks kahtlustatava kõrval. Tõlgi kaasamisel puhul peab küsitaja tähelepanu pöörama asjaolule, et tõlgi kasutamine võib vähendada ülekuulamisel kogutava informatsiooni kogust ja detailsust.

Ülekuulamise läbiviimiseks soovitab töö autor valida suur ja avar ruum. Nagu ka eelnevalt mainitud on informatsiooni kogumisele suunatud ülekuulamise üks olulisemaid komponente usalduslik kontakt küsitaja ja küsitatava vahel, mis sõltub muu hulgas ka isikuid ümbritsevast keskkonnast. Ruumi kujunduse ja suurusega on võimalik mõjutada kahtlustatava käitumist ja informatsiooni avaldamist. Uuringutega on leitud, suuremas ja avaramas ruumis tunnevad küsitatavad end mugavamalt, mis võib positiivselt mõjutada ka küsitlemisel loodavat usalduslikku kontakti. Samuti on leitud, et suuremas ja avatumas ruumis avaldavad isikud rohkem informatsiooni ja kriitilisi detaile.

Käesoleva töö autor soovitab ülekuulamisi audio- või videosalvestada. EIÕK ei sätesta kahtlustatava ülekuulamise salvestamise kohustuslikkust ning KrMS-is on sätestatud vaid, et vajaduse korral salvestatakse alaealiste kahtlustatavate ülekuulamine. Vaatamata sellele esineb mitmeid põhjuseid, miks on ülekuulamise efektiivsuse parandamiseks kasulik audio- või videosalvestamine. Ülekuulamise salvestamine võimaldab uurijal keskenduda küsimuste formuleerimisele, kahtlustatava ütlustele ja aktiivsele kuulamisele. Ülekuulamise salvestamine võimaldab hiljem teha täiendavaid märkusi protokollis, mis tagab täpse informatsiooni. Samuti võib ülekuulamise salvestis olla hea tõend kohtus ning see võimaldab uurida küsitlemise läbiviimist. Lisaks on see kahtlustatavate kaitsetagatis politsei ebakohase käitumise eest ning muu hulgas kaitseb ka politseid alusetutest süüdistustest. Küsitlemise salvestamine on oluline

ka teadlastele küsitlemismeetodite arendamiseks. Teadustöö on märgilise tähtsusega efektiivsemate info kogumisele suunatud küsitlemise tehnikate arendamisel. Kahtlustatava huvide kaitseks peaks salvestama kõiki küsitlusi. Seega on enne ülekuulamist vaja üles seada salvestamiseks vajalik tehnika. Videosalvestamise puhul on kaamera perspektiivi kallutatuse vältimiseks ja ülestunnistuse vabatahtlikkuse hindamiseks oluline, et videokaamera oleks kahtlustatavale ja küsitlejale suunatud võrdselt või suunatud hoopis küsitlejale.

Kahtlustatava ülekuulamine peab algama sissejuhatava vestlusega, milles tutvustatakse menetlustoimingu eesmärki, selles osalejaid ning kahtlustatava õigusi ja kohustusi. Õiguste ja kohustuste tutvustamise puhul peab küsitaja veenduma selles, et kahtlustatav on nendest õigesti aru saanud. Parim viis selleks on lasta ülekuulataval selgitada, mida ta on aru saanud ning millised õigused talle kohalduvad. Sissejuhatava vestluse käigus võiks küsitaja enda ja kahtlustatava vahel saavutada usaldusliku kontakti, mis aitab saavutada ning säilitada koostööd soosivat keskkonda. Usalduslik kontakt on üks tähtsamaid ülekuulamise komponente, sest see tagab parema koostöö ja vastastikuse reageerimise kahtlustatavaga. Samuti on leitud, et inimlik ja austav suhtumine kahtlustatavasse lihtsustab ülekuulamise läbiviimist, muutes ülestunnistuse andmise kahtlustatava jaoks kergemaks.

Informatsiooni kogumise etapis peab küsitaja kasutama ülekuulamise printsiipe, mis tagavad usaldusväärse informatsiooni kogumise. Selleks soovitab töö autor kasutada motiveerivat intervjuud, praimimist, kognitiivset intervjuud ning tõendite avaldamise printsiipe.

Töö autori hinnangul on kahtlustatava ülekuulamisel soovituslik kasutada motiveeriva intervjuu printsiipe. Praktikud seisavad tihti silmitsi olukorraga, kus kahtlustatav ei soovi selgitusi anda ega tekkinud olukorda lahendada. Sellisel juhul võib abi leida motiveeriva intervjuu tehnikast, mille eesmärk on saavutada empaatiline, usalduslik ning hinnangutevaba keskkond ning säilitada eesmärgile suunatud strateegia kogu suhtluse vältel. Motiveeriva intervjuu põhimõte seisneb selles, et isiku motivatsioon muutuda suureneb leebe läbirääkimise käigus, milles võimaldatakse isikul endal kaaluda käitumise muutmise positiivseid ja negatiivseid külgi. Vaatamata sellele, et motiveeriv intervjuu on arendatud terapeutilises kontekstis isiku suunamiseks oma käitumist muuta, on sellist lähenemist võimalik kasutada ka kahtlustatava ülekuulamisel, sest valeülestunnistuste vältimiseks peab ülestunnistuse andmise ja informatsiooni avaldamise soov tulenema kahtlustatavast endast ning ei tohi olla tingitud survestamisest ja ähvardamisest. Motiveeriva intervjuu põhimõtetel rajanev küsitlemine on otseselt seotud info avaldamisega ning vastupanu vähenemisega küsitletava poolt.

Töö autor soovib detailse informatsiooni kogumiseks kasutada praimimist. Praimimise puhul on tegemist mälu nähtusega, mille puhul meenutab inimene paremini stiimuleid, millega ta on varasemalt kokku puutunud. Teadusuuringuga on leitud, et aktiveerides kiindumussuhte ja info avaldamisega seotud mõisteid on küsitletavaid võimalik muuta palju avatumaks ja kättesaadavamaks. Sellest tulenevalt meenutavad küsitletavad ka rohkem detaile sündmuse kohta. Seega on teadvustamatuid protsesse mõjutades võimalik muuta isikut koostööaltniks.

Detailse informatsiooni kogumiseks ning kahtlustatava valelikkuse hindamiseks on võimalik kasutada kognitiivset intervjuud kahtlustatavatele. Tegemist on hinnangutevaba küsitlemise stiiliga, milles võimaldatakse kahtlustataval iseseisvalt meenutada ning selgitusi anda. Kognitiivne intervjuu kahtlustatavale seisneb selles, et ülekuulamise alguses palutakse kahtlustataval rääkida kõnealusest sündmusest nii detailselt kui võimalik. Seejärel palutakse kahtlustataval sündmust joonistada. Kahtlustatavale esitatakse avatud küsimusi, mis on suunatud informatsiooni kogumisele. Järgnevalt palutakse kahtlustataval jutustada lugu vastupidises järjekorras, mis suurendab isiku kognitiivset laadungit. Pärast loo tagurpidi jutustamist vastandatakse kahtlustatavat järk-järgult esinenud vasturääkivustega. Seejärel tehakse kokkuvõtte kogutud informatsioonist ning kahtlustataval võimaldatakse parandada ebatäpsusi. Küsitluse lõpus selgitatakse valelikule kahtlustatavale, et mõistlik on tõtt rääkida praegu, kui kunagi hiljem. Seega võib kognitiivset intervjuud kahtlustatavatele kasutada olukorras, kus ei ole selge, kas kahtlustatav on aus või valelik, sest see võimaldab hinnata kahtlustatava vasturääkivaid väiteid ning seega hinnata informatsiooni usaldusväärsust. Ühtlasi suurendab kognitiivne intervjuu kahtlustatavalt saadava informatsiooni kogust.

Vaieldamatult omavad kahtlustatava ülekuulamisel tähtsust tõendid ning nende avaldamise viis, kuid kahtlustatava ülekuulamise regulatsioon ei käsitle ülekuulamisel tõendite avaldamise temaatikat. Vältimaks tõendite esitamisest ning isiku süüdistamisest tingitud valeülestunnistusi, informatsiooni kinnipidamist, teo eitamist, valetamist ning usaldussuhte kahjustamist on teadlased soovitanud avaldada tõendeid hiljem või järkjärguliselt. See tähendab seda, et tõendeid ei tohiks avaldada ülekuulamise alguses või esimeses kolmandikus, vaid alles pärast seda, kui kahtlustatav on vastava asjaolu kohta juba selgitusi andnud. Eksperimentaalsete uuringutega on leitud, et tõendite hilise või järkjärgulise avaldamisega annavad kahtlustatavad parema ülevaate toimumust.

Lisaks informatsiooni kogumisele on kahtlustatava ülekuulamisel oluline ka saadava informatsiooni tõepärasus. Valetamise tuvastamiseks ja ütluste usaldusväärsuse hindamiseks

soovib töö autor kasutada tõendeid strateegiliselt. Selleks peab küsitaja ülekuulamise alguses võimaldama kahtlustataval iseseivalt anda selgitusi sündmusest. Seejärel hakkab küsitaja avaldama tõendeid ning palub kahtlustataval neid selgitada. Tõendite avaldamisel peab liikuma üldisematest tõenditest konkreetsemate juurde. Peamine soovitus tõendite strateegilise kasutamise puhul on avaldada tõendeid alles siis, kui kahtlustatavat on küsitletud nendes tõendites sisalduvate faktide osas. Selliselt on võimalik kontrollida kahtlustatava aimdust, kui palju informatsiooni küsitaja omab. Tõendite strateegiline kasutamine võimaldab tuvastada vastuolusid isiku ütluste ja olemasolevate tõendite vahel ning vastandada isikut nende vasturääkivustega. SUE tehnika edukust valetamise tuvastamisel on kinnitanud ka mitmed teadusuuringud, mille kohaselt andsid kahtlustatavad tõendite strateegilise avaldamise tulemusel rohkem tõenditega vasturääkivaid ütlusi. Uuringutega on leitud ka, et süüdi olevad kahtlustatavad kohandavad enda strateegiaid ja ütlusi tõenditega, mida nad eeldavad, et küsitaja omab, mille tulemusena avaldavad küsitajale uut informatsiooni, mida küsitaja varasemalt ei teadnud.

Kahtlustatavalt uue informatsiooni kogumiseks on laiendatud tõendite strateegilise kasutamise tehnikat ning loodud strateegia vahetuse tehnika, mida soovitatakse kasutada kahtlustatavatega, kes on valmis rääkima, kuid kes varjavad asjas kriitilist tähtsust omavat informatsiooni. SoS tehnika põhimõtete kohaselt peab küsitaja säilitama kahtlustatava motivatsiooni rääkida. Selleks peab säilitama hinnangutevaba keskkonda ning kahtlustatavale peab jääma mulje, et tema jutu usutavuse säilitamine on võimalik. Teine SoS põhimõte on seotud strateegilise tõendite avaldamisega, millega luuakse mulje, et küsitaja omab informatsiooni kahtlustatava tegevuste kohta. Kolmanda SoS põhimõtte kohaselt tuleks kahtlustatava ütluste ja tõendite vahelisi vastuolusid esitleda selliselt, et see julgustaks kahtlustatavat vahetama strateegiat ning muutuma avatumaks. Selleks tuleks kasutada reaktiivset ütluste ja tõendite vaheliste ebakõlade vastandamise tehnikat, mille kohaselt peaks kahtlustatavat viivitamata vastandama ka vähetähtsate asjaoludega, mis annab kahtlustatavale aimdust, et valetamine ei ole produktiivne strateegia. Teadusuuringuga on leitud, et reaktiivse vastandamisega on võimalik muuta kahtlustatavat vastutulelikumaks ning avatumaks, mille tulemusel avaldavad kahtlustatavad rohkem uut teavet.

Kahtlustatava ülekuulamise läbiviimise puhul on oluline pärast informatsiooni kogumise etappi teha kokkuvõtte kogutud informatsioonist. Nimelt peab kahtlustataval võimaldama teha parandusi ja täiendusi enda ütlustest ning selgitama, mis teda tulevikus ees ootab. Samuti võimaldatakse kokkuvõtte etapis kahtlustataval esitada täiendavaid küsimusi.

Pärast ülekuulamise lõppu peaks järgnema ülekuulamise hindamise etapp, mis toimub kahtlustatava juuresolekuta. Hindamise etapis analüüsib ametnik ülekuulamisel kogutud informatsiooni ning paneb paika edasised menetlustoimingud. Samuti on hindamise etapis oluline analüüsida ametniku sooritust ülekuulamisel, mis võimaldab õppida ülekuulamise läbiviimisel esinenud puudustest. Ametniku ülekuulamise soorituse hindamist võimaldab eelnevalt mainitud ülekuulamise salvestamine.

Ülekuulamise printsiipide rakendamiseks praktikas on vajalik ametnike piisav ja tõhus väljaõpe. Uuringutega on leitud, et ülekuulamisi läbiviivad ametnikud teadvustavad ka ise vajadust parema treeningu järele. Käesoleval ajal esineb aga vajadus ülekuulamise treeningute efektiivust käsitlevate uuringute järele, mis võimaldaksid teha järeldusi sellest, milline treening võimaldab trennida efektiivse ülekuulamise läbiviimist. Oluline on, et küsitlemise tehnikate õpetamisel tehtaks lisaks tehnika sisule selgeks ka selle tulemuslikkus, sest vastasel juhul ei kasuta ametnikud õpetatud tehnikat praktikas. Lisaks efektiivsele treeningutele peab töökohas olema vastav järelevalve, et kontrollida õpetatud tehnikate kohast rakendamist. Järelevalve puudumine võib tähendada, et ametnik ei kasuta uuriva intervjuu põhimõtteid ning pöördub tagasi endale mugava küsitlemise stiili juurde.

Nagu ka varasemalt mainitud esineb vajadus teaduspõhiste ülekuulamise tehnikate järele, mis võimaldavad saavutada tõepäraseid ütlusi. Selleks peab parandama koostööd seadusandliku võimu, praktikute ja teadlaste vahel. Teadustöö arendamise puhul peab tähelepanu pöörama ka uuringute tulemuste avaldamisele. Informatsiooni edastamiseks laialdasele ringkonnale peavad uuringu tulemused olema edastatud võimalikult selgelt ja lühidalt.

KOKKUVÕTE

Käesoleva magistritöö eesmärk oli uurida valeülestunnistuse andmise põhjuseid ning analüüsida, milliste teaduslikult tõendatud kahtlustatava ülekuulamise printsiipide järgimine tagab usaldusväärse ja detailse info kogumise. Töö keskmeks oli uurida, millised kahtlustatava ülekuulamise printsiibid sobituksid Eesti Vabariigi õiguskorda. Selleks uuris autor rahvusvahelisest õigusest ning Eesti õigusaktidest tulenevaid tingimusi kahtlustatava ülekuulamiseks, valeülestunnistuse olemust ja põhjuseid, levinumaid ülekuulamise tehnikaid ning informatsiooni kogumisele suunatud ülekuulamise printsiipe.

Magistritöö uurimisküsimuseks oli, millised teaduspõhised printsiibid tagavad kahtlustatavalt usaldusväärse ja detailse info kogumise.

Uurides üldist kahtlustatava ülekuulamise regulatsiooni, selgus, et nii rahvusvaheline õigus kui ka Eesti Vabariigi kriminaalmenetluse seadustik sätestavad vaid formaalsed kahtlustatava ülekuulamise kriteeriumid, kuid ei näe ette konkreetseid küsitlemise tehnikaid ja printsiipe. Kuna Eestis puudub kahtlustatava ülekuulamist reguleeriv metoodika, esines vajadus uurida psühholoogia valdkonnas uuritud ülekuulamise printsiipe, millest ametnikud saaksid lähtuda usaldusväärse informatsiooni kogumisel. Vajadus ülekuulamise printsiipide järele on tingitud sellest, et ebaõige tehnika kasutamine võib viia valeülestunnistuse andmiseni, mille esinemise sagedust ilmestavad Ameerika Ühendriikides loodud *The Innocence Project*'i tulemused. Nimelt on Ameerika Ühendriikides käesolevaks ajaks 375-st DNA testide alusel õigeksmõistetutest 29% eelneva menetluse käigus andnud valeülestunnistusi. Valeülestunnistused on peamiselt seotud süüdistavate ülekuulamise tehnikatega, milles avaldatakse kahtlustatavale survet, eeldatakse süüd, esitatakse valetõendeid ning veenakse kahtlustatavat ülestunnistust andma. Seega on suur osa valeülestunnistusi seotud ebaõige ülekuulamise tehnikaga. Valeülestunnistuste temaatika juures on oluline rõhutada seda, et haavatavad isikud on eriti tundlikud ülekuulamisel avaldatud survele. Seda ilmestab ka nende ülekaalukas esindatus valeülestunnistuste andmisel. Haavatavate isikute hulka kuuluvad psüühikahäirega, noored, eakad, madala intelligentsuse, isiksusehäire ja aktiivsuse- ja tähelepanuhäiretega inimesed. Seega peab haavatavate isikute puhul eriti hoolikalt valima ülekuulamise tehnikaid. Selleks, et vältida valeülestunnistusi ning koguda võimalikult usaldusväärset informatsiooni, peab ülekuulamisel kasutama ka vastavaid printsiipe, mis võimaldaksid nimetatud eesmärgi saavutada. Selliste printsiipide leidmiseks tuleb pöörduda psühholoogiaalaste teadusuuringute poole, mis hindavad ülekuulamise tehnika mõju

kahtlustatavale. Soovituslike ülekuulamise printsiipide leidmiseks uuriski töö autor erinevaid psühholoogilisi teadusuuringuid ning seejärel analüüsis nende sobivust Eesti õiguskorda.

Kolmandas peatükis andis töö autor ülevaate kahtlustatava ülekuulamise printsiipidest, mis tagavad kahtlustatavalt usaldusväärse ja detailse informatsiooni kogumise. Samuti kirjeldas autor, milliseid ülekuulamise printsiipe ei tohiks kasutada. Autori toodud soovituslikud ülekuulamise printsiibid lähtuvad PEACE mudeli struktuurist, mille kohaselt jaguneb ülekuulamine ettevalmistuse, sissejuhatava vestluse, informatsiooni kogumise, kokkuvõtte tegemise ning intervjuu hindamise etappideks. Igas etapis kirjeldab töö autor erinevaid printsiipe, millest küsitleja lähtuda võiks.

Esimene etapp hõlmab endas ettevalmistust ülekuulamiseks, mille käigus küsitleja tutvub kuriteo asjaolude ja tõenditega. Samuti peaks ametnik ettevalmistuse etapis koguma informatsiooni kahtlustatava isiku kohta, et hinnata isiku haavatavust, kultuurilist tausta ja keelelisi oskusi. Informatsioon kahtlustatava isiku kohta on oluline, sest see võimaldab küsitlejal arvestada isiku eripäradega ning valida sobiv lähenemisviis. Keeleliste oskuste tuvastamine on vajalik selleks, et küsitleja saaks vajadusel kaasata tõlki. Enne ülekuulamist peaks küsitleja ette valmistama avara ruumi ning üles seadma videosalvestamise tehnika. Ülekuulamist videosalvestades on oluline, et kogu ülekuulamine salvestataks algusest lõpuni ning et kaamera fookus oleks suunatud kahtlustatavale ja küsitlejale võrdselt.

Ettevalmistusele järgneb sissejuhatava vestluse etapp, milles tutvustatakse kahtlustatavale läbiviidavat menetlustoimingut, selles osalevaid isikuid ning tutvustatakse selgelt ja arusaadavalt kahtlustatava õigusi ja kohustusi. Küsitleja peab veenduma selles, et kahtlustatav on talle tutvustatud õigustest ja kohustustest korrektselt aru saanud ning mõistab nende sisu. Sissejuhatav vestlus on ülekuulamise üks nurgakive, milles peab saavutama usaldusliku kontakti kahtlustatavaga, sest see tagab parema koostöö ja vastastikuse reageerimise. Ühtlasi muudab usalduslik kontakt ülestunnistuse tegemise kahtlustatava jaoks kergemaks.

Informatsiooni kogumise etapis peaks küsitleja usaldusväärse ja detailse informatsiooni kogumiseks kasutama printsiipe, mis ei ole survestavad, süüd eeldavad ega manipuleerivad. Soovituslik on kasutada motiveerivat intervjuud, mille kohaselt viiakse ülekuulamine läbi kahtlustatavat austades ning leebe küsitlemise käigus suunatakse kahtlustatavat iseseisvalt otsustama informatsiooni avaldada. Muutmaks kahtlustatavat avatumaks võib abi leida ka praimimise tehnikast. Selleks, et koguda detailset informatsiooni ning hinnata kahtlustatava

ütluste tõepärasust peaks küsitleja kasutama kognitiivset intervjuud, mis võimaldab tuvastada vasturääkivusi isiku ütluste vahel. Info kogumise etapis tuleb kindlasti tähelepanu pöörata tõendite avaldamise järjekorrale. Nimelt peaks küsitleja kahtlustatavale tõendeid avaldama järk-järgult ning alles pärast seda, kui kahtlustatavat on tõendis sisalduva asjaolu kohta juba küsitletud. Tõendite strateegilise kasutamise tehnika võimaldab kahtlustatavalt koguda täiendavat informatsiooni ning hinnata ütluste usaldusväärsust. Selleks, et kahtlustatav muutuks avatumaks ning avaldaks uut informatsiooni, on tõendite avaldamisel soovituslik kasutada strateegia vahetuse tehnikat.

Pärast informatsiooni kogumise etappi on oluline teha kokkuvõtte kogutud informatsioonist, mille käigus võimaldatakse kahtlustataval esitada täiendavat informatsiooni ning teha parandusi ebatäpsuste osas. Kokkuvõtte etapis selgitatakse kahtlustatavale edasist menetluse käiku.

Ülekuulamise lõppedes hindab ametnik ülekuulamisel kogutud informatsiooni detailsust ning kooskõla olemasolevate tõenditega ning otsustab järgnevad menetluslikud sammud. Selles etapis hindab ametnik enda sooritust ülekuulamisel ning analüüsib võimalikke puudusi enda küsitlemisoskustes. Ülekuulamise soorituse hindamiseks oleks hea, kui vaadataks üle videosalvestis, sest see annab kõige parema ja konstruktiivsema ülevaate.

Eduka ülekuulamise läbiviimiseks ning teadusuuringutega tõendatud efektiivsete ülekuulamise printsiipide juurutamiseks ametnike seas on olulisel kohal pidev väljaõpe ja koolitamine. Koolitusprogrammid peavad olema põhjalikud ning keskenduma lisaks ülekuulamise printsiibi olemusele ka selle efektiivsuse tutvustamisele. Õpetatud tehnikate korrektset rakendamist peaks töökohas kontrollima järelevalve, mis muu hulgas distsiplineeriks ametnikke kasutama uusi tehnikaid.

BEST PRACTICE OF SUSPECT INTERROGATION

Summary

The aim of this master thesis is to examine the causes of false confessions and to analyse, which of the scientifically proven suspect interrogation principles secure the gathering of detailed and truthful information.

At the present time there is no interrogation methodology in Estonia and the suspect interrogation is regulated by the Code of Criminal Procedure, which stipulates only some formal interrogation criteria, such as introducing the suspect to his rights and obligations, ensuring the assistance of a counsel and preparing a report. The Code of Criminal Procedure gives only a few guidelines for interrogation but does not regulate the methods. Therefore, it is not possible to evaluate the truthfulness of the results of the interrogation.

The purpose of the master thesis is to suggest the scientifically proven effective suspect interrogation principles which could be used in Estonian legal system.

The need for an appropriate interrogation methodology arises from the infamous false confessions cases, that have caught attention in the past decades. False confessions are not just a theoretical problem. The statistics of The Innocence Project show that in the United States 29% of 375 DNA exonerees involved false confessions. Interrogation techniques that combine psychological pressures can easily cause an innocent person to confess. Convicting an innocent person is problematic, because it can have a devastating effect on the convicted person and it undermines the trust and support of the society towards the State. The purpose of criminal law is to protect the legal order and to punish those who have actually committed the alleged offense.

Thus, it is important to carry out research on the scientifically proven interrogation principles that secure truthful confessions. The author of this master thesis examined the requirements for suspect interrogation set by the international law and Estonian legislation, the essence and causes of false confessions, the most popular interrogation techniques, and information-gathering interrogation principles. This research paper is divided into three chapters. In the first chapter the author gives an overview of the suspect interrogation standards set by the international law and Estonian legislation. The author also describes three types of false confessions (voluntary, coerced-compliant and coerced-internalized) and explains their

psychological causes. The second chapter describes accusatorial and information-gathering interrogation practices and examines their impact on the interrogation and confessions. In the third chapter the author brings out scientifically proven interrogation principles that could be used in Estonia.

The international law and Estonian Code of Criminal Procedure provide only formal criteria for suspect interrogation and do not describe the interrogation techniques and principles. As mentioned above, the high percentage of false confessions illustrates, that improper interrogation techniques can cause false confessions and thus a wrongful conviction. In order to gather truthful information and avoid false confessions, it is important to use information-gathering interrogation principles. The author of this research paper advises to use interrogation principles based on the PEACE model structure, according to which the interrogation consists of five stages: preparation, introductory conversation, information gathering, conclusion and evaluation. In each step, the author describes different principles that could be used.

The first stage consists of preparations before the interrogation. The interrogator examines the circumstances of the crime and the evidence. In the preparation phase the interrogator should also gather information about the suspect to distinguish the possible vulnerabilities, cultural background and language skills. Personal information about the suspect allows the interrogator to consider the personal characteristics and choose the appropriate approach. Identifying the language skills of the suspect allows the interrogator to involve an interpreter if necessary. The interrogator should prepare a spacious room and set up video recording technique. When recording an interrogation, it is important that the entire interrogation is recorded and that the camera focuses on the suspect and the interrogator equally.

The preparation stage is followed by an introductory conversation. The interrogator introduces to the suspect the criminal proceedings, the persons involved and explains the rights and obligations of the suspect. The interviewer must ensure that the suspect has understood the rights and obligations introduced to him. During the introductory conversation the interrogator should build rapport with the suspect. Scientific research has shown that rapport ensures better co-operation and mutual response, and it also makes it easier for a suspect to make a confession.

At the information gathering stage the interviewer should use principles that are not oppressive, guilt presumptive or manipulative. It is recommended to use motivational interview, according to which the interrogation is conducted with respect for the suspect. During a gentle

interrogation the suspect is guided to independently decide whether he will disclose information or not. Priming technique may be useful to make the suspect more open. In order to gather detailed information and assess the veracity of the suspects' statements, it is advised to use cognitive interview for suspects (CIS). CIS allows to identify inconsistencies between the suspects' statements. At the information gathering stage it is important to pay attention to the revealing of evidence. The evidence should be revealed gradually and only after the suspect has already been questioned about the certain facts. The Strategic Use of Evidence (SUE) allows to gather additional information and assess the credibility of the suspects' statements. Shift-of-Strategy approach is an extension of the SUE technique that encourages the suspect to become more forthcoming and it is effective at eliciting new information.

After the information gathering stage it is important to make a summary of the gathered information. The suspect should be allowed to give additional information and correct the inaccuracies. The interrogator should also explain the upcoming criminal proceedings.

The last stage consists of evaluation. The interrogator should assess the gathered information and decide on the next procedural steps. At this stage, the interrogator evaluates his performance during the interrogation and analyses possible shortcomings in his interviewing skills. To assess the performance during the interrogation, it would be useful to review the video recording, as this provides the best and most constructive overview.

Continuous education and training are essential for achieving good interrogation skills. Training programmes must be comprehensive and focus on the nature and effectiveness of the interrogation principle. The correct application of the techniques taught should be monitored in the workplace by the supervision. Supervision is important, because it also motivates the interrogators to use the new and appropriate interrogation principles.

KASUTATUD ALLIKAD

Kasutatud kirjandus

1. Abbe, A., Brandon, S. E. Research article. Building and maintaining rapport in Investigative Interviews. – Police Practice and Research 2014/15, No 3.
2. Abbe, A., Brandon, S. E. The Role of Rapport in Investigative Interviewing: A Review. – Journal of Investigative Psychology and Offender Profiling 2013/10, No 3.
3. Akca, D., Lariviere, C. D., Eastwood, J. Assessing the efficacy of investigative interviewing training courses: A systematic review. – International Journal of Police Science & Management 2021/23, No 1. Alison, L. J. *et al.* Why Tough Tactics Fail and Rapport Gets Results: Observing Rapport-Based Interpersonal Techniques (ORBIT) to Generate Useful Information From Terrorists. – Psychology, Public Policy, and Law 2013/19, No 4.
4. Baldwin, J. Police Interview Techniques. Establishing Truth or proof? – The British Journal of Criminology 1993/33, No 3.
5. Campbell, L. Criminal Labels, the European Convention on Human Rights and the Presumption of Innocence. – The Modern Law Review 2013/76, No 4.
6. Clarke, C., Milne, R., Bull, R. Interviewing Suspects of Crime: The Impact of PEACE Training, Supervision and the Presence of a Legal Advisor. – Journal of Investigative Psychology and Offender Profiling 2011/8, No 2.
7. Davis, D., Leo, R. Strategies for Preventing False Confessions and Their Consequences. Raamatus Kebbel, M. R., Davines, G. M. (toim). Practical Psychology for Forensic Investigations and Prosecutions. Chichester: John Wiley & Sons 2006.
8. Dawson, E. *et al.* A room With a View: Setting Influences Information Disclosure in Investigative Interviews. – Law and Human Behavior 2017/41, No 4.
9. Dawson, E., Hartwig, M., Brimbal, L. Interviewing to Elicit Information: Using Priming to Promote Disclosure. – Law and Human Behavior 2015/39, No 5.
10. Drizin, S. A., Leo, R. A. The Problem of False Confessions in the Post-DNA World. – North Carolina Law Review 2004/82.
11. Eesti Vabariigi põhiseadus. Komm vlj. 5., täiend. vlj. Tartu: sihtasutus Iuridicum 2020.
12. Ewens, S. *et al.* The effect of interpreters on eliciting information, cues to deceit and rapport. – Legal and Criminological Psychology 2016/21.
13. Geiselman, R. E. The cognitive interview for suspects (CIS). – American Journal of Forensic Psychology 2012/30, No 3.

14. Giolla, E. M., Granhag, P. A. Interviewing Suspects. Raamatus Davies, G. M., Beech, A. R. (toim). Forensic Psychology: Crime, Justice, law, Interventions. Third Edition. Wiley & Sons Ltd 2017.
15. Granhag, P. A. *et al.* Eliciting cues to deception by tactical disclosure of evidence: The first test of the Evidence Framing Matrix. – Legal and Criminological Psychology 2013/18, No 2.
16. Granhag, P. A., Hartwig, M. The Strategic Use of Evidence Technique: A Conceptual Overview. Raamatus Granhag P. A., Vrij, A., Verchuere, B. Detecting Deception: Current Challenges and Cognitive Approaches. Wiley-Blackwell 2015.
17. Gudjonsson, G. H. The Psychology of Interrogations and Confessions. A Handbook. Chichester: John Wiley & Sons 2003.
18. Gudjonsson, G. H., Sigurdsson, J. H. False confessions in the Nordic countries: background and current landscape. Raamatus Granhag, P. A. (toim). Forensic Psychology in Context: Nordic and International Approaches. Cullompton: Willian Publishing 2010.
19. Halvorsen, V. Is it Better That Ten Guilty Persons Go Free than That One Innocent Person Be Convicted? – Criminal Justice Ethics 2004/23, No 3.
20. Hartwig, M., Granhag, P. A., Luke, T. Strategic Use of Evidence During Investigative Interviews: The State of the Science. Raamatus Raskin, D. C., Honts, C. R., Kircher, J. C. (toim). Credibility Assessment. Scientific Research and Applications. Elsevier Inc 2014. Hirvelä, P., Heikkilä, S. Right to a Fair Trial. A Practical Guide to the Article 6 Case-Law of the European Court of Human Rights. Intersentia 2021.
21. Hill, C., Memon, A., McGeorge, P. The role of confirmation bias in suspect interviews: A systematic evaluation. – Legal and Criminological Psychology 2008/13, No 2.
22. Holmberg, U., Christianson, S. Murderer's and sexual offenders experiences of police interviews and their inclination to admit or deny crimes. – Behavioral Sciences & the Law 2002/20.
23. Hoogesteyn, K., Meijer, E., Vrij, A. The influence of room spaciousness on investigative interviews. – Legal and Criminological Psychology 2019/24, No 2.
24. Houston, K. A., Russano, M. B., Ricks, E. P. 'Any friend of yours is a friend of mine': investigating the utilization of an interpreter in an investigative interview. – Psychology, crime & law 2017/23, No 5.
25. Kask, K. „I Use What I use“: Estonian Investigators' Knowledge of Investigative Interviewing. – Juridica International 2012/19.
26. Kask, K. Kui seinad räägiksid. Küsitlemise kunst. Tallinn: Argo 2019.

27. Kassin, S. M. False Confessions: Causes, Consequences, and Implications for Reform. – Policy Insights from the Behavioral and Brain Sciences 2014/1, No 1.
28. Kassin, S. M. *et al.* Police Interviewing and Interrogation: A Self-Report Survey of Police Practices and Beliefs. – Law and Human Behavior 2007/31.
29. Kassin, S. M., Goldstein, C. C., Savitsky, K. Behavioral Confirmation in the Interrogation Room: On the Dangers of Presuming Guilt. – Law and Human Behavior 2003/27, No 2.
30. Kassin, S. M., Gudjonsson, G. H. The Psychology of Confessions. A Review of the Literature and Issues. – Psychological Science in the Public Interest 2004/5, No 2.
31. Kebbell, M. R., Hurren, E. Improving the Interviewing of Suspected Offenders. Raamatus Kebbell, M. R., Davines, G. M. (toim). Practical Psychology for Forensic Investigations and Prosecutions. Chichester: John Wiley & Sons 2006.
32. Kelly, C. E., Miller, J., Redlich, A. D. The Dynamic Nature of Interrogation. – Law and Human Behavior 2016/40, No 3.
33. Kergandberg, E., Pikamäe, P. Kriminaalmenetluse seadustik. Komm vlj. Tallinn: Juura 2012.
34. Kozinski, W. The Reid Interrogation Technique and False Confessions: A Time for Change. – Seattle Journal for Social Justice 2017, No 2.
35. Lamb, M. E. *et al.* Is Ongoing Feedback Necessary to Maintain The Quality of Investigative Interviews With Allegedly Abused Children? – Applied Developmental Science 2002/6, No 1.
36. Leal, S. *et al.* Cross-cultural verbal deception. – Legal and Criminological Psychology 2018/23, No 2.
37. Luke, T. J. *et al.* Countermeasures Against the Strategic Use of Evidence Technique: Effects on Suspects' Strategies. – Journal of Investigative Psychology and Offender Profiling 2015/13, No 2.
38. Luke, T. J. *et al.* How Awareness of Possible Evidence Induces Forthcoming Counter-Interrogation Strategies. – Applied Cognitive Psychology 2014/28, No 6.
39. Luke, T. J., Granhag, P. A. The Shift-of-Strategy (SoS) approach: Using evidence strategically to influence suspects' counter-interrogation strategies. – Psychology, Crime & Law 2022.
40. Marian, V., Neisser, U. Language-Dependent Recall of Autobiographical Memories. – Journal of Experimental Psychology 2000/129, No 3.
41. Meissner, C. A., Hartwig, M., Russano, M. B. The Need for a positive Psychological Approach and Collaborative Effort for Improving Practice in the Interrogation Room. – Law and Human Behavior 2010/34, No 1.

42. Memon, A., Vrij, A., Bull, R. Psychology and law. Truthfulness, Accuracy and Credibility. Maidenhead: McGraw-Hill Publishing Company 1998.
43. Milne, R., Bull, R. Interviewing by the Police. Raamatus Carson, D., Bull, R. (toim). Handbook of psychology in legal contexts. Chichester: Wiley & Sons Ltd 2003.
44. Milne, R., Bull, R. Investigative Interviewing. Psychology and Practice. Chichester: Wiley & Sons Ltd 1999.
45. Molinaro, P. F. *et al.* Train-the-trainer: Methodology to learn the cognitive interview. – Journal of Investigative Psychology and Offender Profiling 2019/16, No 1.
46. Mujuzi, J. D. The Admissibility of Confessions and Real Evidence Obtained in Violation of Human Rights in Criminal Trials in European Countries: Analysing the Jurisprudence of the European Court of Human Rights. European Criminal Law Review 2019/9.
47. Oleszkiewicz, S., Granhag, P. A. Establishing Cooperation and eliciting information. Semi-cooperative sources' affective resistance and cognitive strategies. Raamatus Bull, R., Blandon-Gitlin, I. (toim). The Routledge International Handbook of Legal and Investigative Psychology. Abingdon: Routledge 2020.
48. O'Mahony, B. M., Milne, B., Grant, T. To Challenge, or not to Challenge? Best Practice when Interviewing Vulnerable Suspects. – Policing: A Journal of Policy and Practice 2012/6, No 3.
49. Oxburgh, G., Ost, J. The Use and Efficacy of Empathy in Police Interviews with Suspect of Sexual Offences. – Journal of Investigative Psychology and Offender Profiling 2011/8, No 2.
50. Porter, S. F., Crumley, D. L. Teaching Interviewing Techniques to Forensic Accountants Is Critical. – Journal of Forensic & Investigative Accounting 2012/4, No 1.
51. Pushkar, P. The Right to a Fair Trial and Use of Unlawfully Obtained Evidence and Guilty Pleas in the Case-Law of the European Court of Human Rights. – Constitutional Law Review 2020/2.
52. Rivard, J. R. *et al.* Testing the Cognitive Interview with Professional Interviewers: Enhancing Recall of Specific Details of Recurring Events. – Applied Cognitive Psychology 2014/28, No 6.
53. Russano, M. B., Kelly, C. E., Meissner, C. A. From the ivory tower to the interrogation room. Training and field evaluation research on suspect interviewing. Raamatus Bull, R., Blandon-Gitlin, I. (toim). The Routledge International Handbook of Legal and Investigative Psychology. Abingdon: Routledge 2020.

54. Snyder, C. J. *et al.* Videotaped Interrogations and Confessions: Does a Dual-Camera Approach Yield Unbiased and Accurate Evaluations? – Behavioral Sciences & the Law 2009/27, No 3.
55. Tadros, V., Tierney, S. The Presumption of Innocence and the Human Rights Act. – The Modern Law Review, 2004/67, No 3.
56. Treasure, J. L. Motivational interviewing. – Advances in Psychiatric Treatment 2004/10, No 5.
57. Vallano, J. P., Compo, N. S. A comfortable Witness Is a Good Witness: Rapport-Building and Susceptibility to Misinformation in an Investigative Mock-Crime Interview. – Applied Cognitive Psychology 2011/25, No 6.
58. Vrij, A. *et al.* Drawings as an Innovative and Successful Lie Detection Tool. – Applied Cognitive Psychology 2009/24, No 4.
59. Walsh, D. W., Milne, R. Keeping the PEACE? A study of investigative interviewing practices in the public sector. – Legal and Criminological Psychology 2008/13, No 1.
60. Williamson, T., Milne, B., Savage, S. (toim). International Developments in Investigative Interviewing. Willian, 2009.

Euroopa Inimõiguste Kohtu praktika

61. EIKo 7377/03, *Dayanan vs. Türgi*.
62. EIKo 13972/88, *Imbrioscia vs. Šveits*.
63. EIKo 18731/91, *John Murray vs. Ühendkuningriik*.
64. EIKo 35985/09, *Martin vs. Eesti*.
65. EIKo 4268/04, *Panovits vs. Cyprus*.
66. EIKo 19187/91, *Saunders vs. Ühendkuningriik*.
67. EIKo 59868/08, *Vizgirda vs. Sloveenia*.

Kasutatud õigusaktid

68. 11. mai 2016. aasta Euroopa Parlamendi ja nõukogu direktiiv (EL) 2016/800, mis käsitleb kriminaalmenetluses kahtlustatavate või süüdistatavate laste menetluslikke tagatise. – ELT L 132, lk 1-20.
69. 20. oktoobri 2010. aasta Euroopa Parlamendi ja nõukogu direktiiv 2010/64/EL õiguse kohta suulisele ja kirjalikule tõlkele kriminaalmenetluses. – ELT L 280, lk 1-7.

70. 22. mai 2021. aasta Euroopa Parlamendi ja nõukogu direktiiv 2012/13/EL, milles käsitletakse õigust saada kriminaalmenetluses teavet. – ELT L 142, lk 1-10.
71. 22. oktoobri 2013. aasta Euroopa Parlamendi ja nõukogu direktiiv 2013/48/EL, mis käsitleb õigust kaitsjale kriminaalmenetluses ja Euroopa vahistamismäärusega seotud menetluses ning õigust lasta teavitada vabaduse võtmisest kolmandat isikut ja suhelda vabaduse võtmise ajal kolmandate isikute ja konsulaarasutustega. – ELT L 294, lk 1-12.
72. 26. oktoobri 2016. aasta Euroopa Parlamendi ja nõukogu direktiiv (EL) 2016/1919, milles käsitletakse tasuta õigusabi andmist kahtlustatavatele ja süüdistatavatele kriminaalmenetluses ning isikutele, kelle üleandmist taotletakse vahistamismäärusega seotud menetluses. – ELT L 297, lk 1-8.
73. 9. märtsi 2016. aasta Euroopa Parlamendi ja nõukogu direktiiv (EL) 2016/343, millega tugevdatakse süütuse presumptsiooni teatavaid aspekte ja õigust viibida kriminaalmenetluses kohtulikul arutelul. – ELT L 65, lk 1-11.
74. Inimõiguste ja põhivabaduste kaitse konventsioon. – RT II 2000, 11, 57.
75. Kriminaalmenetluse seadustik. – RT I, 22.12.2021, 45.
76. Põhiseadus. - RT I, 15.05.2015, 2.
77. Riigi õigusabi seadus. – RT I, 22.12.2020, 46.

Muud allikad

78. The Innocence Project. DNA Exonerations in the United States. Arvutivõrgus: <https://innocenceproject.org/dna-exonerations-in-the-united-states/> (23.04.2022).
79. The Innocence Project. Exonerate the Innocent. Arvutivõrgus: <https://innocenceproject.org/exonerate/> (07.12.2021).
80. The Innocence Project. Research Resources. Arvutivõrgus: <https://innocenceproject.org/research-resources/> (07.12.2021).
81. The Innocence Project. Vincent Thames. Arvutivõrgus: <https://innocenceproject.org/cases/vincent-thames/> (07.12.2021).